

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

ŞİBLÎ NU'MÂNÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

HASAN KAYA
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MEHMET EMİN GÜNEL

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan KAYA		
	Numarası	20810601071		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kalam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
Tezin Adı	Şibli Nu'mâni'nin Nübüvvet Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hasan KAYA

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan KAYA		
	Numarası	20810601071		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet Emin GÜNEL		
Tezin Adı	Şiblî Nu'mânî'nin Nübüvvet Anlayışı			

Her dönemde peygamberlik kurumuna eleştiriler yöneltilmiş ve bu eleştiriler birbiriyle benzerlik arz etmiştir. Günümüzde de aklın yeterli olacağı iddiası başta olmak üzere pek çok düşünce nedeniyle nübüvvetin değeri düşürülmeye çalışılmıştır. Bu saldırıları etkisizleştirmeye katkı sağlaması amacıyla “Şiblî Nu'mânî'nin Nübüvvet Anlayışı” adlı tezimizde Hindistanlı âlim Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvet ile ilgili görüşleri araştırılmıştır. Yakın dönem âlimlerinden olan Şiblî, yeni ilm-i kelâm düşüncesini benimsemiş ve Hindistan'da bu fikrin öncülüğünü yapmıştır. Nübüvvet ile ilgili görüşlerini de bu anlayış içerisinde şekillendirmiştir. Kelâm alanında kaleme aldığı ‘el-Kelâm’ adlı eserinde nübüvvet meselesine uzunca bir yer vermiştir.

Bu çalışma içerisinde “nübüvvetin hakikati, nübüvveteye yapılan genel itirazlar ve cevapları, nübüvveti ispat delilleri, hârikulâde olayların mümkünlüğü ve mûcize” gibi konular işlenmiştir. Şiblî, nübüvvet meselesini açıklarken klasik kelâm geleneğinden kopmayarak, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla görüşlerini belirtmiştir. Nübüvveteye dair görüşlerinde geleneksel Ehl-i sünnet kelimcileriyle kendi arasında bazı fer'î meselelerde farklı görüşler olsa da genel olarak asli meselelerde ittifak etmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Kelâm, Nübüvvet, Mûcize, Şiblî Nu'mânî, Yeni ilm-i kelâm.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hasan KAYA		
	Student Number	20810601071		
	Department	Basic Islamic Sciences / Kalam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	×	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin GÜNEL		
Title of the Thesis/Dissertation	Şibli Numani's Understanding of Prophet			

The institution of prophecy has been criticized in every period and these criticisms are similar to each other. Today, the value of prophecy is tried to be depreciated with many thoughts, especially the claim that reason will be sufficient. In order to contribute to the neutralization of these attacks, in our thesis named "Şibli Nu'mânî's Understanding of Prophethood", the views of the Indian scholar Şibli Nu'mânî on prophecy were researched. Şibli, one of the scholars of the recent period, adopted the idea of new ilm-i kalam and pioneered this idea in India. He also expressed his views on prophecy with this understanding. In his work called 'el-Kelâm', which he wrote in the field of kalam, he gave a long place to the subject of prophecy.

In this study, subjects such as "the truth of prophecy, general objections and answers about prophecy, proofs of prophecy, the possibility of extraordinary events and miracles" are covered. While describing the prophecy issue, Şibli did not break away from the classical kalam tradition and expressed his views with a new understanding of ilm-i kalam. While there were some differences with traditional Sunni theologians in their views on prophecy, they generally agreed on common ideas.

Key words: Kalam, Prophecy, Miracle, Şibli Nu'mani, New kalam science.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.4. Kuramsal Çerçeve	3
2. ŞİBLÎ NU'MÂNÎ'NİN HAYATI.....	4
2.1. Şahsi Hayatı	4
2.2. Öğrenim Hayatı	5
2.3. İlmî Kişiliği	6
2.3.1. Uzmanlaştığı ilmi alanlar.....	7
2.3.2. İlmî müesseselerin oluşumundaki rolü	9
2.3.3. İlim Alanındaki Yenilikleri.....	10
2.3.4. Aldığı Nişaneler	11
2.3.5. Öğrencileri	12
2.4. Eserleri	12
3. YAŞADIĞI COĞRAFYANIN DURUMU	14
3.1. Sosyo-Kültürel Durumu	14
3.2. Siyasi Durumu.....	15
4. YENİ İLM-İ KELÂM DÖNEMİ.....	18
4.1. Yeni İlm-i Kelâm	18
4.2. Yeni İlm-i Kelâmdaki Yeri	20
BİRİNCİ BÖLÜM	22
İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NÜBÜVVET	22
1. NÜBÜVVET İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	22
1.1. Nebî-Nübüvvet.....	22
1.2. Resûl-Risâlet	23
1.3. Vahiy	25
1.4. Mûcize.....	27

1.5. Şefaât.....	28
2. İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI	29
2.1. Ehl-i Sünnetin Nübüvvet Anlayışı	29
2.1.1. Selefîyye Ekolün Nübüvvet Anlayışı	29
2.1.2. Mâtürîdî Ekolün Nübüvvet Anlayışı.....	30
2.1.3. Eş'arî Ekolün Nübüvvet Anlayışı	31
2.2. Diğer Nübüvvet Anlayışları	36
2.2.1. Mu'tezile Ekolün Nübüvvet Anlayışı	36
2.2.2. Şîa Ekolün Nübüvvet Anlayışı	37
2.2.3. İslam Filozofların Nübüvvet Anlayışı	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
ŞİBLÎ NU'MÂNÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI	42
1. Şiblî Nu'mânî'nin Nübüvvet Kurumuna Yaklaşımı	42
1.1. Şibli Nu'mânî'nin Nübüvvet Yapılan İtirazlara Yaklaşımı	43
1.2. Şiblî Nu'mânî'ye Göre Nübüvvetin Hakikati	49
1.3. Nübüvvetin İspatı	54
2. Nübüvveti İspatta Mûcizenin Yeri.....	57
2.1. Tabiatüstü Olayların Mümkünlüğü	58
2.2. Mûcize.....	62
2.2.1. Mûcizenin Tanımı ve Mahiyeti.....	62
2.2.2. Mûcizenin Peygamberin Doğruluğuna Delaleti	66
3. Hz. Muhammed (S.A.S)'in Peygamberliğine Yaklaşımı	68
3.1. Hz. Muhammed (S.A.S)'in Peygamberliği	68
3.2. Nübüvvetinin İspatı	70
SONUÇ.....	73
Kaynakça	76
ÖZGEÇMİŞ	81

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
b.	: Ođlu
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
md.	: Madde
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm
s.a.s.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diđerleri
y.y.	: Yayıncı yok
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Hindistan’da idarelerinin İngiliz yönetimi altına girdiği dönemde dünyaya gelen Şiblî Nu‘mânî, yakın dönem âlimlerimden olup, yeni ilmi kelim anlayışının Hindistan’da öncülüğünü yapmıştır. Farklı alanlarda kitaplar yazan Şiblî, ortaya attığı düşünceleriyle hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemde, Hint Müslümanlarının ve İslâm dünyasının düşünce hayatında önemli izler bırakmıştır.

“Şiblî Nu‘mânî’nin Nübüvvet Anlayışı” adını taşıyan bu çalışmanın bundan sonraki çalışmalara katkı sağlayacağına inanıyoruz. Çünkü Şiblî Nu‘mânî’nin hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında fazla bir çalışma yapılmamıştır. Özellikle kaleme aldığı kelimî konular ve bunlardan biri olan nübüvvet ile ilgili görüşlerini inceleyip değerlendiren akademik çalışmalar, tespit edebildiğimiz kadarıyla yok denecek kadar azdır. Araştırmamız bu boşluğu kısmen de olsa doldurmayı hedeflemektedir.

Metot olarak, ele aldığımız meseleyi, Şiblî’nin *İlmi kelâm-ı cedid* eseri başta olmak üzere ulaşabildiğimiz eserlerini esas alarak incelemeye çalıştık. Ayrıca Şiblî’ni hayatı ve farklı sahalardaki görüşleri ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalar, kitaplar, tezler ve makalelerden de istifade etmeye gayret gösterdik. Çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı ve Şiblî Nu‘mânî’nin şahsi ve ilmi hayatından bahsedilmektedir. Birinci bölümde İslam düşünce ekollerinde nübüvvet görüşleri ele alınmış ve nübüvvetle bağlantılı kavramlardan kısaca bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise yeni ilmi kelim anlayışı içinde Şiblî Nu‘mânî’nin nübüvvet meselesine dair görüşleri incelenmiştir.

Tezimize danışmanlık yaparak değer katan, çalışmamız esnasında değerli yönlendirmelerde bulunan ve her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Mehmet Emin GÜNEL hocama ve bu süreçte maddi ve manevi desteklerini her daim yanımda hissettiğim Konya İl Vaizi Halil İbrahim COŞKUN’a şükranlarımı sunarım. Ayrıca akademik hayatımda teşvik edici tavırlarıyla bana daima destek olan aileme teşekkür ederim.

Hasan KAYA
Tunceli - 2023

1. GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu ve Problemi

Tarihin derinliklerine indiğimiz vakit semavî dinlerde nübüvvet müessesesinin olmazsa olmaz bir hakikat olduğunu ve dahi insanoğluya aynı yaşta olduğunu görüyoruz. Bu gerçeği Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden biliyoruz. *“Hani Rabbin meleklere: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediğinde onlar: “Orada fesat çıkaracak ve kanlar dökcek birini mi yaratacaksın? Halbuki biz, seni övgüyle tesbih ve takdis ediyoruz” demişlerdi. Allah da onlara “Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim” buyurmuştu.”*¹, *“Muhakkak ki Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim âilesini ve İmrân âilesini tertemiz bir hülâsa hâlinde seçip bütün insanlık üzerine üstün kılmıştır.”*², *“Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”*³

İnsanoğlunun yaratılışının özü olan toprak hamuruna Rabbimiz *‘bir ilaha inanma isteği/duygusunu’* da katmıştır. Bu istekten/duygudan olsa gerektir ki tarih boyunca insanoğlu hayat serüveninde her daim bir şeylere inanma ve inandığı şeye ibadet etme gerekliliği/hissi duymuştur. Yüce Allah, insanoğlunun bu duygusunu hak ve hakikat çerçevesinde karşılamak ve doyurmak için katından; kendisini, ibadetlerini, yasa ve hükümlerini, helâl ve haramlarını içeren hak (*semavî*) dinini insanlara her dönemde indirmiştir. Doğal olarak bu hakikat, insanlara hak dini bildirecek, tebliğ edecek ve anlatacak kendi cinslerinden bir elçinin gönderilmesini; dolayısıyla nübüvvet müessesesini gerekli kılmıştır.

Son semavî din olan İslam dinini de tebliğ için nübüvvet müessesesinin son temsilcisi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e elçilik görevi verilmiş ve görevini hakkıyla kemâle erdirdikten sonra bu fani âlemden, baki âleme göçmüştür. Daha sonraki yüzyıllarda teşekkül eden dini ilimler arasında bulunan kelâm ilmi içerisinde nübüvvet müessesesi bir kalamî konu olarak yer almış, tartışılmış, görüşler ve bu görüşleri destekleyici mahiyette deliller getirilmiştir.

¹ Bakara 2/30.

² Âl-i İmrân 3/33.

³ Fâtır 35/24.

Mevcut dini ilimlerin, içinde bulunduğu mevcut asrın insanlarına cevap veremediği, oluşan sorunlara çözümler getiremediği; bundan dolayı da dini ilimlerin yeniden elden geçirilmesi ve yeni bir ruh kazandırılması görüşünün hâkim olduğu 19. yy'da; bu görüşün bir sonucu olarak kelim alanında 'yeni ilmi kelam dönemi' başlamış ve dönemin kelam âlimleri, genel olarak kelami konuları dönemin şartlarına ve mevcut asra uyarlayarak ele almışlar ve kendi görüş, anlayış ve açıklamalarını kaleme aldıkları eserlerinde belirtmişlerdir.⁴ 19. yy ile 20. yy içerisinde yaşayan, yeni ilmi kelamın Hindistan'da öncüsü ve temsilcisi olan Şiblî Nu'mânî kelam dalında kaleme almış olduğu eserlerinde nübüvvet müessesine geniş yer vermiş ve nübüvvet hakkındaki görüşlerini beyan etmiştir.⁵ Ancak akademik alanda yapılan araştırma, tez ve makalelere baktığımızda Şiblî Nu'mânî ve fikirleri hakkında yeteri ihtimamın gösterilmediği görülmüştür.⁶

Bizde çalışacağımız tezimizde Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvet müessesesi hakkındaki görüşlerini yeni ilmi kelam bağlamında inceleyeceğiz. Yapacağımız çalışmanın bu alanda yapılmış diğer çalışmalara katkı sağlaması ümidindeyiz.

1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Hindistan coğrafyasında yaşamış ve yaşadığı bölgede yeni ilm-i kelâmın temsilcisi; kelâm ilmiyle beraber siyer, tarih ve şiir gibi birçok alanda eserler kaleme almış, çok yönlü âlimlerden biri olan Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvet ile ilgili görüşlerini ve açıklamalarını araştırıp, ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusundan hareket ederek nübüvvet hakkındaki görüşlerini yeni ilm-i kelâm bağlamında ele alacağız. Bu minvalde yeni ilm-i kelâm dönemi düşünürlerinden biri olarak nübüvvet meselesini nasıl anladığı, nasıl yorumladığı ve nasıl açıkladığı gibi soruların cevabı araştırmamızın konusunu teşkil edecektir.

⁴ M. Sait Özervarlı, "Yeni ilm-i kelâm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/427.

⁵ Özervarlı, "Yeni ilm-i kelâm" 43/427.

⁶ YÖK "Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi"; İSAM "İslam Araştırmaları Merkezi"; Dergipark Akademik.

Ayrıca eserlerinde zikrettiği mezhep ve âlimlerin nübüvvet ile ilgili görüşleri, kendi kaynaklarında konuyla ilgili görüşleri ile karşılaştırılıp değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.3.Araştırmanın Yöntemi

Her dönemde peygamberlik kurumuna eleştiriler yöneltilmiş ve bu eleştiriler birbiriyle benzerlik arz etmiştir. Günümüzde de aklın yeterli olacağı iddiası başta olmak üzere pek çok düşünce nedeniyle nübüvvetin değerinin düşürülmesi, bizlere nübüvvet meselesi üzerine yoğunlaşma gereğini hissettirmiştir. Bu doğrultuda son asırlarda ortaya çıkan ve kelama yeni bir anlayış ve ruh kazandıran yeni ilm-i kelâm dönemi ve mütekellimleri, peygamberlik müessesinin gerekliliği ve peygamberliğin ispatını ortaya koyma hususundaki görüş ve fikirleri asrın sapkın akım ve görüşlerine karşı nübüvvet müessesesini savunmada bize ışık ve yeni fikri açılımlar geliştirmede katkı sağlaması temennimizdir.

Bu çerçevede yapılan alan çalışmalarını incelendiğinde nübüvvet müessesesi ve birçok âlimin bu konudaki görüşleri araştırma konusu olmuşken, bu çalışmamızın konusunu teşkil eden yeni ilm-i kelâmın Hindistan'da öncü ve temsilci isimlerinden Şiblî Nu'mânî ve nübüvvet alanındaki görüşlerini ele alan bir çalışmanın olmadığı görülür. Tezimizde Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvet hakkındaki görüşleri Hint alt kıtasında öncülüğünü yaptığı yeni ilm-i kelâm bağlamında ele alınarak araştırılacaktır.

Bu çalışmanın sonuçlanmasından sonra geçmişten günümüze nübüvvet meselesi hakkındaki görüşlerin nasıl bir ivme kazandığı, yeni ilm-i kelâm mütekellimlerinde nasıl şekillendiği hususunda bir ön bilgi sahibi olmak, özelde ise Şiblî Nu'mânî'nin bu konu hakkında görüş ve fikirlerinin neler olduğunu bilmek beklentimizdir. Ayrıca nübüvvet müessesesi hakkında asrın sapkın akım ve fikirlerine karşı, muasır kelâmcılara farklı bir bakış açısı sunacağı kanaatindeyiz.

1.4.Kuramsal Çerçeve

Tarihin sayfalarına göz attığımızda, Yüce Allah tarafından insanlara gönderilen dinlere ve bu semavî dinleri tebliğ etmekle görevli peygamberlere ihtiyatle yaklaşmıştır. Bu dinler, hak din olup olmaması noktasında her zaman sorgulanmıştır. İslam dini de bundan nasibini almış ve insanlara tebliğ edildiği ilk günden itibaren hak

din olup olmaması konusunda tartışılmıştır. Bu son semavî dini tebliğ etmekle görevli son peygamber Hz. Muhammed (S.A.S) ve nübüvvet müessesesi de asırlar boyu bu tartışmanın odak noktası olmuştur.

İslam inkişaf ettikten sonra her dönem ve asırda, itikadî konuları ele alan kelam mezhepleri ve eserlerine bakıldığında nübüvvetin bir mesele olarak konuları içerisinde yer aldığı; her mezhep ve mezhep içerisinde yer alan her âlimin, içinde bulunulan zaman, mekan ve konjoktüre göre tanımladığı ve görüş beyan ettiği görülür. Yeni ilm-i kelâm dönemi de kelâm ilmi nazarında yeni bir atılım, yeni bir açılım ve dönemin şartları ve gelişmeleri perspektifinde kelam konularını tanımlama girişimidir. Bu minvalde kelâm konuları içinde yer alan nübüvvet meselesi de, dönemin düşünürleri tarafından yeniden konumlandırılmıştır. Bu noktada biz, yeni ilm-i kelâm düşünürlerinden Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvetine getirdiği tanım, görüş ve açıklamalarını inceleyeceğiz. Çalışmamıza, düşünürün kaleme aldığı eserleri, kelâm kitaplarının nübüvvet bahisleri, bir yeni ilm-i kelâm düşünürü olarak Şiblî Nu'mânî'nin üzerine yapılmış çeşitli araştırmalar ve nübüvveti konu alan tez ve makaleler kaynaklık edecektir.

2. ŞİBLÎ NU'MÂNÎ'NİN HAYATI

2.1.Şahsi Hayatı

Şiblî Nu'mânî 1857 yılında, haziran ayının ikisinde⁷, Hindistan'ın A'zamgarh eyaletine bağlı Bindûl'de doğdu.⁸ Asıl adı Muhammed Şiblî'dir. Nu'mânî ismi, İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebine mensubiyetinden dolayı kendisine sonradan verilmiştir.⁹ Soy kütüğü Hindu olan Rajput kabilesine mensup bir aileden gelir.¹⁰ İslam dinine intisabiyeti ise dört asır öncesine dayanır. O dönemde yaşayan dedesi İslam dinini kabul etmesiyle mensubu olduğu aile, bilfiil İslam dinine girmiştir. Müslümanlığı

⁷ Muhammed İkrâm en-Nedvî, *Şiblî Nu'mânî, Allametu'l-Hindi'l-Edibu ve'l-Muerriğu'n-Nakidu'l-Eribu* (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2001), 20.

⁸ Anis Ahmad, "Şiblî Nu'mânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/126.

⁹ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 21.

¹⁰ Şiblî Nu'mânî, *Gazâlî: Hayatı, Eserleri, fikirleri*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 23.

benimseyen ilk dedesiyle kendisi arasında on üç kuşak vardır.¹¹ 1914 yılında doğup büyüdüğü A'zamgarh şehrinde, henüz 57 yaşındayken vefat etti.¹²

Şiblî Nu'mânî Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin tavizsiz bir müdafisidir. İtikadî mezhep konusunda Mâtürîdîyye ve Eş'ariyye arasında gidip-geldiği söylenmiştir. Ancak öğrencisi Seyyid Süleyman en-Nedvî (öl. 1953 m.), Şiblî Nu'mânî'nin kelâm ilmiyle ilgilenmeye başlamasından sonra Mâtürîdîyye mezhebinde karar kıldığını söylemiştir. Yine İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) kitaplarını okumasının etkisiyle ömrünün sonlarında hadisçilerin mezhebinin benimsediği görülmüştür. Amelî konularda ise İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensuptur.¹³ Şiblî Nu'mânî, vefatından altı ay önce kaleme almış olduğu bir makalesinde mezhebi hakkında, 'İslam akidesi ve fihhi meselelerde İmam Ebu Hanîfe'nin mezhebindenim' demiştir.¹⁴

2.2.Öğrenim Hayatı

İlköğrenimine babasından Kur'an öğrenmekle başladı. Daha sonra Kur'an-ı Kerim ve Fars lügatini temel seviyesinde almak üzere beldesinde bulunan hocalardan Tabib Abdullah'ın (ö. 1307 h.) dizinin dibinde devam etti. Daha sonra hoca Mevlevî Şükrullah'ta (öl. ?) okudu. Arap diliyle alakalı bir kısım kitapları, A'zamgarh'ta *Medresetu'l-Ulumu'l-Arabiyye* medresesinde baş müderris olan Şeyh Feyzullah'ta (ö. 1306 h.) tedris etti. Mantık ve münazara ilimlerinde uzmanlığı, Arap dilinde şair ve edebiyat yönüyle bilinen Allame Ali Abbas el-Ceryakuti'nin (öl. 1302 h.) dizinin dibine oturdu. Hanefî fıkıh derslerini veren Şeyh Hidayetullah Han er-Ramburi'den (ö. 1326 h.) de kısa bir müddet dersler aldı. Ancak Şiblî Nu'mânî'nin ilmi terakkiyatını ciddi manada sağlayan ve kendisine minnettar olduğu hocası, Kanpur şehrinde müderrislik yapan, Üstat Mevlana Muhammed Faruk el-Ceryakuti (öl. 1327 h.)'dir. İstifade etmesi için babası Şiblî Nu'mânî'yi bu âlimin yanına gönderdi. Şiblî Nu'mânî

¹¹ Nedvi, *Şiblî Nu'mânî*, 18.

¹² Şiblî, *Gazâlî: Hayatı, Eserleri, fikirleri*, 32; a.mlf, *Sefer-nâme-i Rûm u Şâm u Mısır*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 20; Ahmad, "Şiblî Nu'mânî", 39/126.

¹³ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 69-71; Seyid Süleyman en-Nedvî, *Hayatu Şiblî* (A'zamgarh: Mecma'Daru'l-Musannifin, 1988), 285.

¹⁴ Süleyman en-Nedvî, *Hayatu Şiblî*, 43.

bu âlimden şiir, edebiyat ve akli istidlaller konularında istifade etti. Arap ve Fars dillerinin kaidelerine hâkim oldu ve bu iki dilin üslubunda yetkinlik kazandı.¹⁵

Şiblî Nu'mânî bu şekilde temel eğitim ve öğrenimini aldı. Ancak ilme olan tutkusu ve ilmi alanlarda ihtisaslaşma arzusu onu, Hindistan'nın farklı bölgelerinde bulunan hocalardan ders almaya yönlendirdi. İlk olarak ilmiyle şöhret bulmuş Mevlana Abdulhay el-Fırankî'nin (öl. 1886 m.) bulunduğu Luknow'a gitti. Ancak hocanın geleneksel ders metodunu beğenmedi. Oradan Rajpur şehrine yöneldi ve usulü fıkıh âlimi İrşad Hüseyin el-Müceddidi'nin (öl. 1311 h.) öğrencisi oldu. Bu âlimin yanında bir yıl kaldı ve ondan fıkıh ve fıkıh usulü dersleri aldı. Sonra Diyubendi şehrine hareket etti. Burada feraiz (İslam miras hukuku) ilmini öğrendi. Aynı zamanda buranın ilmi kütüphanelerinden istifade etti. Bundan sonra Şiblî Nu'mânî, Pencab'a giderek, Lahor'da *Ulumu'l-Şarkiyye Fakültesi*'nde dersler veren Şeyh Feyyaz Hasan es-Sehârenpûrî (ö. 1304 h.)'den edebiyat ve şiir kitaplarını okudu. Son olarak Şeyh Ahmet Ali es-Sehârenpûrî'nin (ö. 1297 h.) öğrencisi oldu ve bu âlimden İmam Tirmizi'nin hadis kitabı *Sünen-i Tirmizi*'yi okudu. Böylece Şiblî Nu'mânî'nin ilim öğrenme yolculuğu sona erdi. İlim öğrenimini hicri 1279-1293 / miladi 1863-1876 yılları arası, toplam 14 sene zaman zarfınca, henüz on dokuz yaşında bitirir.¹⁶

2.3.İlmi Kişiliği

Şiblî Nu'mânî hocalığa miladi 1883 yılının ocak ayında, Aligarh Koleji'nde doçent unvanıyla Arapça ve Farsça dillerini vermekle başladı. 1896 yılına kadar Aligarh Kolejinde hocalık yaptı. Daha sonra İslami ilimlerle ve Müslümanların eğitim konusuyla ilgilenmek düşüncesiyle Haydarabad'da ikame etti. '*Dârü'l-ulûm Nedvetü'l-ulemâ*'da dekanlık vazifesi verilince 1904 yılının Eylül ayında Haydarabad'dan taşınarak Dârü'l-ulûm'un bulunduğu Leknev şehrine yerleşti. Buranın eğitimiyle alakalı birçok çalışma, iyileştirme ve katkı sağlamasına rağmen müfredatıyla ilgili bazı fikirlerinden dolayı Nedvetü'l-ulemâ'ya mensup bir kısım âlimin muhalefetiyle karşılaştı. Bunun üzerine 3 Mart 1913 tarihinde üstlenmiş olduğu

¹⁵ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 23-25; Ayrıca bk. Şiblî, *Gazâlî: Hayatı, Eserleri, fikirleri*, 24; a.mlf, *Sefer-nâme-i Rûm u Şâm u Mısır*, 10.

¹⁶ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 28-35.

Dârülulûm dekanlığı görevinden istifa etti. Memleketi A'zamgarh'a yerleşti ve vefat tarihine kadar burada hayatını idame etti.¹⁷

Şiblî, mevcut dini ilimleri ve bu alanlarla ilgili okutulan kitapların hemen hepsini, dönemin meşhur hocalarından okumuştur. Bununla da yetinmeyip asrın modern ilimlerine de yönelmiştir. Zira hem geleneksel ilmi, hem de asrının modern ilimlerini kendinde toplamıştır. Bizde Şiblî Nu'mânî'nin ilmi kişiliği konusu altında yetkin olduğu ilmi alanları, ilmi yönden oluşturulan müesseselerdeki rolü, getirmiş olduğu yenilikler, aldığı nişaneler ve öğrencilerine değineceğiz.

2.3.1. Uzmanlaştığı ilmi alanlar

Şiblî Nu'mânî'nin ihtisaslaşma derecesinde geniş birikime sahip olduğu ilimlerin başında kelâm ilmi gelmektedir. Şiblî Nu'mânî, İslam dinine yapılan saldırı ve karalamalara karşı koyabilmek için kelâm ilminin, geçmişten gelen geleneğiyle bağını koparmadan yenilenmesi gerektiğini düşünüyordu. O kadarki Hindistan'da yeni ilm-i kelâm fikrinin öncüsü oldu ve bu fikrin mahsulü olarak '*İlmu'l-kelema'l-cedid*'¹⁸ eserini kaleme aldı. Bununla da yetinmeyip müsteşriklerin, Müslümanların kalplerine attıkları şüphe tohumlarına ve İslam dinini karalamalarına cevaben reddiyeler yazdı. Ayrıca bu İslam düşmanlarının oyunlarını bozan; İslam'a ve Müslümanlara yapılan itham ve karalamaların asılsız olduğunu ortaya koyan kitaplar telif etti. Belki de en önemlisi İslam'a ve Müslümanlara yapılan fikri saldırılara karşı koymak amacıyla âlimler topluluğu oluşturdu.¹⁹

Hiç şüphesiz Şiblî Nu'mânî'nin ilmi birikime sahip olduğu alanlardan biriside tarihtir. Bunun en bariz örneği tarih alanında kaleme almış olduğu eserleridir. Mahmut Şirani, Şiblî Nu'mânî'nin bu ilmi yönüyle ilgili şöyle demiştir; "Tarih ilmine karşı kalbimizde hiçbir şevkin ve rağbetin kalmadığı bir zamanda Şiblî Nu'mânî, tarih kitapları için mihenk taşıyı koydu. Urduca dili tarih kitapları açısından fakirdi. Ayrıca toplumun tarih zevki devamlı surette bir çöküş içindeydi. Fakat Şiblî Nu'mânî, durgun

¹⁷ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 93, 117, 133; Ahmad, "Şiblî Nu'mânî", 39/126.

¹⁸ Bu kitap hakkında bilgi için Şiblî Nu'mânî'nin eserleri konusuna bakılabilir.

¹⁹ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 44-45; Süleyman en-Nedvî, *Hayatu Şiblî*, 17-18.

olmakla nitelenen bu dönemde, yeniden bu ilmin dirilmesi için, nesiller boyu unutulmayacak önemli ve büyük hizmet yaptı.”²⁰

Şiblî Nu‘mânî, ilimde yetkin olduğu alanlardan biriside hadis ilmidir. Bu ilmi Hindistan’da alanında mahir, hadis imamı Şeyh Ahmet Ali es-Sehârenpûrî’den almıştı. Şiblî Nu‘mânî bu âlimden hadis kitaplarını okumakla beraber, bunun yanında ‘*ricalu’l-hadis*’ ve ‘*ravileri cerh ve tadil hususunda hadisçilerin kaideleri*’ ile ilgili dersler aldı. Hadisçilerin, hadis senedini ve metnini incelemek için çıkardıkları rivayet ve dirayet ilimleri, yöntem bakımından Şiblî Nu‘mânî’nin ilgisini çekti. Öyle ki tarih alanında kaleme aldığı eserlerde bu yöntemi kullandı.²¹ Hadis ve hadis ile ilgili ilimlerin teşekkülünde hadisçilerin rolüne ithafen şöyle demiştir: “Her vicdan sahibi itiraf eder ki, katiyen Müslümanların sarf etmiş oldukları gayret ve Peygamber Efendimizin (s.a.s) söz ve fiilleri çerçevesindeki araştırmaların bir benzeri dünyadaki hiçbir millet ve toplumda yoktur. Bu konuda Müslümanların ulaştığı nokta, beşeriyetin vardığı en üst zirvedir.”²²

Şiblî Nu‘mânî, çocukluğundan beri şiir ve edebiyata olan tutkusuyla biliniyordu. Bu ilgi O’nun bu alanda yetkin olmasına yardımcı oldu. Yukarıda da değindiğimiz gibi öncelikle bu alanla ilgili kitapları, mahir hocalardan okudu. Daha sonra ise kendisi Urduca ve Fars dillerinde şiirler yazdı. Onun şiirleri dini, ahlaki, siyasi, edebi ve aşk gibi konuları içermektedir.²³

Şiblî Nu‘mânî’nin ilmi yönden hâkim olduğu alanlardan birisi, belki de en önemlisi Arap dili ve edebiyatı gelmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şiblî Arapça dilini, Mevlana Muhammet Faruk el-Ceryakuti ve Şeyh Feyyaz Hasan es-Sehârenpûrî’den okumuştur. Şiblî bu iki âlimden Arap dili ve grameri kapsamında sarf ve nahiv kaidelerini, belagat ve me’âni ilimlerini öğrendi. Bilhassa bu âlimlerden Arapların cahiliye ve İslam dönemi şiirlerini, nutuklarını ve düz yazı metinlerini öğrenme hususunda ihtimam gösterdi.²⁴

²⁰ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 45-46.

²¹ *Şiblî Nu‘mânî*, 40-41.

²² Şiblî, *Makalatu Şiblî* (A’zamgarh: Mecma’Daru’l-Musannifin, ts.), 3/4.

²³ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 55.

²⁴ *Şiblî Nu‘mânî*, 37.

Yine Şiblî Nu‘mânî Fars ve Urduca dillerinde de otoriterdi. Yukarıda da değindiğimiz gibi şiir yazacak kadar bu dillere hakimdi. Onun Fars dilinde otoriter olduğunun en büyük kanıtı, Fars şiirlerinin tarihini konu alan, Farsça telif ettiği beş ciltlik kitabıdır. Öyle ki Hindistan’da Fars diliyle şiir yazan şairlerin sonuncusu sayılmıştır. İki dilde şiir yazdığı gibi düz metinlerde kaleme almıştır. Şiblî Nu‘mânî, Urduca dilini geliştiren beş kişiden biri sayılmıştır. Urduca dili, sahip olduğu Edebi kitaplarda da Şiblî Nu‘mânî’ye borçludur.²⁵ Diğer bir önemli husus yazarlar ve araştırmacıların geneli, Urduca yazılarında Şiblî Nu‘mânî’nin usulünü taklit etmişlerdir. Öğrencisi Seyit Süleyman en-Nedvi bu konuda; “ilmi alanların tümünde gerek yazım üslubunda olsun, gerek araştırma ve inceleme yönteminde olsun ve gerekse eleştiri metodunda olsun Şiblî’nin üslubuna tabi olduğunu görürsün.”²⁶ demiştir. Ayrıca Şiblî Nu‘mânî Kur’an, Kur’an ilmi ve tefsiri, fıkıh ve fıkıh usulünde de söz sahibi bir şahsiyettir.²⁷

2.3.2. İlmî müesseselerin oluşumundaki rolü

Şiblî Nu‘mânî Hint alt kıtasında, yaşadığı asırda gerek eğitim alanında, gerekse sosyal alanda olsun insanlara yarar ve hizmet sağlayan faaliyetlerin birçoğunda bulunmuştur. Şiblî, gerek fikir yönünden ve gerekse eylem yönünden bu faaliyetlere katkı sağladığı gibi birçok ilmi müessesesinin teşekkülünde öncü olmuştur. Bizde bu konu içerisinde Şiblî Nu‘mânî’nin içerisinde bulunduğu, katkı sağladığı ve yer yer öncülüğünü yaptığı ilmi hareketlere değineceğiz.

Şiblî Nu‘mânî, Aligarh Kolejinde hocalık yaptığı yıllarda, Batının biliminden yararlanabilmek ve kendini Batıya ifade edebilmek için İngilizce dilini öğrenmenin önemli olduğu savına varmıştır. Bu düşüncesinden dolayı 20 Eylül 1883 yılında, A’zamgarh şehrinde İngilizce dili eğitiminin verildiği bir okul kurmuştur.²⁸

Hint alt kıtası âlimleri, Müslüman toplumunun din, kültür ve varlığını koruyabilmek amacıyla 1894 yılında ‘Nedvetü’l-ulemâ’ ismiyle bir cemiyet oluşturdular. Şiblî Nu‘mânî ise fikirleri, önerileri, çalışmaları ve sağlamış olduğu katkılarıyla Nedvetü’l-ulemâ’nın teşekkülünde önemli rol oynadı. Yine Nedvetü’l-

²⁵ Bk. Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 53-54.

²⁶ Süleyman en-Nedvî, *Hayatu Şiblî*, 38.

²⁷ Bk. Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 42-43.

²⁸ *Şiblî Nu‘mânî*, 103.

Ulemâ Cemiyeti âlimleri eğitim ve öğretim faaliyetlerini yapmak amacıyla ‘*Dârü’l-ülûm*’ ismiyle bir kolej kurdu. Şiblî Nu‘mânî ilmî işler sorumlusu (dekanlık) olarak *Dârü’l-ülûm*’da 1905-1913 yılları arasında vazife aldı.²⁹

Şiblî Nu‘mânî, Hint alt kıtasında her ilim sahasından kitaplar içeren ve bünyesinde çalışacak kişilerinde sadece ilmi araştırmalar, telifler ve okumalar yapacağı özel bir ilmi araştırma merkezini 1914 yılında, A‘zamgarh’ta ‘Şiblî Akademisi’ olarak da bilinen ‘*Dârü’l-musannifin*’ adıyla kurdu. Bizatihi kendisi ailesinden kalma ev ve kitaplarını bağışlayarak bu kurumun kütüphanesini oluşturmuştur.³⁰

Yine Şiblî, Nedvetü’l-ulemânın kurum olarak yayınladığı ‘*Nedve*’ adlı derginin çıkarılmasında bizzat etkin rol oynamış ve derginin editörlüğünü üstlenmiştir. İlk sayısı 1903 yılının Ağustos ayında neşredilen dergide İslami ilimlerin yenilenmesi, akıl ile naklin birbirine uygunluğu, klasik ilimle modern bilimi karşılaştırma, Arapça ders metodunda yenilik yapma gibi İslami araştırma konuları işlenmiştir.³¹

Yine Urduca diline katkı sağlanması ve ilerlemesi amacıyla kurulan ‘*Cem’iyyetu tedviru’l-luğatu’l-urdiyye*’ adlı kurumun teşekkülünde bizzat bulunmuştur. 1903 yılında da kurumun genel yönetim vazifesini üstlenmiştir.³²

2.3.3. İlim Alanındaki Yenilikleri

Şiblî, ilmi yönden yaptığı en büyük yenilik Hint alt kıtasında yeni ilm-i kelâmın savunucusu olmasıdır. Özgün düşünce ve eserleriyle Hindistan’da bu fikrin öncülüğünü yapmıştır. Zira Şiblî Nu‘mânî Arap dili ve edebiyatı ile Fars dili ve edebiyatını ve İslami ilimleri Hint alt kıtasında mahir hocalardan almış ve bu ilimlerde söz sahibiydi. Aligarh Kolejinde hocalığa başlayınca, buradaki Avrupa menşeli hocalardan Batı bilimini, kültürünü, yeni gelişme ve araştırmalarını öğrendi. Daha sonra geçmişin taassubunda kalmaksızın ve Batının modern medeniyetinin rüzgarına kapılmaksızın, klasik ilimlerle modern bilimin arasını kaynaştırdı. Hindistan’ın ilmi

²⁹ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 121, 124; Azmi Özcan, “Nedvetü’l-ulemâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/514.

³⁰ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 161-162; Özcan, “Nedvetü’l-ulemâ”, 32/515; Ahmad, “Şiblî Nu‘mânî”, 39/126.

³¹ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 158; Ahmad, “Şiblî Nu‘mânî”, 39/126.

³² Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 55; Ahmad, “Şiblî Nu‘mânî”, 39/126.

ve kültürel tarihi içerisinde yeni dönemin başlangıç noktası oldu. Bu rolü münasebetiyle ‘*Muallimu’l-evvel*’ lakabıyla anıldı.³³

Şiblî Nu‘mânî’nin yapmış olduğu yeniliklerin belki de en önemlisi eğitim ve öğretim alanında olmuştur. Şiblî Nu‘mânî eğitime ayrı bir önem vermiştir. Gerek eğitim metodunun iyileştirilmesi ve gerekse ders müfredatının zenginleştirilmesi olsun, Hint alt kıtasında eğitim alanında çalışmalar yapmıştır. Özellikle Nedvetü’l-ulemâ’nın oturumların birinde Hindistan bölgelerinin tümünde eğitim metodunun tamamen değişmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁴ Sonrasında ise Nedvetü’l-ulemâ’ya bağlı Dârü’l-ulûm’un dekanlığına getirildiğinde metot ve müfredatta birçok yenilik yapmıştır. Bunların içerisinde İngilizce dilini, modern Arapçayı, Batı bilimini sayabiliriz.³⁵

2.3.4. Aldığı Nişaneler

Şiblî Nu‘mânî, Anadolu’ya yaptığı seyahat zarfında Sultan II. Abdulhamid ve Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile görüşme ve tanışma fırsatı bulmuştur. Bu görüşmeler sırasında büyük bir âlim ve Osmanlı’ya olan sadakatinden dolayı Paşanın da aracılığıyla kendisine mecîdî nişanı ihсан edilmesi uygun görülmüştür. Madalyayla beraber Şiblî adına II. Abdulhamid tarafından yazılan ferman metni şöyledir:

“Hindistan’ın Aligarh nâm mahallinde kâin dârü’l-ulûm muallim-i evveli Şiblî Nu‘mânî Efendi’nin şayân-ı iltifat-ı seniyye-i şahanem olduğuna binâen şeref-efzâ-yi sünûh ve sūdûr olan emr ü ferman-ı meâlî-unvan-ı padişahanem mûcib-i âlîsi üzre kendisine mecîdî nişân-ı zîşânın dördüncü rütbesinden bir kıt’ası inayet ve ihسان kılınmış olduğunu mutazammın iş bu berât-ı âlî-şânım tasdîr olundu.

Muharremü’l-haram ayının 14’ünde bu berât yazıldı. Sene hicrî 1310.”³⁶

Şiblî Nu‘mânî Anadolu, Mısır ve Şam bölgelerine yapmış olduğu seyahati esnasında kendisine mecîdî nişanı verildiğini öğrenen Avrupa hayranı, İngiltere taraftarı Seyyid Ahmet Han, İngiliz idaresinden resmi bir karşılık verilmediği takdirde bu durumun İngiliz hükümetini küçük düşüreceği düşüncesiyle olaydan İngiliz

³³ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 50; Ayrıca bu konu hakkında bk. Şiblî, *Makalatı Şiblî*, 3/161.

³⁴ Süleyman en-Nedvî, *Hayatı Şiblî*, 305.

³⁵ Bk. Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 139-147.

³⁶ Şiblî, *Sefer-nâme-i Rûm u Şâm u Mısır*, 228.

idaresini haberdar etti. Bunun üzerine İngiltere idaresi payitahtta, İslam halifesi, Osmanlı Sultanı, II. Abdulhamid tarafından verilen mecîdî nişanı'na karşılık olarak Şiblî Nu'mânî'ye, 1894 senesinde '*Şemsu'l-ulema*' nişanını verdi.³⁷

2.3.5. Öğrencileri

Şiblî Nu'mânî'nin hayatı genel olarak ele aldığımızda tümüyle ilim öğrenmek ve öğretmek olduğunu söyleyebiliriz. Gerek memleketi A'zamgarh'ta, gerek hocalık yaptığı Aligarh koleji'nde ve gerekse dekanlığını üstlendiği Dârü'l-ulûm'da birçok kişi kendisinin öğrencisi oldu. Bu kurumların birer eğitim yuvası olduğunu ve her yıl bu kurumların yüzlerce öğrenci aldığını düşünürsek konunun boyutu anlaşılacaktır. Burada hepsini zikretmek hem konumuzun boyutunu aşacağından, hem de mümkün olmadığından sadece önemli olanlarına yer verilecektir.

(Abdulhamid) Hamiduddin bin Abdulkerim el-Ensari (el-Ferahi) (1282-1349 h.): Büyük müfessir, Farsça, Arapça, Urduca, İngilizce ve İbranice dillerine hâkimdir. Kur'an-ı Kerim, ulumu'l-Kur'an ve modern felsefede temayüz etmiştir.

Seyit Süleyman bin Ebu Hasan el-Hüseyni ez-Zeydi en-Nedvî (1302-1373 h.): İlim ve edebiyat cihetinden Şiblî Nu'mânî'nin halifesidir. Şiblî Nu'mânî'nin başlayıp da tamamlamaya ömrü vefa etmediği '*Siretü'n-Nebi*' eserini yedi cilt halinde tamamlamıştır.

Abdulmecid ed-Deryabadi (öl: 1393 h.): Edebiyatçı, filozof ve müfessirdir.

Bunların yanında Abdusselam bin Muhammed en-Nedvi (öl: 1376 h.), Abdulbari en-Nedvi (öl: 1397 h.), Ebulkelam Muhyiddin Ahmet bin Hayruddin Azadi (öl: 1377 h.), Muhammed Ali Cevheri (öl: ?), Macit Ali el-Menvi el-Cunburi (öl: 1352 h.), İkramullah Han bin Mudi'ullah en-Nedvi (öl: 1371 h.), Şiblî bin İnayetullah en-Nedvi (öl: 1394 h.) gibi âlimleri sayabiliriz. Bu âlimlerin çoğunluğu yazar ve hepsi birkaç ilim dalında yetkindirler.³⁸

2.4.Eserleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şiblî Nu'mânî çok yönlü bir âlimdir. Birçok ilmi ve bilimi kendisinde toplamıştır. Haliyle birçok konu ve ilim alanında; Urduca, Arapça

³⁷ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 109.

³⁸ *Şiblî Nu'mânî*, 173-175.

ve Farsça dillerinde eserler kaleme almıştır. Bizde burada başlıca telif etmiş olduğu eserleri zikredeceğiz.

el-Me'mûn: Urduca dilinde telif ettiği bu ilk hacimli eserinde Abbâsî Halifelerinden Me'mûn'u konu almıştır. Onun akılcılığına ve entelektüel bir devlet adamı olduğuna; aynı zamanda yapmış olduğu kültürel çalışmalarına vurgu yapmıştır. Ayrıca bu kitap tarih/biyografi alanında Urduca dilinde çalışılmış ilk eserdir. Kendinden sonra Urduca dilinde kaleme alınan tarih alanındaki çalışmalara büyük katkılar sağlamıştır.

Sîret-i Nu'mân: Urduca dilinde kaleme alınmış ve daha sonra M. Hadi Husain tarafından İngilizceye tercüme edilmiş olan bu eserde Şiblî Nu'mânî, Ebû Hanîfe'nin biyografisini işlemekle beraber, Hanefî fıkhına dair ehemmiyetli gördüğü konulara da temas etmiştir.

Sevânih-i Mevlânâ-yı Rûm: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi işlediği bu nadide eserinde Mevlânâ'nın sadece sûfilik yönünü ele almakla kalmamış, onun kelamcı yönüne de değinmiştir.

Sîretü'n-nebî: Peygamber Efendimizi konu aldığı bu eşsiz eserini Urduca dilinde, beş cilt olacak şekilde planladıysa da ömrü vefa etmemiştir. İki cildini yazabildiği bu eserine öğrencisi Seyyid Süleyman en-Nedvî dört cilt ekleyerek hocasının eserini tamamlamıştır. Ömer Rıza Doğrul, İngilizce tercümesinden '*İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*' adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Ömer el-Fârûk: İslamın ikinci halifesi Ömer bin Hattab'ı konu aldığı bu eserini de Urduca dilinde kaleme almıştır. Kitap bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Ömer'in doğumundan halifeliğine kadar olan hayatı, ikinci bölümde ise Hz. Ömer'in halifeliği ve fütühatları yer almıştır. Eser daha sonraları Türkçeye, Farsçaya ve İngilizceye tercüme edilmiştir.

İlm-u Kelâm: Urduca kaleme aldığı ve kelam ilminin tarihini konu aldığı bu eserinde kelam ilminin teşekkülü, zaman içerisinde gelişmesi ve Mu'tezile, Eş'ari ve Maturidi gibi bazı kelam ekolleri ile meşhur kelimcilerin görüşlerini işlemiştir. Eser daha sonra '*Târîh-i 'İlm-i Kelâm*' adıyla Farsça'ya tercüme edilmiştir.

el-Kelâm: Bu eserinde kelam ilminde eski yöntemin asrın sorunlarına karşı yetersiz kaldığı, dolayısıyla yeni bir yöntemin tesis edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kelamı

üç sınıfa tasnif ederek; birincisi akait, ikincisi ibadet, üçüncüsünün ise ahlak olduğunu belirtmiştir. Eser daha sonra ‘*İlm-i Kelâm-ı Cedîd*’ adıyla Farsça ve Arapça’ya tercüme edilmiştir.

el-Gazzâlî: İmam Gazzâlî’nin hayatını konu aldığı eserde, Gazzâlî’nin hayatını, fikirlerini ve görüşlerini işlemiştir. Kitabın büyük kısmı Gazzâlî’nin kelamcı, filozof ve tasavvufî yönüne ayrılmıştır. Kitap Yusuf Karaca tarafından ‘*İslâmın Fikir Kılıcı Gazzalî’nin Bütün Cepheleri ile Hayatı ve Eserleri*’ adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sefer-nâme-i Rûm u Şâm u Mısır: Şiblî Nu‘mânî’nin Anadolu, Mısır ve Şam bölgelerine yaptığı seyahatti konu alan kitapta gezdiği, gördüğü ve tanıştığı kişilerle ilgili görüşlerini, düşüncelerini ve hatıralarını yazmıştır.

Şiblî Nu‘mânî’nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Kitâbhâne-i İskenderiyye*, *Huñûṭ-ı Şiblî*, *Mekâtîb*, *Maḳâlât-ı Şiblî*, *et-Te’lim fi’l-Uhudi’l-İslamiyetü’l-Maziyyetü* (Makale), *el-Cizyetü* (Makale), *Hukuku’z-Zimmiyin*, *el-İntigat ala’t-Temeddüni’l-İslami*, *Şi’ru’l-Acem*, *Hayatu Hafız el-Şirazi*, *Tercemetü’ş-Şeyh Sa’di*, *Divanu Şiblî*, *Mecmu’atu Kelamu Şiblî*.³⁹

3. YAŞADIĞI COĞRAFYANIN DURUMU

3.1.Sosyo-Kültürel Durumu

Hint alt kıtası, Umman deniziyle Bengal körfezi arasında yer alan; kuzeyinde Himalaya dağlarının, güneyinde ise Hint okyanusun yer aldığı yarımada şeklinde bir bölgedir. Bu bölge baharat ve ipek yolları üzerinde yer alan; kıymetli taş, kereste ve madenlere sahiptir. Bundan dolayı da tarih boyunca Avrupalı tüccar ve kâşif denizciler bu coğrafyaya akın etmiştir.⁴⁰

Hindistan’ın etnik yapısı birçok ırktan teşekkül olup karışık bir durum arz eder. Kaynaklarda bu bölgenin ilk halkının Dravidler ve Avustraloidler olduğunu kaydeder. Daha sonra ise Hint-Ârî kökenli beyazlar, Persler, Yunanlılar ve Makedonlar gelip yerleşmişlerdir. Ardından ise Akhunlar, Moğollar, Türkler ve Afganlar bu bölgede

³⁹ Şiblî Nu‘mânî’nin eserleri hakkında bk: en-Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 179-227; Ahmad, “Şiblî Nu‘mânî”, 39/127.

⁴⁰ Sırrı Erinç; “Hindistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/69.

kendilerine yer edinmişlerdir. Dilleri, dinleri ve ırkları farklı olan birçok halkın Hint alt kıtasına yerleşmeleri ve birbirlerine karışıp kaynaşmaları neticesinde ise hem dil bakımından, hem de kültür bakımından zengin bir medeniyet oluşmuştur. Hint alt kıtasında binden fazla dil konuşulmakla birlikte Müslüman nüfusun çoğunluğu Urdu dilini kullanmaktadır. Dini inanç olarak Hinduizm başta gelir. İslam dini ikinci sırada yer alır. Daha sonra ise Sihizm, Hristiyanlık, Budizm ve diğer birçok dinî gruplara bu coğrafyada inanılmaktadır.⁴¹

3.2.Siyasi Durumu

Tarih içerisinde siyasi olarak Bâbürlüler ve İngiliz hâkimiyeti dönemleri dışında genellikle karmaşık ve parçalı bir yapıda olan Hint alt kıtasında, ilk siyasi birlik MÖ 4. yüzyıl sonlarında Magadha Krallığı, daha sonra ise Mauryan İmparatorluğu dönemlerinde olmuştur. Bu dönemden sonra İslam dininin geldiği zamana kadar Hint alt kıtası, bölgesel krallıkların varlığını sürdürdüğü bir coğrafya olmuştur.⁴²

Hindistan, İslam dini ile ilk hicri asırda tanışmıştır. Miladi 710-711 yıllarında Muhammed b. Kâsım es-Sekafi (öl. 96/715) kumandasındaki Arap kuvvetlerinin Sind bölgesini fethetmesiyle İslam dini bu topraklara girmiştir. Gazneli Mahmud (öl. 421/1030) yapmış olduğu on yedi seferle bölgede İslamiyet hızla yayılmıştır. Hint alt kıtası İngiliz sömürge idaresinin hâkim olduğu tarihe kadar Gazneliler (963-1186), Delhi Sultanlığı (1206-1526), Dekkan Sultanlığı (1527-1686) ve Babür İmparatorluğu (1526-1858) gibi Müslüman Türk devletlerinin hâkimiyetinde olmuştur.⁴³

Bu verimli coğrafyayı sömürme girişimleri 16. yüzyıl başlarında Portekiz'in Batı Hindistan'daki önemli liman şehirlerini hâkimiyeti altına almasıyla başlamıştır. Portekiz'den takriben bir asır sonra İngilizlerin bölgeye gelmesiyle tarihte sömürgeciliğin en önemli süreçlerinden biri başlamıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere, Hint alt kıtasında peyderpey hâkimiyet alanını genişletmiştir. 19. yy ortalarına gelindiğinde ise bu bölgede büyük bir sömürge imparatorluğunu kurmuştur.⁴⁴

⁴¹ Erinç, "Hindistan", 18/71.

⁴² İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), "Hindistan", (Erişim 03 Mayıs 2023).

⁴³ Bk. Özcan, "Hindistan", 18/75-81.

⁴⁴ İNSAMER, "Hindistan".

İngilizler bu bölgede sadece siyasi ve ekonomik bakımdan hâkimiyet sağlamamıştır. Aynı zamanda Eğitim, kültür ve dini alanlarda da bu coğrafyanın halkını sömürmüştür. Bu minvalde bu bölgenin halkına kendi kültürlerini benimsetmek için Fort William Koleji, Delhi Koleji gibi eğitim kurumları kurmuştur.⁴⁵ Yine dini-kültürel anlamda 16. yy'dan itibaren bu topraklarda misyonerlik faaliyeti başlamış, 17. yy sonlarına doğru Kitab-ı Mukaddes'in çevirileri yapılmıştır. Zamanla misyonerlik hareketi kuvvetlenmiştir. Öyle ki Hint alt kıtası, misyonerlerin ve erken devir oryantalistlerin çalışmalarını ve faaliyetlerini yürütecekleri bölge olarak belirlenmiştir.⁴⁶ Bu doğrultuda Müslüman halkın bütünüyle dini inanç ve yaşayışlarını istekleri doğrultusunda şekillendirebilmek için yetiştirdikleri islamologlar aracılığıyla dini konular içeren yayınlar yapmışlardır.⁴⁷

Şiblî yaşadığı dönemde içinde bulunduğu ortam kültürel ve siyasi olarak bu haldeyken, o bölgede yaşayan Müslümanların durumu da iç açıcı değildi. 1857 yılında Müslüman ve Hindular birleşerek İngiliz sömürü idaresine karşı yapmış oldukları bağımsızlık mücadelesi başarısızlıkla sonuçlanınca, isyan hareketine öncülük eden İslam âlimlerinin düşüncelerinde değişiklikler oldu. Harekete öncülük yapan bu şahısların bir kısmı Hindistan'dan ayrıldı. Bazısı ise Müslümanların huzuru ve terakkisi için İngilizlerle anlaşma yolunu tuttu.⁴⁸ Bu anlayışta olan âlimler, kurdukları cemiyetler aracılığıyla İngiliz idaresi ile Müslüman halkı kaynaştırmaya çalıştılar. Özellikle eğitim alanında Batıyı örnek alarak modernist İslâm anlayışını benimsemişlerdir.⁴⁹

Şiblî'nin içinde bulunduğu ilmi ortama baktığımızda ise iki anlayış karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Seyyid Ahmet Han ve ona tabi olanlardır ki, Avrupa medeniyetine ve yapmış oldukları yeniliklere büyük hayranlık duyuyorlardı. Hayranlıkları o kadar derinleşmiştir ki tümüyle Batı'da meydana gelen gelişmelere

⁴⁵ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 38; Mustafa Öz, "Seyyid Ahmed Han" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/73.

⁴⁶ Abdülhamit Birişik, "Urduca Kur'ân Tercümelelerinin Tarihî Gelişiminde Batı'nın Etkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/3 (2003), 378.

⁴⁷ Birişik; "Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kitaplarında Görülen Muhteva Değişiminin Nedenleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2011), 23-24.

⁴⁸ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 42.

⁴⁹ Özcan; "Hindistan", 18/78.

yönelmişler ve iyisiyle, kötüsüyle hepsini benimsemişlerdir. Dahası Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri Batı bilimi ekseninde yorumlama ve açıklama çabası içerisine girmişlerdir. Seyyid Ahmet Han ve ona tabi olanların ifrat boyutundaki bu tutumlarına karşı, Hint alt kıtasında diğer bir âlimler grubu vardı ki, onlar her ne şekilde olursa olsun Avrupa'nın hiçbir biliminden yararlanmaktan sakınmışlardır. Öyle ki fitri ve tecrübeye dayalı faydalı bilimi almayı dahi kendilerine haram addedecek kadar tefrit boyutunda kalmışlardır.⁵⁰

Netice olarak Şiblî Nu'mânî kozmopolit bir coğrafyada yaşamıştır. Birçok ırkın ve dinin neşvünema bulduğu bir yerdir. Siyasi olarak ise İngiliz sömürsü altındadır. Dahası sömürge hâkimiyeti bölgede yaşayan insanların diline, dinine ve kültürüne müdahale edecek boyutlara ulaşmıştır. Zira İngiltere devleti bu münbit coğrafyada takriben üç asır fiili olarak bulunmuş, siyasi hâkimiyetini sağlamış ve gerek yer altı ve gerek yer üstü tüm zenginliklerini sömürmüştür. Bununla da yetinmeyip sosyal, kültürel, din, dil ve eğitim alanlarına müdahale edip bölge halkını değerlerinden kopararak asimileştirme faaliyeti yürütmüştür.

Buna karşın Müslüman âlimlerde bir fikir ve eylem birliğinin olmadığını görüyoruz. Tek niyet ve amaçlarının İslam ve Müslümanları ilerletmek, en faydalı ve yararlıya ulaştırmak olan bu âlimler, ne yazık ki fikir ve eylemde uyuşamamışlardır. Kimisi sıkı sıkıya geleneğe bağlıyken, diğer bir kısmı ilerlemeyi Batının biliminde aramıştır. Bazısı ise kurtuluşu İngiliz idaresine yaranmakta bulmuştur. İşte Şiblî Nu'mânî böyle bir ortamda yaşamıştır. Müslüman âlimlerinin birbirine zıt kutuplaşmalarına karşın o, mutedil olmayı seçmiştir. Yani Batı biliminin zararlı kısmını dahi içine alacak şekilde ne tümüyle benimsemiş, nede yararlı kısmını dahi almayacak şekilde tümüyle dışlamıştır. Batı bilimini ve cereyan eden gelişmeleri kendine has metotla din ve akıl süzgecinden geçirerek faydalı olanları almış, zararlı olanları ise reddetmiştir. Yine İngiliz idaresi aleyhine açıktan bir eylemde bulunmamış; ancak İngilizlerin varlığından da hoşnut olmamış, yakınlık göstermemiştir. Böyle bir ortamda İngilizlerin hâkimiyetini kırmak ve oryantalistlerin

---

⁵⁰ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 98-99.

şüphe tohumlarını çürütmek için ilmi çalışmalar yapmış, ömrünü İslam'a ve Müslümanlara adamıştır.

4. YENİ İLM-İ KELÂM DÖNEMİ

4.1.Yeni İlm-i Kelâm

Yeni ilm-i kelâm dönemi, 19. yy.'da ortaya çıkan ve günümüze değin devam eden; temel olarak kelâm ilminde yeni problemlerin ortaya çıktığı ancak geleneksel kelâm yöntemiyle çözümün mümkün olamayacağı, bundan dolayı da yeni bir kelâm anlayışının oluşturulması gerektiği tezine dayanan hareketin adıdır.⁵¹

Batı dünyasında modern düşünce ve bu düşüncenin sonucu olarak “dünyevileşme” süreci gelişme gösterdi. Bu akım 19. yy.'da doruğa ulaştı ve materyalizm, pozitivism, darwinizm ve freudizm gibi her şeyi maddeden ibaret gören ve sonu inkâra dayanan bir takım katı pozitivist ve materyalist akımları beraberinde getirdi. Son nihaide İslam dinine karşı eleştiriler içeren bu akımlar Müslüman coğrafyasına da sıçradı. Başta Osmanlı devleti olmak üzere, tüm İslam ülkeleri toplumlarına ciddi etki etmiştir. Özellikle Müslüman genç aydın ve öğrenciler bu akımların etkisi altında kalmışlardır.⁵²

Batıda ortaya çıkıp, oradan da İslam dünyasına intikal eden ve sonu inkâra varan bu felsefi cereyanlar karşısında kelâm âlimleri, kelâm ilminin artık yenilenmesi gerektiği fikrini dile getirmişlerdir. Bu âlimler eserlerinde ilmi konularda tecrübenin geçerli olduğunu ve Aristo felsefesinin ise artık hükmünü yitirdiğini kaydetmişlerdir. Batı'nın ilim ve felsefede yöntemsel değişikliğe gidildiğini; ayrıca kelâm âlimlerinin şimdiye kadar muhatap oldukları “Süfestâiyye” ve “Dehriyye” gibi akımların yerine pozitivist ve materyalist temelli inkârcı felsefi cereyanların ortaya çıktığını ancak geleneksel kelâmın bu gibi düşünce ve akımlara karşı koyma ve mutmain cevaplar vermede yetersiz kaldığını söylemişlerdir. Bundan sebep kelâm ilminde yöntem ve konuları bakımından değişikliğe gidilmesinin, modern bilimi de içine alan yeni bir tarzın elzem olduğunu vurgulamışlardır.⁵³

⁵¹ Orhan Şener Koloğlu, *Kelâm Tarihine Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2022), 159.

⁵² Metin Yurdagür, *Kelâm Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 348.

⁵³ *Kelâm Tarihi*, 347-348.

Bu âlimlerin hemen hepsi Batı'nın pozitivist ve materyalist temele dayalı düşünce ve cereyanlarını reddetmişlerdir.⁵⁴ Batı'da meydana gelen gelişmelere karşı tutumları; tarihi geçmişe ve geleneklere dayanmayan, herkesçe geçerli ortak duygulara hitap etmeyen, çelişkilerle ve şüphelerle dolu bilimsel sonuçların tek başına kaynak olamayacağı; toplumun değerleri ve maneviyatı baz alınarak Batı'nın her şeyini değil, sadece bilim ve teknoloji alanında faydalı gelişmelerin alınabileceği fikrini benimsemişlerdir.⁵⁵

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilere dayanarak yeni ilm-i kelâm: “Her yönüyle maddeyi referans alan materyalizmi ve sadece bilimi ve bilimden hâsıl olan verileri geçerli addeden pozitivistliği kabul etmeyen; İslam'a yönelik yapılan biyolojik ve psikolojik saldırılara karşılık veren, yeni felsefi düşünce ve akımların tezlerini çürüten ve Allah'ın varlığını ve birliğini pozitif ilimlerden de yararlanarak ispat eden ve dinin inanç ilkelerini müdafaa eden hareketin adıdır.”⁵⁶ diyebiliriz.

Yeni ilm-i Kelâm hareketinin yankıları İslam dünyasında üç bölgede duyulmuştur. Bunlar Osmanlı devleti, Mısır ve Hint-Pakistan alt kıtasıdır. Osmanlıda bu hareketin öncüleri olarak İzmirli İsmail Hakkı (öl. 1946 m.), Abdüllatif Harputî (öl. 1916 m.) ve Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (öl. 1914 m.); Mısır'da Muhammed Abduh (öl. 1905 m.), Reşid Rıza (öl. 1935 m.) ve Ferid Vecdi (öl. 1954 m.) gibi düşünürlerdir. Hint-Pakistan alt kıtasında ise Seyyid Ahmed Han, Muhammed İkbal (öl. 1938 m.) ve Şiblî Nu'mânî bu hareketin temsilcileridir.⁵⁷

Hint-Pakistan alt kıtasında hareketin temsilcilerinden ve tezimizin konusu olan Şiblî Nu'mânî yeni ilm-i kelâmın gerekliliği hakkında şöyle demiştir. “Abbasi hilafeti zamanında Yunan felsefe kitapları Arapçaya tercüme edilince, itikadı zedeleyen yeni şüpheler Müslümanların kalplerinde varîd olmuştur. Bunun üzerine İslam âlimleri bu şüpheleri bertaraf etmek için ikna edici ilmi cevaplar vermişlerdir. Böylece kelam ilmi teşekkül etmiştir. Ancak günümüz asrında -19. yy.- Avrupa devletleri, İslam beldeleriyle savaştıkları gibi; âlimleri de fikri yönden yeni cephele açmışlardır. İtikadî konularda şüphelendirmeye; İslam fikhını, tarihini ve kültürünü oluşturan başka

⁵⁴ Koloğlu, *Kelâm Tarihine Giriş*, 164.

⁵⁵ Yurdagür, *Kelâm Tarihi*, 348-349.

⁵⁶ Koloğlu, *Kelâm Tarihine Giriş*, 164-165.

⁵⁷ Bk. Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 56-75.

yönlere İslam'ı karalamaya başladılar. Dolayısıyla kelâm ilminin yenilenme zarureti doğmuştur.”⁵⁸

4.2.Yeni İlm-i Kelâmdaki Yeri

Kaynaklar Hint alt kıtasında kelim ilminin yenilenmesi gerektiği fikrini ilk söyleyenin Seyyid Ahmed Han olduğunu belirtse de, bu bölgede bu fikrin asıl kuramcısı Şiblî Nu‘mânî’dir. Bu coğrafyada yeni ilm-i kelâm hareketinin temsilciliğini ve öncülüğünü Şiblî Nu‘mânî yapmıştır. Bu doğrultuda diğer ilimlere nazaran kelâm ilmini daha bir önemsemiştir. Batı’nın bilim ve düşüncesinin etkisine karşı, dinin inanç ilkelerini içerik ve yöntem bakımından yeniden gözden geçirmiş ve yeni bir düzen vermeye çalışmıştır.⁵⁹

Şiblî Nu‘mânî, kelâm ilminin yenilenmesinin elzemliği konusunda İslam düşünürlerin hemfikir olduklarını ancak bu minvalde üzerinde ittifak edilen bir yöntemin mevcut olmadığını belirtmiştir. Bazı düşünürler kelâm ilminin, tecrübe ve bedihi bilgilere dayanan bilim çerçevesinde yeni ilke ve temellere oturtulması gerektiğini savunmuşlardır. Şiblî ise ne eskiyi körü körüne taklidin, nede gelenekten tamamen koparak modern bilim çerçevesinde kelâm ilminin temellendirilmesinin doğru olmadığını; bunun yerine kelâm ilminin temel ilkelerinin kalması, geçerliliğini yitirmiş ilkelerin ise çıkarılması gerektiğini ve asrın gereksinimlerini göz önüne alarak yeni ilkelerin dâhil edilmesinin en doğru metot olduğunu söylemiştir. Ayrıca Şiblî’ye göre kelâm ilminin sağlıklı bir şekilde yenilenebilmesi için kelâm tarihini bilmek zaruridir. Çünkü yeni ilm-i kelâm, kelâm tarihiyle irtibat halindedir.⁶⁰ Şiblî bu düşünceyi gerçekleştirmek amacıyla ‘İlmü’l-kelam’ ve ‘el-Kelam’ adında iki önemli eser kaleme almıştır.⁶¹ Ayrıca kurmuş olduğu ‘Nedvetü’l-Ulemâ’ ile ateizm menşeli fikir ve kuramlara karşı yönetsel bakımdan yeni bir kelâm üslubu geliştirmeyi amaç edinmiştir.⁶²

⁵⁸ Nedvî, *Şiblî Nu‘mânî*, 44.

⁵⁹ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 72.

⁶⁰ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, çev. Celal es-Sa’id el-Hafnavi (Kahire: Mektebet’ü-Darik’u-İlim 2012), 16.

⁶¹ Şiblî Nû‘mânî’nin eserleri bölümünde bu iki esere bakılabilir.

⁶² Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 72.

Şiblî, yeni kelâm ilmi içerisinde inanç konularıyla beraber İslam dininin tarihi, ahlakî ve sosyal yönlerinin de ele alınması gerektiğini savunmuştur. Çünkü İslam dini artık bu yönleriyle de irdelenmektedir. Dolayısıyla başta gençler olmak üzere insanların şüphelerini bertaraf etmek için modern bilim ışığında tatmin edici cevapların verilmesi amacıyla yeni kelâm ilminin muhtevasına bu konularında dâhil edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca O, geçmişte telif edilmiş kelâm kitaplarında yer alan uzun girişleri, mantıkla ilgili kavram ve konuları boş ve gereksiz görmüş; yeni kelâm ilmi eserlerinde bu gibi tarihsel ve faydasız konuların yer almamasını vurgulamıştır.⁶³

Şiblî Nu‘mânî kelâm ilminin yenilenmesi gerektiği düşüncesiyle kaleme aldığı ‘*el-Kelam*’ adlı eseri muhteva bakımından geçmiş kelâm kaynaklarından farklı içeriğe sahiptir. Kitabı incelediğimizde, klasik kelâm kitaplarında yer alan bilgi bahsi yerine dinin mahiyeti ve fitrîliği konusuyla başlamıştır. Kitabın büyük bir bölümünü ulûhiyet ve nübüvvet konuları kaplamaktadır. Ahiret ile ilgili konulara azda olsa değinirken, imamet konusuna yer verilmemiştir. En dikkat çekici nokta ise o zamana değin hiçbir kelâm kitabında yer almayan insan hakları, kadının konumu, miras ve amme hukuku gibi konuların kitapta yer almasıdır.⁶⁴ Kitabın yeni bir tarzla ele alınması, Şiblî Nu‘mânî’nin yukarıda değindiğimiz fikirlerini gerçekleştirmek istediğini; dahası kelâm ilmine yeni bir metod kazandırmaya çalıştığını gösteriyor.

⁶³ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 73.

⁶⁴ Şiblî Nû‘mânî’nin *İlm-i Kelâm-ı Cedîd* adıyla Farsça ve Arapçaya çevirisinin yapıldığı *el-kelem* kitabının içeriğine bakılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NÜBÜVVET

1. NÜBÜVVET İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1.Nebî-Nübüvvet

Dilcilere göre nebî kavramı Arapça asıllı olup, aslının iki kökten birine dayanabileceğini söylemişlerdir. Bu minvalde kimi bilginler bu kelimenin aslının ‘haber verme’ anlamında hemzeli “نَبَأَ”; diğer bir kısmı ise kelimenin aslının ‘yüce, ulu ve şerefli’ anlamına gelen hemzesiz “نَبَا” kökünden türediğini iddia etmişlerdir.⁶⁵ Buna göre ‘nebî’ kavramının anlamı türetildiği kök kelimeye göre değişmektedir. Birinci görüşü baz alırsak nebî, “haber getiren kişi”; ikinci görüşü baz alırsak nebî kavramı “yüce, ulu ve şerefli kişi” anlamına gelmektedir. Ancak bu iki görüş nebî kavramının sözlük anlamıyla ilgili olup her ikisi de peygamberlik makamını ifade etmede uygundur. Zira tevhid dinini tebliğ etme görevini üstlenen kişi, Allah’tan kendisine iletilen mesajları insanlara tebliğ etmekle vazifeli olduğu gibi, makamca da üstün ve değerlidir.⁶⁶

Nebî ve nübüvvet kelimeleri biri ismi fail, diğeri mastar formatında aynı kökten türemiş Arapça kavramlardır.⁶⁷ Dolayısıyla nebî için yapılan tanım ve açıklama nübüvvet içinde geçerlidir.

Kelam âlimleri genel olarak nebî kavramını ıstılahî olarak; “Yeni bir şeriat verilmeksizin, geçmiş şeriatın hükümlerini gönderildiği insanlara tebliğ etmek için Yüce Allah’ın kulları arasında seçtiği kişi” şeklinde tanımlamışlardır.⁶⁸ Bu anlamda nübüvvet kavramı ise ıstılahî olarak, “İnsanların hem dünya, hem de âhirete dair iş,

⁶⁵ Ebu Abdurrahman Halil bin Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi, ts.), “nbe”, 8/382-283; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur’ân*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “nbe”, 1030-1032; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1956) “nbe”, 1/162.

⁶⁶ Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Mahmut Muhammed Kasım (Kahire: Daru'l-Mısriyye, 1965), 15/14-15.

⁶⁷ Bk. İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît* (Kahire: Mecmea' el-Luġatu'l-Arabiyyetu, 1972), “nbe”, 2/896; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1980), “nbe”, 1476.

⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 9/144-145; Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 352-353; Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Baġdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1968), 153-154; Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: İnsan Yayınevi, 1998), 14.

ibadet ve bilgileri hakkında Allah'tan gelen mesajları ileten elçilik kurumu" şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁹

Türkçedeki kullanımı nebî kelimesi yerine daha çok 'peygamber' kavramıdır. Peygamber kelimesi ise "haber getiren" manasında Farsça asıllıdır. Eski Türk dilindeki karşılığı 'yalvaç'tır. Fakat sonradan peygamber kelimesi Türkçeye intikal olup bu kelimenin yerine kullanılır olmuştur.⁷⁰

Kur'an-ı Azimü'ş-şan'da nebî kelimesinin geçtiği ayetleri incelediğimizde, bu kelimenin mahiyetini açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu kavramın sadece peygamberler için kullanıldığı sonucuna varabiliriz.⁷¹ Bazı ayetleri incelediğimizde, bu ayetlerde Yüce Allah kulları arasında seçmiş olduğu kişilere kitap, nübüvvet ve hikmet verdiğini anlatmaktadır.⁷² Bu ayetlerde geçen nübüvvet kelimesinin ne kastettiği hakkında müfessirlerin kimisi 'yüce makam', kimisi ise 'peygamberlik' anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁷³

1.2.Resûl-Risâlet

Arapçada peygamberler için 'nebî' kavramı dışında 'resûl' kavramı da kullanılmaktadır. Resûl kelimesi Arapçada 'رسل' kelime kökünden, 'فعلول' vezninde mübalağalı ismi faildir. Kelime sözlük anlamı olarak "yavaş yavaş gitmek, teennî ile hareket etmek, göndermek ve taşınan söz" gibi birkaç manaya gelmektedir. Sözlük anlamları doğrultusunda resûl kavramı, 'gönderilmiş elçi' veya 'elçinin getirdiği haber' manalarına delalet eder.⁷⁴

Resûl kavramı ıstılahî olarak ise "Yüce Allah tarafından kendisine yeni bir kitap, yeni bir şeriat verilen ve mucize gösteren seçkin kişi" şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), "Nübüvvet", 251.

⁷⁰ Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, haz. İsmail Karagöz (Ankara: DİB Yayınları, 2017), "Peygamber" 538; Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

⁷¹ Mâide 5/81; En'âm 6/112; A'râf 7/94-157; Enfâl 8/64-65-67-70; Tevbe 9/61-73-113; Hac 22/52; Furkan 25/31; Ahzâb 33/1-6-13-28-32; Zuhûrûf 43/6-7; Hucurât 49/2; Mümtehine 60/12.

⁷² Âl-i İmrân 3/79; En'âm 6/89; Ankebut 6/89.

⁷³ İsfahânî, "nbe", 1032; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 14.

⁷⁴ Mustafa vd., "rsl", 1/344; Sarı, "rsl" 604-605; Halil bin Ahmed, "rsl", 7/240-242; İsfahânî, "rsl", 426-427.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/144-145; Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 352-353; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 153-154; Ömer Aydın vd., *Sistemik Kelam* ed. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2020), 267.

Aynı kök kelimededen türetilmiş risâlet kavramı ise nübüvvet kelimesi ile aynı manaya gelir. Dolayısıyla risâlet kavramı da anlam bakımından peygamberlik kurumunu ifade eder. Fakat Türkçede risâlet kelimesinden çok nübüvvet kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde ise resûl, nebî kelimesine kıyasla kullanım alanı daha geniştir. Zira Kur'an'da geçen resûl kelimesi peygamberler⁷⁷ için kullanılmakla birlikte, bazı yerlerde melekler,⁷⁸ bazı yerlerde ise diğer insanlar⁷⁹ için kullanılmıştır.

Yukarıda açıkladığımız nebî ve resûl kavramlarının tanımlarına dikkat ettiğimizde iki kavramın ifade ettikleri anlamları arasında farklılık olduğunu görüyoruz. Buna göre iki kavram “insanları tebliğ için Allah'ın seçilmiş kulu” anlamında örtüşürken, “kendisine yeni bir şeriat verilmesi” kısmında farklılık göstermektedirler. Dolayısıyla nebî, geçmiş şeriatın hükümlerini tebliğ etmekle vazifeliyken; resûl, yeni bir şeriatın hükümlerini tebliğ etmekle vazifeli peygamberdir. Zira Ehl'i-sünnet âlimlerinin çoğunun bu iki kavram hakkındaki görüşleri de böyledir.⁸⁰

Ancak her ne kadar Ehl'i-sünnetin genel görüşü bu yönde olsa da, kelimeler âlimleri içinde bazıları iki terim arasında herhangi bir anlam farklılığının olmadığını, dolayısıyla tüm peygamberlerin hem nebî, hem de resûl sıfatına sahip olduklarını söylemişlerdir. Her iki tarafta görüşlerini desteklemek için deliller sunmuşlardır.⁸¹ Burada bu iki görüş sahiplerine ve delillerine yer vermek hem konuyu uzatacağından, hem de tezimizin ana konusunun dışına çıkacağından bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Şiblî Nu'mânî ise peygamberi, “Allah'ın fazlı keremiyle kullar içerisinde, insanlara mesajını bildirmek için seçtiği kişi”⁸² şeklinde tarif etmiştir. Bu konu ile

⁷⁶ Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, 33/279.

⁷⁷ Tevbe 9/28; Hüd 11/69; Ankebût 29/31.

⁷⁸ Tekvîr 81/19.

⁷⁹ Yusuf 12/50.

⁸⁰ Erdinç Ahatlı, *Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 27-28.

⁸¹ Görüş ve deliller hakkında bk. Muhittin Bahçeci, *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler* (İstanbul: Türdav Basım, 1977), 76-78; Hüdaverdi Adam, “Nübüvvet Dair İki Mesele Nebî ile Resûl Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996) 83-84; Aydın vd., *Sistemik Kelam*, 267-269.

⁸² Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 228.

alakalı nebî ve rasûl kelimelerinin sözlük ve ıstılahî anlam farklılıklarına değinmemiştir. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Şiblî, ya bu iki terim arasında herhangi bir anlam farklılığının olmadığını savunan görüşü benimsemiştir. Ya da yeni ilm-i kelâm anlayışı çerçevesinde konuyu işlediğinden, bu gibi bilgilerin gereksiz, dolayısıyla asrın problemlerine nazaran teferruat olduğunu düşünerek zikretmekten kaçınmıştır.

1.3.Vahiy

Arapça bir kelime olan vahiy, “وحي” kökünden türemiş ismi mastardır. Sözlükte “seslenmek, hızlı bir şekilde gizlice konuşmak, fısıldamak, vesvese vermek⁸³, ima ve işaret etmek⁸⁴, kalbe atmak, ilham etmek⁸⁵, telkin etmek” gibi manalara gelir.⁸⁶ Kur’an’da vahiy kavramının manasını ifade eden “kavl, teklîm, nüzul, ilka ve nida”⁸⁷ kelimeleri de kullanılmıştır. Fakat bu kelimelerin vahiy türlerinden sayılamayacağı söylenmiştir.⁸⁸ Ayrıca ıstılahî yönden de vahiy kavramı hakkında birçok tanım yapılmıştır. Burada genel bir tanım yapacak olursak vahiy, “Yüce Allah’ın bir emri, bir hükmü, veya bilgiyi keyfiyeti bizce bilinmeyen bir yolla peygamberine gizlice bildirmesi” denilebilir.⁸⁹

Vahiy olgusuna kimlerin muhatap olabileceği konusunda âlimlerden üç görüş sadır olmuştur. Buna göre bazı âlimler tüm canlılar vahye muhatap olabilir derken, bazıları peygamberlerle birlikte velilerde vahye muhatap olabilir demiştir. Çoğunluğu oluşturan diğer bir kısım âlimler ise “vahiy sadece peygamberlere yönelik bir realitedir” demişlerdir. Peygamber dışındakilere yönelik kullanılan vahyin ise ilham anlamında olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁰ Ayrıca vahiy, geliş şekli bakımından birkaç çeşidi vardır. Bunlar sadık rüya, vahiy meleğinin ya asli şekliyle veya insan suretinde ya da hiç görünmeden peygambere vahiy getirmesi, Allah’ın peygamberin kalbine ilka

⁸³ En’âm 6/112, 121.

⁸⁴ Meryem 19/11.

⁸⁵ Kasas 28/8; Nahl 16/68; Mâide 5/11.

⁸⁶ İbn Manzûr, “vhy”, 17/381; İsfahânî, “vhy”, 515; Sarı, “vhy”, 1639-1640; Mustafa vd., “vhy”, 2/1018-1019.

⁸⁷ Enfâl 8/12; Nahl 16/68; Fussilet 41/11-12; ez-Zilzâl 99/1-5.

⁸⁸ Aydın vd., *Sistemik Kelam*, 273.

⁸⁹ İbn Manzûr, “vhy”, 17/381; Ömer Nasuhi Bilmen; *İslam Akâidi* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008), 85; Fikret Karaman vd., “Vahiy”, 676.

⁹⁰ Bk. Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/141-142.

etmek suretiyle vasıtasız olarak ya da vahiy meleği görünmeden peygambere çingirak sesine veya arı vızıltısına benzer şekilde vahyin gelmesi şeklinde çeşitlenir.⁹¹

Şiblî ise İbn Miskeveyh'in dilinden vahyi, "şeylerin özünü ve hakikatini, bir çaba ve tecrübe ürünü olmaksızın peygamberlerde baştan beri kendiliğinden var olan güç"⁹² şeklinde tanımlamıştır. İmam Gazzâlî'de bu tanıma benzer şekilde vahyin "hiçbir çaba ve gayret olmaksızın kalpte vuku bulan bilgi" olduğunu söylemiştir.⁹³ Bu tanıma bakacak olursak vahiy olgusu, Allah'tan peygamberlere iletilen mesaj ile beraber peygamberlerde o mesajı alacak bir gücünde varlığından bahsedilmektedir. Dolayısıyla peygamber, insanlara tebliğ ettiği konuların bilgisini Allah tarafından kendisine verilmiş bir güç ile bilmektedir. Ancak burada bilinmesi gereken önemli husus, peygamber olan kişinin vahiy ürünü bilgileri bilmesi ve vahyi alabilme gücü kendi çabasından ziyade Yüce Allah tarafından vebîdir.

Öncelikle Kur'an, vahyin Allah'tan gelen bir olgu olduğunu bildiriyor. "*Nu'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur verdik.*"⁹⁴, "*De ki: "Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana vahyedilenden başkasına uymam.*"⁹⁵ ve "*Rabbinden sana vahyedilene uy...*"⁹⁶ gibi ayetler bunu apaçık gözler önüne seriyor. Ayrıca Peygamber Efendimize yöneltilen "Yâ Resûlallah, sana vahiy nasıl geliyor?" sorusuna karşın Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "*Bazen zil/çan sesi gibi geliyor ki, bana en ağır geleni de budur. (Uğultu) kesildiğinde (vahyin bana) söylediklerini tam olarak kavramış ve ezberlemiş oluyorum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünüyor, benimle konuşuyor ve ben de onun dediklerini kavramış ve ezberlemiş oluyorum.*"⁹⁷ Yukarıda yer verdiğimiz ayetler ve hadisten anlaşılacağı üzere vahiy, peygamberin

⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/214; Fikret Karaman vd., "Vahiy", 676-677; Aydın vd., *Sistematik Kelam*, 273-274; Şevki Yavuz, "Vahiy", 42/441.

⁹² Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 129.

⁹³ Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 78.

⁹⁴ Nisa 4/163.

⁹⁵ En'am 6/50.

⁹⁶ En'am 6/106.

⁹⁷ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1.

insanlara tebliğ etmesi için Allah'ın ilettiği mesajlardır. Zira yukarıda da vahyin tanımında belirttiğimiz gibi Ehl-i sünnet kelamcılarının yaklaşımı da bu şekildedir.

1.4.Mûcize

Mucize kelimesi Arapça olup “عجز” kökünden türemiş, “افعال” babında ismi faildir. Lügad da “bir şeye güç yetirememek, karşı konulamaz, başkasını âciz bırakmak, hârikulade” gibi manalara gelir. Kelimenin sonunda yer alan *te* “ة” harfi dişilik bildirmek için değil, mübalağa ifade etmek içindir. Bu kalıpta gelmesinin nedeni gönderilen peygamber ve gösterilen mûcizelerin çokluğunu belirtmektir.⁹⁸ İstilahî manası ise “Yüce Allah'ın, nübüvvetinin ispatı için göndermiş olduğu peygamberin aracılığıyla gösterdiği ve insanların bir benzerini getirmekten azce düştüğü hârikulâde olaylardır.⁹⁹

Kur'an ayetlerinde “عجز” kökünden türeyen kelimeler mevcutken, aynı kökten türemiş olan ‘mûcize’ veya aynı manayı içeren ‘i'caz’ lafızları yer almamaktadır. “عجز” kökünden türemiş olupta Kur'an'da geçen diğer kelimeler ise başka manalarda kullanılmışlardır. Bunun yerine Kur'an'da mûcize kavramının ıstilahî manasını içeren başka kelimeler yer almaktadır. Bunlar “âyet¹⁰⁰, beyyine¹⁰¹, burhan¹⁰², sultan¹⁰³, hak¹⁰⁴ ve furkan”¹⁰⁵ kelimeleridir.¹⁰⁶ Bu terimler genel anlamda insanları tebliğ eden kişilerin Allah tarafından gönderilmiş gerçek peygamberler olduklarını ispat eden alametler ve işaretler manasında kullanılmışlardır.¹⁰⁷

Hadislere göz attığımızda orada da mûcize terimine rastlanmamaktadır. Mûcizenin ıstilahî anlamını ifade etmek için hadislerde daha çok “âyet, delil ve alâmet” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimenin ıstilahî anlamı bakımından kelâm kitaplarında kavramsallaşma süreci ise hicri dördüncü asra dayanmaktadır.¹⁰⁸

⁹⁸ Mustafa vd., “a'cz”, 2/585; Sarı, “a'cz”, 972-973; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 170; Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/348.

⁹⁹ Mustafa vd., “a'cz”, 2/585; Sarı, “a'cz”, 973; Fikret Karaman vd., “Mûcize”, 454.

¹⁰⁰ Bakara 2/61-73-118; Âl-i İmrân 3/49-50; Nisâ 4/155; Mâide 5/114; Kehf 18/106; Naml 27/12.

¹⁰¹ Bakara 2/87-92-253; Tevbe 9/70; Yunûs 10/13.

¹⁰² Kasas 28/32.

¹⁰³ Nisâ 4/153; Hûd 11/96; İbrahim 14/10; Mu'minûn 23/45.

¹⁰⁴ Yunûs 10/73-74.

¹⁰⁵ Bakara 2/53; Enbiyâ 21/48.

¹⁰⁶ Bulut, “Mûcize”, 30/348.

¹⁰⁷ Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu'cize* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 28.

¹⁰⁸ Bulut, “Mûcize”, 30/348; Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu'cize*, 31.

Şiblî ise mûcizeyi, “peygambere mahsus, ilahi kanun içerisinde ve insanların muttali olamadığı bir sebep neticesinde vuku bulan hadise” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁹ Tanımda da anlaşılacağı gibi mûcizenin, Allah’ın âleme koymuş olduğu tabiat kanunları içinde meydana gelen peygamberlere has hadiseler olduğunu belirtmiştir. İleride konusu içerisinde Şiblî’nin görüş ve açıklamaları detaylı olarak işleneceğinden burada bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.5.Şefa

Şefa kelimesi Arapça bir kelime olup “شفع” kökünden türemiş isimdir. Sözlükte “dilek dilemek, iki şeyi birbirine girdirmek, çift kılmak, bir şeyi çift görmek, yardım etmek, bir aracı/iltimasçıyla beraber müracaat etmek” gibi anlamlara gelir.¹¹⁰ Dini literatürde ise “ahirette müminlerin bağışlanması için peygamberlerin ve izin verilen kimselerin Allah’ın huzurunda niyazda bulunmaları” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹¹ Şefa, çoğu zaman bulunduğu konum itibariyle üstte olanın, konumca daha altta olan bir kimseye yardım etmek amacıyla katılmasıdır. İşte kıyametteki şefa şeklide budur.¹¹²

Kelam âlimlerinin şefaatin kimleri kapsayacağı hususundaki genel anlayışları, büyük günah işleyeninin durumu hakkında belirttikleri görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre büyük günah işleyen kimseyi mümin kabul eden Ehl’i sünnet kelimcileri,¹¹³ şefa aracılığıyla cehenneme girmiş olan bu kimselerin oradan çıkarılacağını, cehenneme girmemiş ama arafta beklemekte olanların cennete konulacağını, cennete girmiş fakat mertebesi düşük olan Müslümanların ise derece ve mertebelerinin yükseltileceğini kabul etmişlerdir.¹¹⁴ Büyük günah sahibinin dinden çıkıp kâfir olduğunu iddia eden Harici ile imanda kalmadığı gibi kâfirden olmayıp arada fasık olduğunu iddia eden Mu’tezili kelimciler göre ise şefa, sadece cennete girmiş

¹⁰⁹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 233.

¹¹⁰ İbn Manzûr, “şfa”, 8/183-185; Sarı, “şfa”, 828; Mustafa vd., “şfa”, 1/487.

¹¹¹ Fikret Karaman vd., “Şefa”, 612; Mustafa Alıcı, “Şefa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/411.

¹¹² İsfahânî, “*Müfredât elfâzu’l-kur’ân*”, thk. Safvân Adnan Davudî (Şam: Dâru’l-Kalem, 2009), “şfa” 457-458; Fikret Karaman vd., “Şefa”, 612; Aydın vd., *Sistemik Kelam*, 350.

¹¹³ Mâtürîdî ve Eş’ari kelam âlimleri.

¹¹⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 197, 384; Selim Özarslan, *Pezdevî’nin Kelamî Görüşleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 64.

Müslümanlar için geçerlidir. Buda cennette derecesi düşük olan müminlerin, derece ve makamlarını yükseltmek şeklinde vuku bulacaktır.¹¹⁵

2. İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NÜBÜVVET ANLAYIŞLARI

2.1.Ehl-i Sünnetin Nübüvvet Anlayışı

2.1.1. Selefiyye Ekolün Nübüvvet Anlayışı

Lügatte “geçmişte olmak, önce gelmek, evvelce bulunmak” gibi anlamlara gelen Arapça ‘سلف’¹¹⁶ kökünden türeyen ‘selefiyye’ kavramı; “gelip geçen insanlar, evvelce bulunmuş kimseler, soy, fazilet ve ilim bakımından önde olan insanlar”¹¹⁷ manasına gelir. Peygamber Efendimiz’in hadislerinden hareketle, bu kelime terim olarak Peygamber Efendimizin zamanında yaşayan ve O’nun sohbetlerinde bulunan ashab, onlardan sonraki nesil tâbiîn ve tebeu’tâbiîn için kullanılır. Çünkü Peygamber Efendimiz hadislerinde, ümmetinin en hayırlısının bunlar olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸

İlk dönem Selefi âlimlerin eserlerinde nübüvvet hakkında fazlaca malumat bulunmaz. Bunun gerekçesi ise o dönemin Müslüman toplumu peygamberlik konusunda herkesçe kabul edilen bilgilere itibar etmesi ve görüş farklılıklarının olmayışındır.¹¹⁹ Bununla beraber ilk dönem Selef âlimlerinden Hasan-ı Basri’ye (öl: 110/728) göre Allah’ın peygamber göndermesi mümkündür. Yine O’na göre Allah bilgisiz kimselerden, cinlerden ve kadınlardan peygamber seçmemiştir.¹²⁰

Selef âlimlerinden rey ekolünün kurucusu İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye (öl: 150/767), göre bir peygamberin nübüvveti ancak Allah’ın haber vermesiyle bilinebilir. Yüce Allah’ın bildirmesi olmaksızın bir kişinin peygamberliğini bilemeyiz. Dahası bir peygambere inanmayan direk Allah’ı inkâr etmiş olur.¹²¹ Peygamberler zelle denilen küçük hataları işlemeleri dışında günahattan korunmuşlardır. Ayrıca peygamberlerin

¹¹⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse-Mu’tazile’nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/610-611; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 252; Özarslan, *Pezdevî’nin Kelamî Görüşleri*, 65.

¹¹⁶ Sarı, “slf”, 772; Mustafa vd., “slf”, 1/443.

¹¹⁷ Sarı, “slf”, 773; Fikret Karaman vd., “selefiyye”, 587.

¹¹⁸ Buhârî, “Şehâdât”, 9; Müslim, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 210-214; Fikret Karaman vd., “selefiyye”, 587; Özervarlı, “Selefiyye”, 36/399.

¹¹⁹ Mustafa Akçay, “Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2001), 220-221.

¹²⁰ Şevki Yavuz, “Hasan-ı Basri”, 16/306.

¹²¹ Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *el-‘Âlim ve’l-müte’allim*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: y.y., 1981), 23, 41; Durmuş Özbek, *Saduddin Teftezani ve Nübüvvet Görüşü* (Konya: Sebat Yayınları, 2002), 103.

gösterdikleri mucizeler ve mahşerde şefaathetmeleri haktır.¹²² Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s) büyük-küçük hiçbir günah işlememiş, Allah'ın en sevgili kulu ve elçisidir. Ömrü hayatında ne puta tapmış ve nede şirke düşmüştür.¹²³

Daha sonraki asırlarda yetişmiş olan Selefiyye mezhebine mensup İbn Teymiyye'nin nübüvvet düşüncesinin temelinde din-fitrat, vahiy-akıl uyumu yer almaktadır. Ona göre aklî deliller, peygamberlerin peygamberliğini kabul etmeyi gerektirir. Bundan dolayı nübüvvet kurumunu inkâr eden, aklî delilleri de inkâr etmiş olur.¹²⁴ Peygamberliğin mahiyeti konusunda filozofları tenkit eden İbn Teymiyye'ye göre peygamber, insan fitratını değiştirmek için gönderilmemiştir. Tam aksine fitratı geliştirmek, olgunlaştırmak ve kemale erdirmek için gelmişlerdir. Hiçbir peygamberin diğerleriyle çelişmediğini, getirdikleri şeriatler farklı olsa bile tebliğ ettikleri dinin bir olduğunu belirtmiştir. Ayrıca nübüvvet konusunda peygamberlerin ismet sıfatına vurgu yapmıştır. Ona göre ismet, peygamberlerin hatasız/günahsız olmalarından ziyade, insanlara iletmiş oldukları vahyin hata ve yanlışlara karşı Allah tarafından muhafaza edilmesidir.¹²⁵

2.1.2. Mâtürîdî Ekolün Nübüvvet Anlayışı

Genel çerçevede Mâtürîdî kelâmcıları, peygamberliğin aklen mümkün ve Allah'ın hikmeti bakımından vacip olduğunu belirtmişlerdir. Mâtürîdî kelâmcıları Allah'ın fiillerini hikmet çerçevesinde açıklamışlardır. Dolayısıyla gönderilen peygamber hikmetten hali değildir.¹²⁶ Mâtürîdîyye mezhebine göre Allah, nübüvvet kurumunu ihdas ederek peygamberler göndermiş, böylelikle kulların işlerini kolaylaştırıp hafifletmiştir. İnsanların fiilleriyle alakalı uyarılar ve müjdelere bildirerek yanlış yola dikkat çekmiş, dünya ve âhiret saadetini elde etmelerini sağlamıştır.¹²⁷ Mezhep, nübüvvet müessesesi ile Allah'ın mevcudiyeti arasında bağlantı kurmuş,

¹²² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* çev. Mustafa Öz (İstanbul: y.y., 1981), 3-4.

¹²³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 3.

¹²⁴ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl* nşr. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmîatü İman Muhammed b. Suûd, 1983), 2/6.

¹²⁵ Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 155, 160.

¹²⁶ Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 87; Özarlan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 29.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 225-231; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *et-Temhid li kavâidi't-tevhid*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 68.

nübüvvete/peygambere inanmamanın Allah'ı inkâr anlamına geleceği görüşünü belirtmiştir.¹²⁸

Mâtürîdî mezhebine göre akıl, bazı şeylerin iyi veya kötü olduğunu bilebilir. Ancak bu durum her şey için geçerli değildir. Dolayısıyla bazı şeyler vardır ki akıl, bunların iyi veya kötü olduğu hususunda kesin kaniya varamaz. Bu çerçevede içerisinde Allah'ın hükmü aklın kavramasının dışındadır. Ancak bir peygamber aracılığıyla bilinebilir.¹²⁹ Ayrıca İmam Mâtürîdî'ye göre akli hükümler üçtür. Bunlar mümteni', vacip ve mümkün'dir. Akli açıdan vacip ve mümteni' aksine herhangi bir haber gelemez. Fakat mümkün böyle değildir. Farklı konumların bulunduğu alandır. Mümkün durumlarda herhangi bir alternatifin vacip veya mümteni' olmasına akıl karar veremez. Bundan dolayı peygambere ihtiyaç duyulur.¹³⁰ Ancak başta İmam Mâtürîdî olmak üzere Mâtürîdî mezhebine mensup kelmecılara göre şayet Allah bir peygamber göndermese dahi insanlar, akılları ile Allah'ı bilmeleri vaciptir.¹³¹

Mezhebe göre bir peygamber üç yolla bilinebilir. Ya peygamberlik iddiasında bulunan kişinin şahsi hayatına bakarak, ya göstermiş olduğu mucizelere bakarak ya da hakikat olan gaybî bilgiler vermesiyle peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddiasının hakikat olduğu bilinebilir.¹³² Yine mezhebe göre peygamberler ancak erkeklerden olabilir. Dolayısıyla Eş'ari mezhebinin aksine kadınlardan peygamber olamayacağı görüşünü savunmuştur.¹³³ Mezhep âlimleri, nübüvvet ve tebliğle bağdaşmayan şirk, küfür ve büyük günahlardan peygamberlerin uzak olduğunu, ancak zelle diye tabir edilen hataların kendilerinden sadır olabileceğini söylemişlerdir.¹³⁴

2.1.3. Eş'arî Ekolün Nübüvvet Anlayışı

¹²⁸ Nesefî, *Tabsıratu'l-edille fi usulu'd-din*, thk, Muhammed Enver Hamid İsa (Kahire: Mektebetu'l Ezheriyye, 2011), 664.

¹²⁹ Özarslan, *Pezdevî'nin Kelamî Görüşleri*, 29; Emrullah Yüksel, *Kelam Dersleri* (Erzurum: y.y.,1986), 40.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 229-230; Özarslan, *Pezdevî'nin Kelamî Görüşleri*, 29.

¹³¹ Yüksel, *Kelam Dersleri*, 41; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam* (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 308.

¹³² Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 236-238.

¹³³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1990), 3/1618; 4/1783; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 93; Özarslan, *Pezdevî'nin Kelamî Görüşleri*, 30.

¹³⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 265-268; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 339.

Bu mezhebin nübüvvet hakkındaki genel görüşü, ‘Allah’ın insanlara peygamberler göndermesi aklen mümkün, fakat Allah açısından zorunlu değildir’ şeklindedir. Yani Yüce Allah’ın peygamber göndermesi insanlara olan merhameti, lütfu ve ikramıdır. Göndermemesi durumunda ise İlahlığında herhangi bir kusur meydana gelmez. Dahası Allah’ın peygamber göndermek suretiyle insanlara bildirdiği şeyleri, peygamber göndermeden de bildirebilir.¹³⁵

Mezhep, nübüvvetin aklen mümkün olması ilkesine dayanarak birden fazla peygamber göndermek hususunda Allah’ın bir zorunluluğu olmadığını beyan eder. Yani Allah-ü Teâla faili muhtardır. Allah isterse tüm insanlığa bir peygamber gönderir, isterse de her kavme ayrı ayrı peygamber gönderir. Ancak nübüvvetin Allah açısından mümkün olması, kulun peygambere ihtiyaç duymadığı anlamına gelmez. Kul, salah ve menfaati gereği her zaman bir peygambere muhtaçtır. Lakin Allah faili muhtar olması hasebiyle insanlara peygamber göndermek zorunda değildir. Yine Eş’ariyye mezhebine göre nübüvvet makamı kesbî değil, vehbîdir. Yani Allah dilediğini peygamber seçerek tebliğle vazifelendirir.¹³⁶

Eş’ariye kelâmcıları Allah’ın varlığını bilmek, tanımak ancak nakil ile mümkündür. Çünkü akıl, Allah’ı tam anlamıyla anlamaktan ve kavramaktan acizdir demişlerdir. Yine Eş’ariye mezhebine göre peygamber ve kitap olmaksızın Allah’ın hükmü akıl ile bilinmez. Çünkü akıllar birbirinden farklıdır. Bir akla iyi görünen bir şey, diğer bir akla kötü görünebilir. Dahası bir şahıs aynı işte birçok yargıya varabilirken akıl, şeylerde güzel ve çirkin bilemez. Bundan ötürü aklın iyi gördüğü şey Allah içinde iyi, kötü gördüğü şey Allah içinde kötüdür görüşü doğru değildir. Bu mezhep bu ilkeden yola çıkarak “peygamberle muhatap olmamış kişi veya kişiler dini vecibeler yönünden mükellef olmazlar” demişlerdir.¹³⁷

¹³⁵ Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî Âmidî, *Gayetu’l-meram fi ilmi’l-keâm* (Kahire: y.y., 1978), 318, 327; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulumi’d-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 1/101; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 77.

¹³⁶ Âmidî, *Gayetu’l-meram fi ilmi’l-keâm*, 317; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/388; Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hatib Razî, *et-Tefsiru’l-kebir*, çev. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçay Yayınları, 1988), 8/516,521; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 79-80.

¹³⁷ Âmidî, *Gayetu’l-meram fi ilmi’l-keâm*, 326; a.mlf., *Ebkâru’l-efkâr fi usuli’d-din*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’ül-İlmiyye, 2003), 2/697; Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, 3/310-312; 1/438; Razî, *Muhassal efkaru’l mukaddimin ve’l-mutaahhirin mine’l-ulemai ve’l-hukemai ve’l-*

Eş'ariye ekolü kelâmcıları peygamber olacak kişinin akıllı olması, bedeni ve ruhi kusurlardan uzak bulunması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Peygamberin cinsiyeti konusunda ise mezhebin genel tutumu kadınlarında peygamber olabileceği yönündedir.¹³⁸ Mezhebin kurucusu İmam Eş'ari bu konuda “*Senden önce erkeklerden başkasını resul göndermedik*”¹³⁹ ayetinden hareketle kadınlardan nebîler gönderildiğini fakat resûller gönderilmediğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında ise mezhebin görüşü, peygamber olan kişi nübüvvet vazifesinden önce büyük günahlardan uzak olmakla beraber zelle olarak tabir edilen hata ve sürçmeleri işleyebileceği, ancak peygamberlik vazifesiyle beraber zellelerden de korunduğu şeklindedir.¹⁴¹ Dolayısıyla mezhep, peygamberlerin bi'setten önce günah işlemelerini mümkün görmüş, ismet sıfatını nübüvvetten sonraki döneme teşmil etmiştir.

Mezhebe göre bir peygamberin nübüvveti üç şekilde bilinir. Bunlar; peygamberlik iddiasında bulunan kişiden mucizenin vuku bulması veya kendisinden evvel gelmiş peygamberin kendisinin geleceğini bildirmesi ya da öğretilerine ters düşmeyen yaşantısı.¹⁴² Bu minvalde onlara göre mucize peygamberliği doğrulamada yegâne delildir. Vuku bulan mucizeden amaç ise hakiki peygamberle sahte peygamberi birbirinden ayırt etmektir.¹⁴³

Yukarıda Ehl-i sünnet çatısı altında değerlendirdiğimiz mezheplerin nübüvvet kurumu ile ilgili görüşlerine kısaca yer verdik. Zikrettiğimiz görüşleri değerlendirdiğimizde; Selefi ekole mensup âlimler, üslub olarak sert ve tavizsiz bir tavır takınsalar da temel inanç esaslarında diğer Ehl-i sünnet ekolleriyle örtüşmektedirler. Genel olarak nas ve sıfatları te'vil etmemek, felsefe ve felsefi delillere yer vermemek, Kur'an ve hadislerde yer almayan kelimeleri usûlü'd-dîne

---

mutekellimin, çev. ve thk. Hüseyin Atay, (Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1978), 218-220; Gölcük - Toprak, *Kelam*, 319; Yüksel, *Kelam Dersleri*, 40.

¹³⁸ Şevki Yavuz, “Eş'ariyye” 11/452.

¹³⁹ Yusuf 12/109.

¹⁴⁰ Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 81.

¹⁴¹ Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keâm*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 248; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fi usuli'd-din*, 3/76-77; İrfan Abdulhamid Fettâh, “Ebü'l-Hasan el-Eş'ari” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/446; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 80.

¹⁴² Razî, *Muhassal efkaru'l mukaddimin ve'l-mutaahhirin mine'l-ulemai ve'l-hukemai ve'l-mutekellimin*, 207-208; Fettâh, “Ebü'l-Hasan el-Eş'ari”, 11/446.

¹⁴³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keâm*, 234; Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 80.

dâhil etmemek gibi konularda diğer Ehl-i sünnet ekollerinden ayrılmaktadırlar.¹⁴⁴ Bu ilkeler doğrultusunda hareket eden selef âlimlerinin çoğu nübüvvet konusunda da nasların zahiriyle iktifa ederek te'vil yoluna sapmamışlardır.¹⁴⁵

Mâtürîdîyye mezhebi Allah'ın peygamber göndermesini hikmetinin tabii bir sonucu ve aklî gereklilik olarak görmüştür. Dolayısıyla nübüvvet müessesesi, Allah'a inanan bir kişinin peygambere ve onun getirdiklerine inanmayı zorunlu kılar. Yine aklî istidlaller, bir peygamber gönderilmesinin ve idrak edilemeyen şeyleri onun öğretileriyle bilmenin mümkün olduğunu söyler. Eş'ariyye mezhebi ise nübüvvet konusuna Allah'ın fiilleri çerçevesinde yaklaşmıştır. Aklı ise dar bir konumda ele alarak, kapasite alanını sınırlayarak naklin emrine vermiştir.

Buna göre Ehl-i sünnetin nübüvvet müessesesine olan temel yaklaşımı; peygamberliği Allah'tan bir lütuf ve ikram olarak görmüştür. Allah'ın bu konuda hiçbir zorunluluğu olmadığını söylerken, insanların dünya ve âhiret saadetlerini sağlayabilmeleri için her zaman peygamberlere muhtaç olduklarını söylemiştir. Aklın ise başta Allah'ın varlığı ve âhiret ahvalleri olmak üzere naklin insanlara bildirdiklerini kavramakta yetersiz ve aciz olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır. Kadınlardan da peygamber olabileceği görüşünü savunanlar olsa da, realitede kadın peygamber gelmedi hususunda ittifak etmiştir. Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında ise genel görüş, peygamberlerin büyük günah işlemekten korunmuş olmalarıyla beraber zelle denilen küçük hata ve sürçmeleri işleyebilecekleri yönündedir.

Şiblî Nu'mânî, Ehl-i sünnet içinde Mâtürîdîyye mezhebine mensup bir âlim olması hasebiyle nübüvvet hakkında ki görüşleri genel çerçevede yukarıda zikrettiğimiz Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşmektedir. Zira yukarıda da temas ettiğimiz gibi Şiblî, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla kelâm konularını ve içeriklerini, asrın konjonktürü ve problemlerini göz önüne alarak yenileme çabası içinde olsa da yöntem olarak gelenekçi anlayıştan kopmayarak bunu yapmıştır. Bununla beraber klasik kelâm anlayışında olan bazı görüşleri de eleştirmiştir.

¹⁴⁴ Özervarlı, "Selefiyye", 36/401.

¹⁴⁵ Sönmez Kutlu, *Selefilik'in Fikrî Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 63.

Şiblî, İslam mezheplerinin nübüvvet hakkında genel görüşünün; “Allah’tan bahşedilmiş bir hibe ve dilediği kimseye verdiği bir görev, mûcize ise hem peygamberliğin şartı, hem de peygamberi diğer insanlardan ayıran nübüvvet delili” şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶ Ancak Şiblî, ileride nübüvveti ispat bahsinde zikredileceği gibi bu konuda Eş’ari mezhebini hedef almıştır. Çünkü ona göre Eş’ariler peygamberi tanımada mûcizenin kesin delil olduğunu belirtmişlerdir. Şiblî ise buna katılmamakla birlikte Eş’ariyye mezhebini tenkit etmiştir. Ona göre nübüvveti ispattaki konumundan önce mûcizenin ne olduğu, nasıl olduğu, şartları ve peygamberliğe delil olma yönünün ele alınıp araştırılması ve açıklığa kavuşturulması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁷

Eş’ariyye mezhebine mensup âlimlerin bu konudaki görüşlerine baktığımızda iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Mezhebin kurucusu İmam Eş’ari başta olmak üzere bazı Eş’ari kelâmcılar nübüvvetin yegâne ispat delilinin mûcize olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁸ Diğer bir kısım Eş’ari kelâmcılar ise mucize ile birlikte başka nübüvveti ispat yöntemlerinin olduğunu/olabileceğini savunmuşlardır.¹⁴⁹ Şiblî ise burada birinci yaklaşımda olan kelâmcıları baz alarak Eş’ariyye mezhebini eleştirmiştir. Ancak bu, tutarlı bir eleştiri değildir. Çünkü mezhep içerisinde Şiblî’nin eleştirisine dayanak yaptığı görüşü benimseyenler olduğu gibi aksini iddia eden kelâmcılarda mevcuttur. Dahası nübüvveti ispatta yegâne delilin mucize olduğunu söyleyenler diğer başka ispat metotları da zikretmişlerdir.¹⁵⁰ Ayrıca Şiblî’nin mensubu olduğu Mâtürîdiyye mezhebi içerisinde de peygamberliğin sadece mucize ile

¹⁴⁶ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 227.

¹⁴⁷ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 229.

¹⁴⁸ Ebü’l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş’arî, *Risâletun ilâ ehli’s-sağr bi bâbi’l-ebvâb*, thk. Abdullah Şakir el-Cüneydî, (Medine: İmadetü’l-Bahsi’l-İlmiy, 1413), 183-184; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *İthâfü’s-sâdeti’l-müttakîn bi-serhi esrâri ihyâ’i ‘ulû-mi’-d-dîn*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2002), 2/316; Şehristânî, *Nihâyetü’l-ikdâm fî ilmi’l-keâm*, 234; Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, 3/408; Âmidî, *Gayetu’l-meram fî ilmi’l-keâm*, 333; Âmidî, *Ebkâru’l-efkâr fî usuli’-d-dîn*, 664.

¹⁴⁹ Râzî, *Muhassal*, 207-208; Gazzâlî, *el-Munkız mine’-d-dalal*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1997), 193; Bulut, *Kur’an Işığında Mûcize ve Peygamber* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 83.

¹⁵⁰ Zebîdî, *İthâfü’s-sâdeti’l-müttakîn bi-serhi esrâri ihyâ’i ‘ulû-mi’-d-dîn*, 2/316; Şehristânî, *Nihâyetü’l-ikdâm fî ilmi’l-keâm*, 244-247; Ebu Mansur Abdülkâhir Tahir b. Muhammed Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlü’-d-dîn*, (İstanbul: Matbaat-ı Devle, 1928), 156-157.

ispatlanabileceğini iddia eden âlimler olmuştur.¹⁵¹ Dolayısıyla durum böyleyken Şiblî'nin mezhep içerisinde konu hakkında sadece bir grup kelamcının görüşünü dikkate alarak Eş'ariyye ekolünü tenkide tabi tutması tutarlı görünmemektedir.

2.2.Diğer Nübüvvet Anlayışları

2.2.1. Mu'tezile Ekolün Nübüvvet Anlayışı

Mu'tezile mezhebi, nübüvvet meselesini '*salah aslah*' ilkesi içerisinde değerlendirmiştir. Bu ilke gereği Allah, kullarının iyiliğini ve yararını istemek ve yapmak zorundadır. Nübüvvet müessesesine de bu prensipleri doğrultusunda yaklaşarak Allah için vacip olduğunu söylemişlerdir. Gönderilen peygamberin ise insanlara, itaat etmek zorunda oldukları ilahî ve aklî dini kanun ve hükümleri tebliğ etmekle sorumlu olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵²

Mu'tezile mezhebi, nübüvvetin zorunlu olması gerektiği sonucuna '*husn-kubh*' ilkesi çerçevesinde varmıştır. Mezhebe göre fiillerin bizatihi kendilerinde güzellik ve çirkinlik nitelikleri bulunmaktadır. Akıl ise fiillerin bu niteliklerini bilecek kapasitededir. Bununla beraber akıl, şeriat konularıyla alakalı hususları, bunlardaki yararlı ve zararlı olanı tam anlamıyla kavrayamaz. Allah katından kullara bu hususların bildirilmesi zorunlu olduğundan, bu konuları insanlara bildirmek için bir peygamber göndermek Allah'a vaciptir.¹⁵³

Mu'tezile kelamcıları, peygamber olan kişinin insanları nefret ettirici ve tiksindirici söz, davranış ve tüm günahlardan uzak olmaları gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü peygamber göndermekten maksat insanların menfaat ve maslahatını gözetmektir. Bunun ise öncelikle bu amaç doğrultusunda tebliğ vazifesini yapan peygamberlerde en güzel haliyle olması gerekir.¹⁵⁴ Mezhep, mûcize hakkında ise Ehl'i-sünnet gibi düşünür. Mûcizenin nübüvvet delil olması için iki şartın gerçekleşmesi lazımdır. Birincisi, mûcizenin Allah tarafından gerçekleşmiş olması,

¹⁵¹ Bk. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 152; Nesefî, *Tabsıratu'l-edille fi usulu'd-din*, thk. Claud Salame (Damas: y.y., 1990), 1/468.

¹⁵² Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerîm Osman, Kâhire: Mektebettü Vehbe, 1992), 520; Gölcük - Toprak, *Kelam*, 324.

¹⁵³ Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-adl*, 6/62-63; a. mlf., *Mu'tezile'de Din Usûlü* (el Muhtasar fi usûli'd-dîn), çev. Murat Memiş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 128; Akçay, "Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", 237-238.

¹⁵⁴ Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 573; Özbek, *Saduddin Teftezani ve Nübüvvet Görüşü*, 119.

ikinci şart ise harikulâde bir hadise olması gerektiğidir.¹⁵⁵ Ayrıca peygamberlik iddiasında bulunan kişinin, nübüvvet sahibi olduklarını kanıtlamak için yaşadıkları zamanda geçerli olan sahalarda mucize göstermelidir.¹⁵⁶

2.2.2. Şia Ekolün Nübüvvet Anlayışı

Şia ekolü, İslam düşüncesi içerisinde imamet inancına sahip olması bakımından nübüvvet meselesini farklı bir boyuta taşımıştır. Şia'nın İmamiyye ve Zeydiyye anlayışında peygamberlik, Allah'ın kulları arasında seçmiş olduğu elçilerini, Cebrail aracılığı ve vahiy yoluyla tebliğ vazifesi için insanlara göndermesidir. Nübüvvet, Allah tarafından ihsan edilmiş lütuf ve önemli bir vazifedir. İnsanların en üstünü ve en hayırlıları peygamberlerdir. Tebliğ görevlerini tereddütsüz yerine getiren mâsum ve emîn kişilerdir. Hz. Muhammed ise peygamberlerin sonuncusu ve en üstünüdür. Bu çerçevede Şia, Ehl-i sünnet ile örtüşmektedir.¹⁵⁷

Bununla beraber nübüvvet konusunda Şia'nın gerçek dışı görüş ve inanışları da mevcuttur. Bu minvalde onlara göre nübüvvet, imamet vasıtasıyla batini olarak devam etmektedir. Buna göre Peygamber Efendimiz kendinden sonra halefi olarak Hz. Ali'yi seçmiştir ve nübüvvet bilgisi Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali'ye geçmiştir. Hz. Ali'den de sonraki imamlara aktarılmıştır.¹⁵⁸ Yine onlara göre peygamber göndermek Allah için vaciptir. Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında ise tüm hayatları için geçerli olduğunu söylemişlerdir. Yani peygamber olan kişi peygamberliğinin hem öncesi, hem de sonrasında büyük ve küçük tüm günahlardan uzaktırlar. Ancak gerektiği durumlarda takiyye yapabilirler. Dahası Şia mezhebi, peygamberlerin ismet sıfatını imamları içinde geçerli olduğunu söylemiş ve imamların yanılmazlığını inanç ilkesi yapmışlardır. İmamları peygamberlere denk konuma getirmişlerdir. Sadece gayb âlemiyle bağlantı kurma ve yerine getirilen görev açısından imamlar ile peygamberler arasında fark görmüşlerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Kâdî Abdülcabbâr, *Mu'tezile'de Din Usulü*, 130; a.mlf., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 569; Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", 60.

¹⁵⁶ Özbek, *Saduddin Teftezani ve Nübüvvet Görüşü*, 119.

¹⁵⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 367.

¹⁵⁸ Fettâh, *İslam'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev. Saim Yeprem (İstanbul: Ma'rife Yayınları, 1994), 38; İlyas Üzüm, "Şia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/116.

¹⁵⁹ Sayın Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzü'r-Rabbâni'si Işığında Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnetin Şia Akîdesine Tenkitleri* (İstanbul: OSAV. Yayınları, 2000), 68; Üzüm, "Şia", 39/116.

Şia kelamcılarına göre imam, peygamberin naibidir. İmam döneminin en faziletli kişisidir ve şeriatın hükümlerini neshetme yetkisine sahiptir. Ayrıca İmamiyye koluna göre Allah'a, peygamber seçtiği gibi imam tayin etmesi de vaciptir.¹⁶⁰ Dolayısıyla peygamber bunu gizleyemez ve imam tayini meselesini ümmete bırakamaz. Bizzat peygamber, ümmetin imamını tayin eder.¹⁶¹ Bu bakımdan ilk imam Hz. Ali'dir ve atamasını da bizzat Hz. Peygamber yapmıştır.¹⁶²

2.2.3. İslam Filozofların Nübüvvet Anlayışı

İslam felsefesi içerisinde nübüvveti ilk ele alan kişi, ilk İslam filozofu Kindi (öl. 252 h.)'dir. O, peygamberliği felsefe ile din arasında ilişkiyi sağlayan en temel unsur olarak görmüştür.¹⁶³ Peygamber ve filozofun amacı aynıdır. Oda hakikati bulma çabasıdır. Filozoflar bu amaca akıl ile ulaşırken, peygamber vahiy ile ulaşır. Bu bakımdan peygamberler, filozofluğun en üst derecesinde bulunurlar. Ayrıca vahiy aracılığıyla elde edilen bulgular daha açık, fasih ve vecizdir. Aklî kıstaslara da mutabıktır.¹⁶⁴

Farabi (öl. 339/950), nübüvveti insan aklı ile faal aklın ittisali ilkesine dayandırır.¹⁶⁵ Vahiy olgusunun ise faal-akıl vasıtasıyla almaya muktedir nitelikteki peygambere bildirilen en üst seviyede metafiziksel hakikatler olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶ Farabi peygamberlerin filozofların elde ettikleri hakikatleri bilmediklerini ve küllî hakikatler konularında bilgilerinin olmadığını iddia etmiştir. Sadece haber verdikleri konular, bu küllî hakikatlerin birer remzi mahiyetindedir.¹⁶⁷ Nübüvvetin mahiyeti hususunda İbn-i Sina (öl. 428/1037), Farabi'den bir adım daha ileri gitmiştir. Ona göre peygamberler sadece faal akılla ittisale geçmez. Bilakis faal aklında ötesinde bulunan

¹⁶⁰ Dalkıran, *Ahmet Feyzi Çorumi'nin el-Feyzû'r-Rabbâni'si Işığında Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnetin Şia Akîdesine Tenkitleri*, 144; Fırlalı, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2001), 178.

¹⁶¹ Fettâh, *İslam'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, 37; Esen, *Kelâm Tarihi*, 28.

¹⁶² Fırlalı, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri*, 178.

¹⁶³ Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/41-48.

¹⁶⁴ İ. Agah Çubukçu, *İslam Düşünürleri* (Ankara: y.y., 1983), 21.

¹⁶⁵ İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad* (İstanbul: İz Yayınları, 1998), 87.

¹⁶⁶ Yaşar Aydın, *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi* (İstanbul: İz Yayınları, 2000), 130-133.

¹⁶⁷ Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 109.

“mufarık akıllar”, mufarık aklı da aşarak daha ötedeki “ilk akıl” ile temasa geçebileceğini söylemiştir.¹⁶⁸

Genel çerçevede İslam filozofları nübüvveti âlemin bir kanunu olarak görmüşlerdir. Onlara göre Yüce Allah âlemi feyz ve sudur teorisi içerisinde bir zorunluluk olarak var etmiştir. Nübüvvet kurumu da bu âlemin nizamı için bir kanun olduğundan, peygamberin gönderilmesi kâinatın fizik kanunları çerçevesinde zaruridir.¹⁶⁹

Yine İslam filozoflarına göre mûcize, peygamberin değer kazanma sebebidir. Yine mûcize, ancak peygamberin kendi beşeri gücüyle yapmış olduğu bir şeydir ve onun mükemmel bir varlık oluşunun neticesidir. Zira mûcize, peygamberin güçlerini aşmaz. Dolayısıyla onun insani gücü sınırları içerisinde meydana gelir. Onları böyle düşünmeye yönelten unsur; onlara göre Allah ‘faili muhtar’ değil, bilakis ‘faili muzdar’dır. Yani Allah dilediğini, istediği zamanda yaratamaz. Aksine var olan her şey âlemde var olan sebep-sonuç kanunu içinde meydana gelir. Dolayısıyla mucizenin meydana gelmesi tümüyle peygamberin nefsi kudretinin eseridir. Yani peygamberden sadır olan mûcize olgusu ilahi değil, beşeridir.¹⁷⁰

Yukarıda diğer nübüvvet anlayışları başlığı altında Mu’tezile ve Şia mezhepleri ile İslam filozoflarının görüşlerine kısaca yer verdik. Zikrettiğimiz görüş ve açıklamaları değerlendirdiğimizde Mu’tezile mezhebi nübüvvet kurumunu Yüce Allah için zorunlu görmüştür. Zira konuya mezhebin temel prensiplerinden “adalet” ilkesi ile salah-aslah ve hüsn-kubh görüşleri çerçevesinde yaklaşmıştır. Buna göre insanların dini hükümlerdeki iyiyi ve kötüyü akılları ile bilemezler. İnsanlar için fiillerin en iyi ve faydalısını yaratmak Allah üzerine vacip olduğundan insanlara peygamber göndermesi vacip hale gelir. Çünkü Allah’ın adaletli olması bunu gerektirir. Kullara bir peygamberin gelmemesi Allah’ın kendine vacip olanı yapmaması demek olduğundan adaletsizlik olur.

Şia mezhebi ise birçok kola ayrılan ve her kolun kendine has görüşlerinin ve inançlarının olduğu bir İslam mezhebidir. Tabii olarak nübüvvet meselesi de bu

¹⁶⁸ Ahmet Arslan, *İbn-i Haldun* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 293-294.

¹⁶⁹ Gölcük - Toprak, *Kelam*, 324.

¹⁷⁰ *Kelam*, 373.

durumdan nasibini almıştır. Fakat mezhebin nübüvvet meselesine dair görüş ve tutumları hakkında genel bir çerçeve çizecek olursak Şia ekolü, nübüvvet meselesine imamet inancını dâhil ederek yeni bir anlam kazandırmıştır. Peygamber seçmek Allah'a vacip olduğu gibi, ümmet içerisinde imamı tayin etmekte Allah'a vaciptir diyerek hem Allaha bir zorunluluk getirilmiş, hem de imamet, nübüvvete denk tutulmuştur. Ayrıca ismet sıfatı, hükmü neshetme ve en faziletli kişi olma gibi nübüvvet kurumuna özel birçok vasfı, imamet içinde öngörmüşlerdir.

İslam filozoflarına baktığımızda nübüvvet meselesini âlemin düzen ve nizamı içerisinde telakki etmişlerdir. Âlemin oluşumu hususunda, feyz ve südur esası gereği Allah'a zorunluluk yükleyen filozoflar, nübüvvet kurumunu kâinatın fizik kanunları içerisinde görmüş ve peygamber gönderme meselesinde de Allah'a zorunluluk getirmişlerdir.

Şiblî, nübüvvet meselesini işlerken İslam filozoflarından İbn-i Sina'nın hârikulâde hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre İbn-i Sina, hârikulâde olayların mümkün olduğunu söylemekle beraber, insanlara garip gelen tüm olağanüstü olayların bir sebebe bağlı olduğunu belirtmiştir. Dahası bazı hârikulâde olayların sebeplerini de zikretmiştir.¹⁷¹ Yine Şiblî, Mâtürîdiyye mezhebine mensup olmasına ve nübüvvet meselesinde bazı hususlarda Eş'ariyye mezhebini tenkit etmesine rağmen, nübüvvetin hakikati konusunda Gazzâlî ve Razî'nin görüşlerine yer vermiştir.¹⁷² Şiblî'nin bu tutumundan, her ne kadar Mâtürîdiyye mezhebine mensup olsa da taassup derecesinde bir bağlılığın olmadığı anlaşılıyor. Yani Şiblî, görüşlerini desteklemek mahiyetinde âlimlerin görüşlerini, mezheplerini dikkati nazara almaksızın zikretmektedir. Tabi burada yeni ilm-i kelâm anlayışının etkisi büyüktür. Çünkü bu anlayış mezhepler üstü bir akımdır ve merkezinde asrın gereksinimleri çerçevesinde ilimleri yenilemek düşüncesi vardır. Dolayısıyla Şiblî bu anlayışla hareket ettiğinden, işlemiş olduğu konularda fikirlerini desteklemek amacıyla görüşlerine yer verdiği âlimlerin mezheplerini kâle almamıştır.

Sözün özü hem Ehl-i sünnet çatısı altında olan mezhepler, hem diğer İslam mezhep ve akımları genel olarak nübüvvet kurumunun âlem içerisinde var olan bir

¹⁷¹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 242.

¹⁷² Bk. *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 249-255.

hakikat olduğunda ittifak halindeler. İhtilafın yaşandığı husus ise nübüvvetin mahiyet yönüdür. İşte bu noktada her fırka kendine özgü açıklamalar yapmış, görüş bildirmişlerdir. Tezimizin konusu olan Şiblî Nu'mânî ise bu fırkalar içerisinde Maturidi mezhebine mensup, 19. yy. da yaşamış, yeni ilm-i kelâm anlayışına sahip, Hint alt kıtasında yaşamış bir âlimdir. Tezimizin ikinci bölümünde bu âlimin nübüvvet kurumuna yaklaşımını ele alacağız. Sonraki araştırmalara katkı sağlaması temennimizdir.

İKİNCİ BÖLÜM ŞİBLÎ NU'MÂNÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

1. Şiblî Nu'mânî'nin Nübüvvet Kurumuna Yaklaşımı

Çalışmamızın bu bölümünde Hint alt kıtasında yeni ilm-i kelâmın öncülüğünü ve temsilciliğini yapmış Şiblî Nu'mânî'nin nübüvvet kurumu hakkındaki görüşleri, açıklamaları ve peygamberliği kanıtlama yöntemi incelenecektir. Tezimizi hazırlarken araştırmamızın konusu olan düşünürümüzün kelâm alanında kaleme aldığı '*İlm-i kelâm-ı cedîd*' isimli eseri başta olmak üzere eserlerinden ve bu alandaki diğer kaynaklardan istifade edilecektir.

Şiblî Nu'mânî, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla kaleme aldığı '*İlm-i kelâm-ı cedîd*' kitabında nübüvvet meselesini müstakil bir başlık altında, kapsamlı bir şekilde ele almıştır.¹⁷³ Nübüvvet konusuna, “nübüvvetin hakikati nedir?, nübüvvetin şartları nelerdir?, peygamber ile peygamber olmayanı birbirinden ayıran hususlar nelerdir?” sorularıyla giriş yapmıştır. İslam mezheplerinin nübüvvet hakkında genel görüşünün; “Allah'tan bahşedilmiş bir hibe ve dilediği kimseye verdiği bir görev, mûcize ise hem peygamberliğin şartı, hem de peygamberi diğer insanlardan ayıran nübüvvet delili” şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁷⁴

Şiblî, nübüvvet meselesinin Abbasiler döneminde ortaya çıktığı görüşündedir. Ona göre Allah Resulü zamanında bu meselenin varlığı orda kalsın, akıllarda böyle bir düşünce dahi oluşmamıştır. Ne zamanki Abbasi devleti devrinde filozoflar İslam dininin çevresinde dolaşmaya başlayınca bu mesele zuhur etmiştir. Nübüvvet kurumuna yapılan itirazların ise meselenin başından beri var olduğunu, ancak bazı ekleme ve değişiklikler yapılarak aynı itirazların asırlar boyunca süre geldiğini kaydetmiştir.¹⁷⁵

Şiblî'ye göre tevhit inancından sonra nübüvvete iman, inanç sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Bu inancı en mutedil bir şekilde benimseyen din, İslam dinidir. Çünkü diğer din mensupları kendilerine gönderilen peygamberleri beşeri özelliklerinden soyutlayarak insanüstü bir konuma çıkartmışlardır. İlahlıkla

¹⁷³ Bk. Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 227-279.

¹⁷⁴ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 227.

¹⁷⁵ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 227-228.

peygamberliği birbirine karıştırmışlardır. Bu minvalde bazı dinler peygamberlerini ilah derecesinde, bazıları ise buna yakın bir konumda tutmuştur. İslam dini ise Allah Resulü'nün derece ve fazilet bakımından insanlardan ve dahi diğer peygamberlerden en üst konumda olduğuna itikat etmekle beraber diğer peygamberleri yok saymamıştır. Belki hepsinin Allah tarafından gönderilmiş hak peygamberler olduğunu inanç meselesi yapmıştır. Buna ilaveten İslam dininde peygamber vasıf ve konumu itibariyle diğer insanlardan üstündür. Ancak bu durum peygamberin insanüstü bir varlık olduğu anlamına gelmez. Zira peygamberde Allah'ın yaratmış olduğu bir insandır ve kendisinde beşeri özellikler mevcuttur.¹⁷⁶

Ayrıca Şiblî, kelâm ilmi ile siyer ilmi arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu savunmuştur. Çünkü nübüvvet kurumu iman esaslarındandır. Kelâm ilmi imanî konuları işlediğinden, peygamberin hayatını da incelemesi gerekir. Böylelikle peygamberin şahsiyeti ve hayatı ile ilgili yöneltilmesi olası sorulara daha sağlıklı cevaplar verilir.¹⁷⁷ Kanaatimizce Şiblî'yi bu fikre yönelten içinde bulunduğu zamanın ve ortamın etkisi. Zira o dönemde oryantalistlerin ortaya çıkması, Peygamber Efendimizin hayatı ile hadislerini ayrıntılı bir şekilde incelemeleri ve kendilerince Müslümanların akıllarında şüpheler oluşturacak sorular ortaya atmaları onu bu fikre yöneltmiştir.

1.1.Şibli Nu'mânî'nin Nübüvvet Yapılan İtirazlara Yaklaşımı

Nübüvvet kurumu ilk insan Hz. Adem ile beraber başlamıştır.¹⁷⁸ Yani nübüvvet kurumu insanoğluya aynı yaşıdadır. Ancak her kavme gönderilen peygamberler mutlaka o kavmin şımarık, sivri akıllı ve ileri gelen insanların itirazları ile karşılaşmışlardır. Bu durum son asırlarda bir adım daha ileri giderek nübüvvet kurumu direk itirazların hedefi olmuştur. Zannımızca bunda felsefe, bilim ve aklın her şeyi kavrayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Şiblî Nu'mânî'de yaşadığı asırda nübüvveti yöneltilen itirazlara değinmiş ve bu itirazları yeni ilmi kelam anlayışıyla cevaplamaya, nübüvveti ispatlamaya çalışmıştır. Kendine has metotla konuyu ele alan Şiblî, öncelikle genel itirazları zikretmiş, sonrasında ise bu itirazlara cevap mahiyetinde

¹⁷⁶ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 284.

¹⁷⁷ Özervarlı, "Şiblî Nu'mânî", 39/129.

¹⁷⁸ Bakara 2/33, 35, 37; A'râf 7/19; Tâhâ 20/117.

nübüvvet ve mucizenin hakikatini tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Kendi değimiyle nübüvvet ve nübüvvetle alakalı konuların mahiyeti açıklanırsa, bu gibi itirazların geçersizliği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Şiblî Nu‘mânî, nübüvvet kurumuna yapılan genel itirazları ‘*İlm-i kelâm-ı cedîd*’ kitabında dört maddede sıralamıştır. Bunlar;

1. Peygamberlikten amaç inanç konularını tebliğ etmek, dünya ve ahiret saadetini sağlamaktır. Ancak bu hususlar için sağlıklı düşünen bir akıl yeterlidir. Allah tarafından gönderilen peygamberin bir önemi kalmamaktadır. Dahası filozoflar en az peygamberler gibi, belki onlardan daha güzel bir şekilde bu gibi konuları anlatmaktadırlar. Durum buyken peygambere ihtiyaç var mıdır?
2. Her peygamber bir diğerinin şeriatını hükümsüz kılıyor. Ancak burada şöyle bir soru akla geliyor. Oda şudur; “Tedavülden kaldırılan hükümler, dinin temel inanç konularımı, yoksa fer‘i dediğimiz, esnemeye açık dinin alt konularıyla mı ilgili?” Birinci ihtimal mümkün olamaz, çünkü dinlerin tümü bu inanç prensiplerinde ortaktırlar. Dolayısıyla hükmü geçersiz kılmak, dini geçersiz kılmak olacaktır. Elde ikinci ihtimal kalıyor ki bu ihtimalde problemlidir. Zira gönderilen her peygamber kendi şeriatını kabulde insanları mecbur kılıyor. Şöyle ki; getirdiği hükümlere iman etmeyenlerin dalalette olduklarını, dinden çıktıklarını ve yerlerinin cehennem olacağını söylüyor. Bu süreç, kanların döküldüğü ve korkunç katliamların yapıldığı savaşların çıkmasına kadar gidebiliyor. Fakat Allah tarafından gönderilen bir peygamberin dinin fer‘i konularında ısrarcı olması sebebiyle zulümlerin, bölünme ve ihtilafların yaşanması ne kadar doğru?
3. Dinin asıl hedefi Allah’a inanmak, iyi ve güzel amelleri yapmak ve kötü işlerden sakınmaktır. Bu hedefleri gerçekleştiren bir kişi kurtuluşu hak etmiştir. Ancak peygamberler, bu hedeflerle beraber kendi peygamberliğini kabulü şart koşuyorlar ve bunun iman konularından olduğunu söylüyorlar. Peygamberliğini kabul etmeyen kişinin ise, tevhit inancına sahip ve iyi ameller yapsa dahi kurtulamayacağını belirtiyorlar. Ancak bu durum akılla çelişmektedir.

4. Dünyada mevcut olan dinlerin tümünde birbirine zıt, eleştiriye ve muhalefete açık hususlar vardır. Mesela Yahudiler, Allah'ın bir bedene sahip olduğuna inanıyorlar ve Allah'ın tüm beşeri vasıflara sahip olduğunu iddia ediyorlar. Hristiyanlar hem tevhit, hem de hulul inancına sahip ve Allah'ın baba olduğunu söylüyorlar. Mecusiler iki ilaha inanıyorlar. Kur'an-ı Kerim'de ise kader ve cebr ile ilgili birçok ayet yer alıyor.¹⁷⁹

Şiblî Nu'mânî, nübüvvet karşı yapılan itirazlara cevap vermektense, nübüvvet ve mucizenin mahiyet ve hakikatine değinmenin daha makul olacağını söylemiştir. Kendisi de bu metodu uygulamıştır. Ayrıca bu itirazların cevaplarına Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) '*el-Metâlib'l-â'liyetu min'l-ilmî'l-ilahiyeti*' ve Kadı Adudiddin el-İci (öl. 756/1355) '*el-Mevêkif fi'l-ilmî'l-keâm*' adlı eserlerinde genişçe yer verdiğini belirtmiştir.¹⁸⁰ Şiblî'nin bu tutumu geçmiş kelâm âlimlerin bu gibi itirazlara vermiş oldukları cevapları benimsediğini gösterir. Bizde Şiblî'nin nübüvvet ile ilgili açıklamalarına geçmeden önce bu âlimlerin görüşlerine yer vermeyi uygun gördük.

Öncelikle aklın her şeyi kavrayabileceği tezi doğru değildir. Zira tüm âlimler aklın bir kavrama ve idrak etme gücü olduğunu, bunun ilerisine geçemediğini; peygamberin getirdiği bilgilerinde akıl ötesi olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸¹ Akla mutlak öncelik veren Mu'tezile mezhebi dahi vahiy ürünü bilgileri aklın kapasitesinin ötesinde bir şey olduğunu itiraf etmiştir.¹⁸² Pezdevî aklın mahiyeti hakkında; 'Mâturîdi, Eş'ari ve Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğuna göre bir ilim olduğunu, diğerlerine göre ise nurani bir bilgi elde etme aracı olduğunu' söylemiştir.¹⁸³ Dolayısıyla her iki görüşe göre akıl, her şeyin özü itibariyle güzel veya çirkin olduğunu bilen değil, bu bilgiyi alan vasıta konumundadır. Hatta Gazzâlî'ye göre aklın görevi insanı peygambere ulaştırmak ve vahyi anlamaktır. Ona göre aklın görevi sadece budur.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 236-237.

¹⁸⁰ Bk. *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 238.

¹⁸¹ Âmidî, *Gayetu'l-meram fi ilmî'l-keâm*, 326; a.mlf., *Ebkârü'l-efkâr fi usulî'd-din*, 2/697; Özbek, *Saduddin Teftézani ve Nübüvvet Görüşü*, 111; Hüseyin Atay, *Kelâm'a Giriş* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 243.

¹⁸² Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd-i ve'l-adl*, 6/62-63; a. mlf., *Mu'tezile'de Din Usûlü*, 128; Akçay, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", 237-238.

¹⁸³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 143.

¹⁸⁴ Bülent Sönmez, *Peygamber ve Filozof* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 111.

Peygamberlerin getirdiği öğretileri filozofların da bildiği ve öğrettiği dolayısıyla peygamberlere gerek olmadığı yönündeki itiraz da geçerli değildir. Çünkü filozofların öğrettikleri şeyler genellikle ahlak ile ilgili konulardır. Yani aklın düşünerek, tecrübe ederek elde edebileceği bilgilerdir. Dolayısıyla âlimlerinde belirttiği gibi aklın kavrayabildiği ve fitratın kabullendiği alandır. Bununla beraber filozofların öğretilerine baktığımızda ibadet, şer’i hükümler, ahiret halleri ve bunların ayrıntıları ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Kindi bu konu hakkında peygamber ile filozof hakikat arayışında olduğunu, ancak peygamberin öğretilerinin daha açık ve fasih olduğunu kaydetmiştir.¹⁸⁵

Ayrıca şu da herkesin malumudur ki herkesin akli ve öğrenim seviyesi eşit düzeyde değildir. Dolayısıyla herkesin edindiği bilgiler ve tecrübeler de eşit olmayacaktır. Filozoflarda buna dahildir. Yani her filozofun bildiği ve öğrettiği aynı olmayacaktır ki tarihte gelip geçmiş filozoflar bunun an bariz örneğidir. Pezdevî bu konu hakkında, dünya işleri ile ilgili hususlarda düşünürlerin ayrılığa düştüğünü, buda insanlar arasında anlaşmazlığa ve kargaşaya sebep olduğunu, dolayısıyla peygamberlerin gönderilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶

Her peygamberin bir önceki şeriatı nesh etmesinin anlamı tümüyle yürürlükten kaldırması değil, şartlar ve insanlar göz önüne alınarak en uygun hükmün yürürlüğe konulmasıdır. Şiblî bu konuda, peygamberler gönderildikleri topluluklara yeni bir din, adet getirmekten ziyade toplumsal yaşamda çarpık olan davranışları maslahata uygun en doğru şekilde nasıl yapılması gerektiğine dair hükümler getirdiklerini ifade etmiştir.¹⁸⁷ Bu minvalde toplum içinde uygun adet, davranış ve hükümler kalırken, dönemin şartlarına ve ahlaka uygun olmayan hükümler Allah’ın izniyle peygamber tarafından kaldırılır. Buna örnek olarak İsrail oğullarını verebiliriz. Nitekim azgınlıkları ve ifsatları sebebiyle Allah bazı şeyleri onlara haram ettikten sonra Hz. İsa aracılığıyla sonraki nesillere helal etmiştir.¹⁸⁸ Dolayısıyla neshin anlamı en iyisini getirmektir.¹⁸⁹ Yani Allah hikmet ve rahmeti gereği toplumların içinde buldukları

¹⁸⁵ Çubukçu, *İslam Düşünürleri*, 21.

¹⁸⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 143.

¹⁸⁷ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 261.

¹⁸⁸ Al-i İmran 3/50; En'am 6/146; Nisa 4/160.

¹⁸⁹ Bakara 2/106.

şartları dikkate alarak birçok peygamber göndermiş ve her toplum için şer'i hükümlerde bazı değişiklikler yapmıştır. Buna ilaveten kulların mükellef tutulmaları içinde buldukları şartlar ve faydaları çerçevesindedir. Yaratılış hikmeti gereği insanlar farklı yaratılınca, şeriatlarda da farklılıklar olmuştur ki ahirette itiraza mahal olmasın.¹⁹⁰

Buna ilaveten Şiblî, peygamberlere inen şeriatın iki kısım olduğunu söylemiştir. Birinci kısım dinin temel esasları olan Allah'ın varlığı ve birliği, sevap ve ceza, ibadetler, Allah'ın şiarlarına hürmet gibi konulardır ki tüm semavî dinler bunlarda ortaktırlar. İkinci kısım ise hükümler ve sünnetlerdir ki bazı peygamberlere hastır. Hristiyanlığın, Yahudiliğin ve İslam'ın şeriatlarının farklı olması da bundan dolayıdır. Yani her topluluğun içinde bulunduğu şartlar, adetler, düşünceler, inanç ve toplumsal hayat o toplumun dinini şekillendirmiştir. Bundan dolayıdır ki İsrail oğullarına deve eti ve sütü haramken, İsmail oğullarına helaldir. Yine kız kardeşin kızı Müslümanlara haramken, Yahudilere helaldir.¹⁹¹

Ayrıca dini hükümler her ne kadar asıl ve fer' diye taksim edilse de bu kendi içerisindeki bir durumdur. Zira din ve dini hükümler bir bütündür, keyfiliği asla kabul etmez. İtikatta inancımızda bu yöndedir. Yani Kur'an'ın bir ayetini veya dinin bir hükmünü inkâr eden, Kur'an'ın ve dinin tümünü inkâr etmiş sayılır. Kaldı ki geçmiş kavimler ve cahiliye müşrikleri kendilerine getirilen dinin asıl hükümlerine inanıp, fer'i konulara inanmama gibi bir durumdan ziyade gönderilen peygamberi ve getirilen dini tümüyle reddetmişlerdir.

Peygambere inanmak ise iman konusudur. Çünkü peygamberin peygamberliğini kabul etmemek demek Allah'ın elçisini yalanlamak, dolayısıyla getirdiklerini yalanlamak demektir. Mâturîdî, *"Biz her peygamberi ancak, Allah'ın izniyle, itaat olunması için gönderdik. Onlar, kendilerine yazık ettiklerinde sana gelip Allah'tan mağfiret dileseler ve peygamber de onlara mağfiret dileyeydi, Allah'ın tevbeleri daima kabul ve merhamet eden olduğunu görürlerdi."*¹⁹² ayetini baz alarak

¹⁹⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 3/130.

¹⁹¹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 261-262.

¹⁹² Nisa 4/64.

peygambere itaatin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³ Nasıl ki aklın varlığına inanmamak onu yok hükmünde veya hikmetsiz kılmayacağı gibi peygambere inanmamak da nübüvvet kurumunun varlığını hikmetsiz yapmaz.¹⁹⁴ Nübüvveti imtihanla ilişkilendiren Razî'ye göre ise Yüce Allah nasıl ki insanları imtihan etmek için yarattı, peygamberleri de bu imtihanın bir parçası olarak gönderdi.¹⁹⁵

Bununla beraber peygamber sadece mesaj ileten bir elçi değil, yaşantısı ile de insanlara örnektir. Kur'an bu hususu, "*Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*"¹⁹⁶ şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla insanlar kendilerine bildirilen vahiy ile beraber peygamberlerin yaşantılarını da dikkate almak zorundadırlar ki dini sorumluluklarını eksiksiz yerine getirebilsinler.

Yine İslam dışındaki diğer dinlerde akla aykırı ve birbirine tezat hükümler, ibadetler ve inanç esaslarının olması kaçınılmazdır. Zira bu dinler ya insan ürünüdür, ya da sonradan insanlar tarafından tahrif edilmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da sınırlı insanın, sınırlı aklı ve duyguları çerçevesinde dine müdahalesi söz konusudur. Bu durum ise dinlerin birbirine zıt ve akla aykırı inanç esaslarına sahip olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ancak İslam dini bunun dışındadır. Çünkü İslam dini semavî olmakla beraber insan eliyle tahrifata da uğramamıştır. Bu güne ilk günkü tazeliği ve sahihliğiyle gelmiştir. Bundan sebep akla aykırı hiçbir hüküm ve inanç esasını içerisinde barındırmaz. Özellikle Kur'an ayetleri içerisinde bazılarının akla aykırı ve birbirine tezat gibi görünüşleri zahiridir. Yani hakikatte öyle değildir.

Allah tarafından insanlara kendi fiillerini isteyecek cüzi irade verilmiştir. İnsanlar kendilerine verilen bu cüzi iradeleriyle yapmak istedikleri fiilleri murat ederler, Allah ise bu iradeleri doğrultusunda sebepleri yaratır. Yani kul iyi bir işi yapmayı isteyip yönelse, Allah o iyi işin sebeplerini yaratır. Kötü bir işi murat edip yönelse, Allah o kötü fiilin sebeplerini onun elinde yaratır. Kısacası kul irade etmesi ve yönelmesi bakımından fiilin faili, Allah ise teşekkülü bakımından kulun fiilinin

¹⁹³ Kemal Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 117.

¹⁹⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 145.

¹⁹⁵ Râzî, *et-Tefsiru'l- Kebir*, 21/8-9.

¹⁹⁶ Ahzap 33/73.

yaratıcısıdır. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: “*Başına gelen iyilik Allah'tandır, kötülük ise kendi nefsendendir.*”¹⁹⁷ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerîm'de cebr ifade eden ayetler bu şekilde anlaşılmalıdır. Zira ayetlerde geçtiğine göre işlemiş oldukları kötü fiilden dolayı peygamberlerden Hz. Âdem “*Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğramışlardan olacağız*”¹⁹⁸ ve Hz. Mûsâ “*Rabbim, (o Kıptî'yi öldürerek kendimi tehlikeye atmakla) kendime zulmettim. Beni bağışla...*”¹⁹⁹ yine Hz. Yûnus “*Senden başka tanrı yok! Sen her tür noksanlıktan münezzehsin. Gerçek olan şu ki, ben zalimlerden oldum*”²⁰⁰ şeklinde Allah'tan bağışlanmada bulunmuşlardır. Yukarıdaki açıklama ve ayetlerden anlaşıldığı üzere kullar fiillerinin failidir. Yüce Allah'ın ayetlerde kulların fiillerini kendine nisbet etmesi yaratma bakımındandır. Aksi takdirde yukarıda da zikrettiğimiz gibi yapılan fiillerin tümüyle kullara nisbet edilen ayetlerde mevcuttur.

Kısacası nübüvvet kurumu insanlığın barış, huzur ve refahı; dünya ve ahiret saadeti için gereklidir. Sağlıklı düşünen bir akıl ve fitrat bunda hemfikirdir. Kaldı ki bir insan bilmediği bir yere gitmek istediğinde bir kılavuz, rehber, yol haritası edinir veya adres sorar. Ana rahminde hiçbir şey bilmez olarak doğan bir kişinin bilinmezler yeri olan şu dünya yolunda rehbersiz ve kılavuzsuz olarak yol alması, sorumluluklarını yerine getirmesi, sıratı müstakim üzerinde sabit kalması düşünülemez. İşte doğru yolu gösterecek bu rehberler Allah'ın peygamberleridir.

1.2.Şiblî Nu'mânî'ye Göre Nübüvvetin Hakikati

Şiblî Nu'mânî, nübüvvetin hakikati meselesinde ‘*İlm-i kelâm-ı cedîd*’ kitabında kendi düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. ‘Yüce Allah insanlar içinde bazılarına birtakım güçler ihsan eder. “Kuvve-i kudsiyye” veya “meleke-i nübüvvet” diye bilinen, Allah'ın insanlardan bazılarına vermiş olduğu ruhani bir güç vardır ki nefsi tezkiye etmekle ve güzel ahlakla bağlantılıdır. Kendisinde bu güç bulunan kişi ahlaken olgunlaşmış ve diğer insanları da ahlaken olgunlaştırma kapasitesine sahiptir. Böyle bir kişi hiçbir öğrenim almadığı halde eşyaların hakikatine vakıf olur.

¹⁹⁷ Nisa 4/79.

¹⁹⁸ A'râf 7/23.

¹⁹⁹ Kasas 28/16.

²⁰⁰ Enbiyâ 21/87.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. İbrahim ve Hz. İsa gibi hiçbir öğrenim almaksızın yapmış oldukları irşat, tebliğ, Aristo ve Eflatun'un dahi bilmedikleri ahlak felsefesi öğretileriyle dünyaya yön veren peygamberleri kim inkâr edebilir?²⁰¹

Şiblî, nübüvvetin hakikati meselesinde görüşünü destekler mahiyette bazı âlimlerin benzer açıklamalarına yer vermiştir. Bunlardan biri olan Gazzâlî'ye göre peygamberlik makamı insanoğlunun ulaşacağı en son derecedir. Bir insanın kat edebileceği dereceleri dört aşamada ele alan Gazzâlî'ye göre, insan yaratıldığı zaman hiçbir şey hakkında bilgisi yoktur. İlk aşama olarak ona 'dokunma' duygusu başta olmak üzere duyu organları verilir. Kişi bu duyu organlarıyla çevresini tanır. İkinci aşama olarak insana 'temyiz melekesi' verilir ki kişi bu sayede eşyaları birbirinden ayırt etme salahiyeti kazanır. Üçüncü aşama olarak mümkün, muhâl ve caiz olan şeyleri idrak ettiği akıl verilir. İnsanın kat ettiği son aşama ise peygamberlik makamıdır.²⁰²

Bir diğer âlim Razî ise benzer açıklamalarla peygamberliğin mahiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Nübüvvetin hakikatini insanın 'kemal' vasfıyla ilişkilendiren Râzî'ye göre insan için gerçek yetkinlik iyiyi, kötüyü ve eşyalardaki hakikati bilmektir. Bunun için insana 'kuvve-i nazariyye' ile 'kuvve-i ameliyye' olmak üzere iki güç verilmiştir. Şayet kişi sahip olduğu her iki güç yetisinde kemâl derecelerini tekâmül etmiş ve diğer insanları da kemâl derecelerinde ilerletip yetkinlik kazandırabiliyorsa, işte bu kişi peygamberlik makamına ulaşmıştır.²⁰³

İslam filozofu İbn-i Sina nübüvvetin hakikati meselesinde, ay altı âlemin en üst mertebesinde peygamberlerin bulunduğunu söylemiştir. Peygamberlerde "el-kuvvetü'n-nebeviyye" (nebevî güç) olduğunu ve peygamberlere has olan bu güç sayesinde risâlet görevinin yapılabildiğini ifade etmiştir. Ona göre nübüvvet gücünde üç özelliğin bulunması gerekir. Bunlar; üst düzey sezgi gücü, üst düzey mütehayyile gücü ve doğa kanunlarını değiştirebilme gücüdür.²⁰⁴ İbn-i Haldun'a göre ise

²⁰¹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 256-257.

²⁰² *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 253-254; a.mlf., *Gazali: Hayatı-Eserleri-fikirleri*, 171-172.

²⁰³ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 249-250.

²⁰⁴ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *el-Mebde' ve'l-me'âd*, nşr. Abdullah Nûrânî (Tahran: İntişârât-ı müessesesi-i mütâlaât-ı İslâmî, 1363), 115-117.

peygamber, beşerî yönden tekâmül derecesine ulaşmış kişidir. İnsan âlemi ve ruhanî âlem olmak üzere iki âlemin varlığından bahseden İbn-i Haldun'a göre Peygamber, risâlet görevini yaptığı esnada beşeri özelliklerini yitirmeden ruhanî âleme geçer ve yeniden insan âlemine döner.²⁰⁵

Yukarıdaki başta Şibli olmak üzere görüşünü zikrettiğimiz âlim ve düşünürlerin açıklamaları doğrultusunda peygamberlik, Allah'ın kulları içinde bazılarına bahsettiği bir güçtür. Bu güç sayesinde peygamber, peygamberlik vazifesini taşıyabilmektedir. Ancak burada dikkate şayan olan ise bu gücün nefsi arındırma ve güzel ahlak sahibi olmakla ilişkilendirilmesidir. Yani peygamber olacak kişi peygamberlikten önce nefsi arındırma ve ahlak bakımından bir çaba içerisinde olması ve bu göreve kendisini hazırlaması gerekir. Dolayısıyla peygamberlikten önce kesbî bir gayret neticesinde, Allah katından vehbî olarak peygamberlik makamı veriliyor. Gazzâlî bu husus hakkında, akli vahiy olgusuna hazırlamak amacıyla çokça ibadet ve riyasız muamelelerle meşgul etmenin elzem olduğunu söylemektedir.²⁰⁶

Peki gerçekten peygamberliğin mahiyeti nedir?, Peygamber diğer insanlardan farklı bir güce sahip midir?, Nefsi arındırma ve güzel ahlak ile peygamberliğin ilişkisi nedir? Peygamberliğin hakikatini idrak etmek mümkün müdür?

Öncelikle Gazzâlî peygamberliğin hakikatini açıklamakla beraber, nübüvvet makamını sadece o makamda olan peygamberler ile müşâhede ve mukâşefe mertebesinde olan riyâzet ehli bilebilir demiştir. Nasıl ki duyular, temyiz melekesinin bildiklerinden habersiz; temyiz melekesi de aklın idrak alanından habersiz ise, aynı şekilde akılda nübüvvet makamını ve bu makamda elde edilen bilgileri kavrayamaz.²⁰⁷ Ayrıca nübüvvetin mahiyeti akılla idrak edilemeyeceği gibi tarif etmekle de bilinemez. Bu durumu insan ve hayvan arasındaki farktan yola çıkarak açıklayan Gazzâlî'ye göre nasıl ki bir insanın, hayvanlara insanın ne olduğunu anlatması ve hayvanında bunu bilmesi imkânsız ise; aynı şekilde bir peygamberin, nübüvvetin mahiyetini insanlara anlatması peygamber açısından manasız, insanlar açısından ise idraklerini aşan bir

²⁰⁵ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed İbn-i Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 2/772.

²⁰⁶ Gazzâlî, *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, çev. Serkan Özburun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 112.

²⁰⁷ Yaşar Aydın, *Gazali: Muhafazakâr ve Aydın* (Bursa: Arasta Yayınları, 2002), 81; Şibli, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 254; Şibli, *Gazali Hayatı-Eserleri-fikirleri*, 172.

durumdur. Dolayısıyla peygamberlik, insanlığın fevkinde bir mertebedir ve peygambere tabiyyet için nübüvveti bilmek gerekli değildir.²⁰⁸

Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda, müşrikler ve geçmiş kavimler kendilerine gelen peygamberin bir melek veya insanüstü bir varlık olması gerektiğini söylediklerinde Allah, gönderdiği peygamberlerin "*De ki (Ey Rasûlüm!): Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.*"²⁰⁹ ve "*Peygamberleri onlara dediler ki: (evet) biz sizin gibi bir insandan başkası değiliz.*"²¹⁰ ayetleriyle beşer olduğunu, dolayısıyla insanî özelliklere sahip olduğunu belirtiyor. Ayrıca kafirlerin itirazlarına cevaben Allah, "*Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.*"²¹¹ buyurmuştur. Bu ayetler doğrultusunda insanlara gönderilen peygamberler, kendi içlerinden seçilmiş kimselerdir. İster melek olsun veya başka bir varlık olsun insanlara farklı bir âlemden, farklı bir varlık peygamber gönderilmemiştir. Tüm İslam mezhepleri ve dahi diğer semavî dinler gönderilen peygamberlerin insanlardan olduğunda ittifak halindedir ki tarihte buna şahittir.

Kendisine peygamberlik verilen kişiye beşeri özellikleri yanında Allah'tan ekstra bir güç verilmiş midir? Kur'an'da Allah, Peygamber Efendimize hitaben; "*Doğrusu biz sana, taşınması zor bir söz vahyedeceğiz.*"²¹² buyurmaktadır. Peygamber Efendimiz ise bir hadislerinde kendilerine vahyin geliş şekilleri ile ilgili bir soru yöneltildiğinde şöyle buyurmuşlardır: "*Vahiy bazen bana çingirak sesi gibi geliyor, en ağırı dayanılması zor olanı işte bu şekilde gelen vahiydir, bu ses zail olduğunda vahiy edilen hüküm ve emirleri anlamış bulunuyorum. Bazen melek insan şeklinde ve suretinde geliyor, O, Tanrının hüküm ve emirlerini bana tebliğ ediyor, ben onun sözlerini anlıyorum.*"²¹³ Buradan anlaşılan peygamberlerin yüklenmiş olduğu vazife zor ve beşerî sınırları aşan bir durumdur. Yine peygamberler vahiy aldıkları esnada beşerî gücün fevkinde bir durumla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu ise sınırlı özelliklerle yaratılmış insanın kaldırabileceği bir yük değildir. Ayrıca kapasitesi sınırlı

²⁰⁸ Gazzâlî, *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, 112.

²⁰⁹ Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

²¹⁰ İbrahim 14/11.

²¹¹ İsrâ 17/95.

²¹² Müzzemmil 73/5.

²¹³ Buhari, "Bed'u'l-vahy", 2; Müslim, "Fedâil", 87.

olan insan aklının, yalın şekliyle sınırsız İlahî vahye muhatap olması ve idrak etmesi imkânsızdır. Dolayısıyla peygamberlik makamı ihsan edilen kişiye, bu makamın ağırlığını taşıyacak güçte bahşedilmiştir. İbn Sînâ, “*Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın*”²¹⁴ ayetini yorumlarken Allah’ın, peygamberinin nefsinin güçlendirdiğini ve olgunlaştırarak vahyi almaya muktedir kıldığını söylemiştir.²¹⁵ Ancak bu gücün mahiyeti hakkında âlimler farklı kanaatler belirtmişlerdir. Peygamberlerin sahip olduğu güce yukarıda da zikrettiğimiz gibi kimi düşünür “kuvve-i kudsiyye”, kimi düşünür “el-kuvvetu’n-nebeviyye” ve kimisi de insanoglunun ulaşacağı son merteye demmiştir. İsimler ve görüşler farklı olsa da, kesin olan peygamber olan kişiye, beşeri sınırları aşan bir gücün Allah’tan verilmesidir. Bu aşamadan sonrası Gazzâlî’nin dediği gibi nübüvvet makamını sadece o makamda olan peygamberler ile müşâhede ve mukâşefe mertebesinde olan riyâzet ehli bilebilir. Dolayısıyla biz sıradan insanlar için hakikati kesin, mahiyeti meçhuldür.

Şibli’nin peygamberliği nefsi arındırma ve güzel ahlakla ilişkilendirmesine gelince, yukarıda yer verdiğimiz gibi benzer açıklamaları Gazzâlî ve Razi’de de görüyoruz. Burada peygamberliğin kesbî olduğunu iddia eden İslam filozoflarına yakın bir tutum vardır. Oda şudur; kişi kendi gayretiyle belli bir mertebeye yükselmesi neticesinde Yüce Allah peygamberlik makamını ikram etmesidir. Burada şöyle bir soru akla geliyor: “Kişinin gayret ve çabası sonucu nefsi tekâmül noktasında beşeriyetin varabileceği nihai sınıra ulaştıktan sonra mı peygamberlik veriliyor? Yoksa peygamber olacağı için mi nefsi olgunluğa ulaşıyor? Kelâm âlimleri bu konuyu peygamberlerin ismet sıfatı içinde ele almışlardır. Bu minvalde kelâm mezhep âlimlerinin çoğunluğu ismet sıfatını peygamberlikten önceye de teşmil etmişlerdir.²¹⁶ Yani peygamber olan kişinin peygamber olacağını Allah sınırsız ilmiyle bildiğinden, peygamberlikten önceki dönemde de aklî yetkinlik, nefsi olgunluk ve güzel ahlak sahibi kılmıştır. Bunun en bariz delili başta peygamber Efendimiz olmak üzere Kur’an’da zikredilen tüm peygamberlerin hayatıdır. Aksi takdirde filozofların iddia ettiği gibi kendi çabalarıyla nefsi tekâmülün son noktasına gelen herkese Allah’ın

²¹⁴ A’lâ 87/6.

²¹⁵ İbn Sînâ, *Kur’an’ın Felsefî Okunuşu* (A’lâ Sûresi Tefsiri) çev. Mesut Okumuş (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 238.

²¹⁶ Çalışmamızın birinci bölümünde mezhep ve âlimlerin bu konu hakkındaki görüşlerine bakılabilir.

peygamberlik vermesi gerekecektir. Bu ise Allah'a bir zorunluluk yüklemekle beraber, kullar nezdinde de her asırda ve herkese peygamberlik kapısını açık bırakacaktır. Dolayısıyla peygamberler, peygamberlikten öncede günahlardan nefsini arındırılmış güzel ahlak sahibi kişilerdir. Ancak peygamberlikleri bu temiz yaşamlarından dolayı verilmemiştir. Belki peygamberliğin gereği olarak Allah'ın izniyle nübüvvetten önce de kendilerine nefsi olgunluk verilmiş ve günahlardan korunmuşlardır.

1.3.Nübüvvetin İspatı

Tarih boyunca peygamber kurumu ve peygamberin doğruluğu hep bir muamma olmuştur. Çünkü insanlar ya kendilerine gelen peygamberin doğruluğundan emin olamamışlardır, ya da peygamberin getirdiklerini kabullenmek istememişlerdir. Gönderilen her peygamber ise kendisinin Allah tarafından gönderilmiş resûl ve getirdiklerinin hakikat olduğunu insanlara anlatma ve ispatlama çabasında bulunmuştur. İslam tarihi içerisinde teşekkül eden kelâm ilmi, nübüvvet kurumunu bir mesele olarak kendi içinde işlemiştir. Bu mesele içerisinde nübüvvetin ispatı ise çözümlenmesi gereken bir problem olmuştur. İşte bu minvalde kelâm âlimleri, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğruluğu nasıl bilinir?, Bu konuda izlenilecek yöntem nelerdir?, Hangi özellikler risâletin doğruluğunda delil olabilir? gibi sorular çerçevesinde konuya yaklaşmışlardır.

Kelâm tarihine baktığımızda nübüvvetin ispat edilmesi hususunda genel olarak iki görüş karşımıza çıkmaktadır. Birinci görüşe göre peygamberlik iddiasında bulunan kişinin mucize göstermesi, o kişinin peygamberliğinin ispatıdır. Peygamber açısından başka delil getirmeye, insanlar açısından da başka delil aramaya gerek yoktur. İkinci görüşe sahip olanlar ise peygamberliğin ispatı meselesinde mucizeyi delil olarak saysalar da yeterli görmezler. Akli çıkarımlar ile farklı ispat yöntemleri ortaya koyarlar. Onlara göre peygamber iddiasında bulunan kişinin peygamberliğinin doğrulanması noktasında birçok delil mevcuttur. Dolayısıyla nübüvveti ispatlamayı sadece bir delile indirgemek eksik ve insanları ikna etme noktasında yetersiz olacaktır. Razî bu hususta, 'peygamberin nübüvvetinin ispatı iki yolla bilinir. Birinci yol eskiden beri bilinen mucize ile ispatlama metodudur. İkinci yol ise peygamberlik iddia eden kişinin ahlakı, yaşayışı ve getirmiş olduğu hükümlerdir. Bu ikinci yol peygamberliğin

ispatında en uygun yoldur.’ demiştir.²¹⁷ Râgıp el-İsfehânî ise bu hususta, ‘peygamberliği bilmenin iki yolu vardır. Birincisi peygamberlerin temiz ve pak soyu, güzel ahlakları, kalpleri etkileyen nurları ve işitenleri tesiri altına alan hitaplarıdır. Bunlar gerçekleşikten sonra basiret sahibi için ikinci yol olan mucizeye gerek yoktur.’²¹⁸ demiştir.

Çalışmamızın konusu olan Şiblî, ikinci görüşü benimsemektedir. O, mûcize üzerine kurulu bir peygamberlik anlayışını kabul etmez. Ona göre nübüvveti ispatta mûcize delil olarak kullanılsa da sadece bu delil, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğru olduğunu kesinleştirmez. Görüşünü temellendirmek için bazı âlimlerin konu ile ilgili düşüncelerini zikreden düşünürümüz,²¹⁹ farklı ispat arayışına girmiştir. İmam Razî’den de etkilenecek şöyle bir ispat metodu geliştirmiştir. ‘peygamberlik iddiasında bulunan kişinin hakikat mi yoksa sahtemi olduğunu bilmek için öncelikle inanç ve amel konusunda doğru prensipleri saptamamız gerekir. Bundan sonra bir kişinin insanları doğru inanca çağırdığını ve insanlarında onun sözlerinin tesiriyle batıldan hakka yöneldiğini gördüğümüzde, biliriz ki o hak peygamberdir ve ona tabi olmak vaciptir. İşte peygamberin bilinmesinde bu yol akla en yatkın ve şüphelerin en aza indiği yoldur. Bu minvalde Râzî, tefsir eserinde; “*Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, gönüllerdeki dertlere şifa, mü’minlere doğru yolu gösteren bir rehber ve tam bir rahmet olan Kur’an geldi.*”²²⁰ meâlindeki ayette bu yönteme vurgu yaptığını belirtmiştir.²²¹

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde peygamberlik, insanoğlunun elde edebileceği en yüce makamdır. Bu makam kesbî olarak ulaşılabilecek bir konumda değildir. Yani Allah istediği kuluna bu makamı tarafından (vehbî) ihsan eder. Bununla beraber konusunun geçtiği yerde de zikrettiğimiz gibi peygamberlik makamı sorumluluğu ağır, insanlar bu makamın mahiyetinden habersiz ve akıl ise idrakte yetersizdir. Durum böyle iken nübüvvet kurumunu sadece mucize delili üzerinden ispatlamaya çalışmak eksik ve yetersiz olacaktır. Ancak mucize ile beraber başka

²¹⁷ Râzî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahiye*, thk. Ahmed Hicazi es-Saka (Beyrut: Daru'l-Kutub el-Arabi, 1987), 7/103; Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 258.

²¹⁸ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 258.

²¹⁹ Bk. *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 247, 258.

²²⁰ Yunus 10/57.

²²¹ Râzî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahiye*, 7/103; Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 248.

deliller öne sürmek hem kapsamlı ve güçlü bir ispatlama yöntemi olacak, hem de insanların ikna olmaları ve akıllardaki soruların izale olmaları kolaylaşacaktır. Gazzâlî bu konuda nübüvveti ispatta sadece mûcize olgusuna dayanmanın yeterli olamayacağını söyler.²²² Bu meselede Peygamber Efendimizin peygamberliği bağlamında; “Şayet bir kişi tekrar tekrar Peygamber Efendimizin irşat ve hidayet usulüne baksa, kalbi Peygamber Efendimizin peygamberliğinin hakikat olduğuna kanaat getirir.” demiştir.²²³ Şah Veliyullah ise nübüvveti ispat meselesinde mucizeye fazlada itibar etmez. O, bu konuda peygamberliğin tasdik edilmesi için mûcizenin şart olmadığını; kesin bir akli delil, ilâhî kitap veya ortaya konulan farklı hayat tarzının da delil olabileceğini söyler.²²⁴ Bu bağlamda peygamberlik iddiasında bulunan kişinin toplum içindeki davranışları, sözleri ve getirmiş olduğu kanunları; peygamberlik iddiasından önceki yaşamı ve peygamberlikten önceki hayatı ile sonraki hayatının birbiriyle uyumu o kişinin peygamberliğinin hakikat mi yoksa sahte mi olduğunu ispatlar niteliktedir.

Ayrıca Şiblî, peygamberi tasdik etmeyi ve sözlerinin doğruluğunu anlamayı bozulmamış bir kalbe bağlamaktadır. Ona göre kalbi fitrat üzerine kalmış ve hakka susamış bir kişi hak ile batılı birbirinden ayıracak basirete sahiptir. Hidayete davet eden hak peygamberin çağrısını duyduğu anda, araştırma ihtiyacı duymaksızın kalbi direk tasdik eder. bu konuda Mevlana'nın su örneğini vermiştir. Nasıl ki susayan kişiye su uzatıldığında araştırmadan kabul ediyorsa, hakka susamış kalplerde hak karşısında araştırma ihtiyacı duymazlar. Dolayısıyla her kavmin kalbinde hakkın lezzeti mevcuttur. Peygamberin sesi mucize, yüzü ise tabi olmaya yeterlidir.²²⁵

Bizce de bu meselede en önemli husus insanın fitratının bozulmamışlığıdır. Özünü kaybetmemesidir. Zira insanların hakka inanmamalarının sebebi peygamberlerin ve delillerinin yetersizliği veya getirdikleri dinin akla, fitrata ve ahlaka aykırılığı değil; fitratların bozulması, kalplerin kararması ve akılların dumura uğramasıdır. Bundan dolayıdır ki Peygamber Efendimizin tüm hayatına ve birçok

²²² Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalal*, 191; Özervarlı, “Gazzâlî”, 13/509.

²²³ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 258.

²²⁴ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* çev. Mehmet Erdoğan (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/290.

²²⁵ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 257-258.

mucizelerine şahit oldukları halde inanmayan müşriklere rağmen Yemen’de Veysel Karani Peygamber Efendimizi görmeden, mucizelerine şahit olmadan iman etmiştir. Selmân-ı Fârisî bozulmamış fitratı doğrultusunda Peygamber Efendimize daha peygamberlik verilmeden hak din arayışına girmiştir. Yine gösterdiği tüm mucizelere rağmen Hz. Musa’ya inanmayan Firavun ve bazı İsrail oğulları olmasına karşın, sarayda Firavun’un hanımı gizliden gizliye Hz. Musa’ya inanmıştır. Dolayısıyla sorun ispat metotlarının yetersizliğinden ziyade, insanların hakkı kabullenmeye elverişli fitri özlerini kaybetmesidir. O zaman diyebiliriz ki nübüvveti ispat etmede belki de en önemli delil özü bozulmamış fitrattır.

2. Nübüvveti İspatta Mûcizenin Yeri

Allah-ü Teâlâ, ilk insanla beraber ilk peygamberi de göndermiş oldu. Bu peygamberlik zincirinin ilk halkası Hz. Adem, son halkası ise Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s)’dır. Yüce Allah bu iki peygamber arasında her kavim/toplum için resûller göndermiştir. Kur’an’da bu gerçek şöyle zikredilir: *“Andolsun biz, her ümmete, ‘Allah’a kulluk edin, tağuttan kaçının’ diye peygamber gönderdik...”*²²⁶ Bu resuller, insanların dünyada iyi bir yaşam sürmeleri ve Allah’ın rahmetine nail olup âhirette cennetine girmeleri amacıyla onlara hak dini, tevhidî ve sâlih amelleri tebliğ etmiştir. Bununla beraber bu elçiler, hak peygamber olduklarını kanıtlamak ve insanların kendilerine itaat etmeleri için bir takım deliller öne sürmüşlerdir. Bu delillerden biri, belki de en önemlisi mûcize olgusudur ki her peygamber gönderildiği toplumun sosyo-kültürel düzeyine uygun, onları hayretler ve acizlik içerisinde bırakan mucizeler göstermişlerdir.

Kelâm mezhepleri ve âlimleri bu hakikati göz önüne alarak mahiyeti, keyfiyeti ve nübüvnete delil olma durumu gibi konularda mûcizeyi, nübüvvet meselesi altında ayrı bir konu olarak ele almışlardır. Hint alt kıtasında yeni ilm-i kelâmın temsilcisi Şiblî Nu’mânî’de gelenekten kopmayarak, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla bu konuyu yorumlamıştır. Bizde geçmiş âlimlerin görüşlerinden de yararlanarak Şiblî’nin konuyla ilgili görüş ve açıklamalarına değineceğiz. Mûcize bahsine geçmeden önce kendisinin de kitabında yer verdiği gibi tabiatüstü olayları ele alacağız. Daha sonra ise

---

²²⁶ Nahl 16/36.

mûcize konusunu tanımı, mahiyeti ve nübüvveti delalette etkisi çerçevesinde işleyeceğiz.

2.1.Tabiatüstü Olayların Mümkünlüğü

Lügat manası, “şaşırmak, hayrete düşmek, dehşete düşmek” olan ‘*harika*’²²⁷ ile “tabiat, doğa, âdet, görenek, gelenek, alışkanlık” gibi manalara gelen ‘*âdet*’²²⁸ kelimelerin birleşimiyle oluşmuş hârikulâde kavramı Arapça bir tamlamadır. Türkçede “tabiatüstü, doğaüstü, olağanüstü, olağandışı, fevkalâde haller ve olaylar” gibi terimlerle ifade edilir.²²⁹ Bizde konumuzun başlığı olarak tabiatüstü kelimesini kullandık.

Istilah olarak ise “doğanın düzenini sağlayan yasaların geçilmesi, aşılması, yırtılması” manasına gelir.²³⁰ Diğer bir söylemle hârikulâde; “bilinmeyen bir şekilde zaman zaman doğanın mekanizmasını sekteye uğratan olağanüstü olaylardır.”²³¹

Genel anlamda hârikulâde olaylar iki kısımda ele alınır. Birinci kısım mûcize, irhâs, keramet, maûnet, istidrâc ve ihanet gibi gerçekleşen hadiselerin oluşturduğu dini yönlü hârikulâdeler; ikinci kısım ise sihir, şa’beze, kehanet şeklinde gerçekleşen hadiselerin yer aldığı dini yönü bulunmayan hârikulâdelerdir.²³² Bizim konumuzun kapsamına giren kısım ise dini yönü bulunan hârikulâde olaylardır.

Öncelikle genel kabulden yola çıkan Şiblî Nu’mânî’ye göre âlemde bulunan her şey neden-sonuç, sebep-musebbep kuralı içerisinde var olmaktadır. Bu tabiat düzenine, doğa yasasına ‘sünnetullah’ ve ‘halkullah’ denir. Kur’an’da geçen “...*Yine sen Allah’ın kanununda kesinlikle hiçbir sapma göremezsin!*”²³³ ve “...*sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik göremezsin!*”²³⁴ ayetleri buna işaret eder. Şiblî, İslam dini içinde teşekkül etmiş tüm mezhepler belki tüm dünya, âlemin bu düzen mekanizması

²²⁷ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü’l-lüga*, thk. Abdüsselâm Serhan (Kahire: y.y., 1967), 7/21-25; Ebu’l-Kemâl es-Seyyid Ahmed Asım Efendi, *el-Okyânûsu’l-besît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît ve’l-kâbüsi’l-vesît* (İstanbul: el-Matbaatü’l-Bahriyye, 1887), 4/826.

²²⁸ Asım Efendi, *el-Okyânûsu’l-besît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît ve’l-kâbüsi’l-vesît*, 1/1225-1226.

²²⁹ el-Ezherî, *Tehzibü’l-lüga*, 6/21-25.

²³⁰ Özbek, “Hârikulâde Olaylar ve İhânet/Hızlân” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/14 (2002), 92.

²³¹ Özervarlı, “Hârikulâde”, 16/181.

²³² “Hârikulâde”, 16/181-183.

²³³ Fâtır 35/43.

²³⁴ Ahzâb 33/62.

içinde hareket ettiği hususunda ittifak halinde olduklarını; dolayısıyla bu düzeni aşan hârikulâde olayların vuku bulamayacağını söylemiştir.²³⁵

Ancak Şiblî, bu genel görüşü aktardıktan sonra hârikulâde olayların gerçekleşen bir hakikat olduğunun altını çizmiştir. Fahreddin Râzî kanalıyla fırkalar içerisinde bu konu hakkında ortaya çıkan üç genel görüş nakletmiştir. Birinci görüşte olanlar Eş'ariye mezhebidir ki onlara göre hârikulâde olayların her çeşidinin meydana gelmesi mümkündür. İkinci görüşte olanlar tabiatçı filozoflardır. Bunlara göre hârikulâde olayların her çeşidinin meydana gelmesi mümkün değildir. Üçüncü görüş mensupları ise Mu'tezile mezhebidir ki bunlara göre bazı istisnai durumlar dışında hârikulâde olaylar gerçekleşmez.²³⁶

Şiblî Nu'mânî'ye göre bu mesele hakkında ortaya çıkan ihtilafın sebebi lafzi anlaşmazlıktır. Çünkü hiç kimse illetsiz bir şeyin varlığını kabul etmez. Söz konusu ihtilaf, hârikulâde bir olayın gerçekleşmesindedir. Şiblî'ye göre tabiat kanunları dışında gerçekleştiği sanılan hârikulâde olayların her biri, hakikatte bir sebebin sonucudur. Şu kadar var ki insanların künhüne vakıf olamadıkları sıra dışı sebeplerdir.²³⁷ Dolayısıyla herhangi bir şahıs veya mezhep hârikulâde olaylara değindiğinde, bundan kastettiği tabiat kanunlarını aşan değil, normal âdeti dışında gerçekleşendir. Buna ilaveten tabiat kanunları dışında, hârikulâde biçimde gerçekleştiği iddia edilen bir olay, şayet sağlam ve güvenilir bir şekilde söylenmiş ve kanıtlanmışsa inkâr edilecek de değildir.²³⁸

Yukarıdaki açıklamalara ilaveten Şiblî Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd* eserinde konu ile alakalı Batı bilginlerinin düşüncelerini de zikretmiştir. Ona göre İnkârcıların olağanüstü olayların gerçekleşemeyeceğine dair dayandıkları delil, tabiat kanunlarına aykırı olmasıdır. Yani tabiat kanunları dışında bir şeyin meydana gelmesi imkânsızdır. Peki tabiat kanunlarının tümü biliniyor mu? Evren yasaları içinde gerçekleştiğini iddia ettiğimiz olaylar, gerçekten tabiat kanunları doğrultusunda mı gerçekleşiyor? gibi sorular yönelterek durumun tamda zannedilen gibi olmadığını; çünkü yapılan

²³⁵ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 239-240.

²³⁶ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 240.

²³⁷ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 240.

²³⁸ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 242-244.

araştırmalar ve elde edilen bilgilerin bize şu zamana kadar bilmediğimiz binlerce tabiat kanununun evrende mevcut olduğunu göstermiştir.²³⁹

Batılı bilim adamları Şiblî'nin de belirttiği gibi geçmişten beri tabiatüstü olayların varlığını kabul etmemişlerdir. Ancak son birkaç asırda bu gibi olayların varlığına kayıtsız kalamamışlardır. Son zamanlarda yaşamış bilim insanlarında, bu konuda hatırı sayılır şekilde fikir kayması olmuştur. Hatta evren yasalarıyla açıklanamayan doğaüstü olayları araştırmak ve incelemek için “parapsikoloji” adında bilim dalı oluşmuştur.²⁴⁰ Bu çerçevede Batıda hârikulâde olaylar birkaç sınıfta ele alınmıştır. Bunlar; fiziksel hastalıklardan dolayı kişilere uygulanan şifai telkinler, psikolojik veya bedensel hastalıklara sebebiyet verdiği inanan bir takım ruhani faktörlerin uzaklaştırılması, düş veya vahiy vasıtasıyla Tanrı ile bağlantı kurmak, çevremizdeki maddelerin irade ve isteğimiz dışında hareketi, telepatik yünden var olan güçler, biliş ötesi alanına giren şeyler ve gelecekte haber vermedir.²⁴¹

Bir parapsikolog olan Hans Holzer (öl. 2009 m.) bu konuda şöyle demiştir. “Hârikulâde olarak varsaydığımız hiçbir olay aslında tabiat kanunları dışında gerçekleşmez. Sorun bizim o kanunları bilmeyişimizdir. Bundan dolayı Hârikulâde olarak tabir ettiğimiz olaylar daha geniş doğa yasaları içinde meydana gelmiştir. Umarım bir gün bu doğa yasalarını biliriz.”²⁴² Bu konuda bir eleştiri “normal” ve “olağan” kelimelerine yapılmıştır. Yani bu kelimelerin izafi olduğu; günümüzde normal karşılanan olaylar belki bir asır öncesine kadar olağanüstü olarak bilindiği, buna karşın günümüzde sıra dışı olarak bilinen olaylar belki bir asır sonra normal bir olay olarak bilinebilir denilmiştir.²⁴³

Şiblî Nu'mânî'nin ise bu konudaki tespitleri şöyledir. Eski Mısır'da bir balığın kendisine dokunan insanları titrettiği ve titremenin şiddetinden bayılttığı, Heredots'un kitabında yer alan bir kadının göğüslerinin uyluklarında olduğu ve çocuğunu o şekilde emzirdiği, Büyük İskender'in eşinin başsız bir çocuk doğurduğu, yine bir insanın

²³⁹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 266.

²⁴⁰ Ali Köse, “Hârikulâde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/185.

²⁴¹ Morton Kelsey, “Miracle”, *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, (New York: y.y., 1987), 549.

²⁴² Hans Holzer, *The Handbook of Parapsychology*, (Los Angeles: y.y., 1972), 58.

²⁴³ Köse, “Hârikulâde”, 16/185-188.

karnında oluşan bir çocuğun senelerce kaldığı gibi hikâyeler geçmişten günümüze anlatıla gelmiştir. Bu gibi hikâyeler ilk duyulduğunda insanlar garipsemiş ve akla aykırı görülmüştür. Ancak yapılan son araştırmalar ve tecrübeler bu gibi olayların mümkün olduğunu, hatta vaki olduğunu ispatlamıştır.²⁴⁴

Ayrıca Şiblî, konuyla alakalı olarak son zamanlarda bazı bilim adamlarının ruhlarla ilgili araştırma ve görüşlerine yer vermiştir. Buna göre başlangıçta bu bilim adamları materyalist ve tabiatçı bir dünya görüşüne sahiptirler. Ancak sonradan ruh üzerine yapmış oldukları araştırma ve gözlemler sonucunda; tabiat kanunlarını aşarak kilometrelerce uzaktaki şeyleri vasıtasız görebilen, gelecekte meydana gelecek olayları algılayabilen, cesetten ayrı olarak her insanın bir ruh taşıdığını ve bu ruhun bilmedikleri bir şekilde olağanüstü güçlere sahip olduğunu itiraf etmişlerdir.²⁴⁵

Yukarıda Şiblî Nu'mânî'nin açıklamaları çerçevesinde işlediğimiz hârikulâde olayların mümkünlüğü konusunda genel kanaat bunun hakikatte varlığıdır. İnsanoğlu kendinin farkında olduğu günden beri akıl sınırlarını aşan şeylerin varlığını farketmiş ve bunları araştırmaya koyulmuştur. Neticede her din, her mezhep ve her toplum bu gerçeği kendine göre yorumlamıştır. Dolayısıyla mucize olgusu bir hakikat olmakla beraber sadece bir dine, kültüre veya topluma özgü değildir.

Ayrıca hârikulâde olarak algıladığımız olaylar gerçekten sıra dışımı? Şiblî'nin belirttiği gibi “âlemin düzenini sağlayan tabiat kanunlarının tümüne vakıf mıyız?” veya “bizim tabiat kanunu olarak bildiğimiz şeyler hakikatte öylemi?” O zaman burada “olağan” ve “olağanüstü” algısının göreceli olduğu gerçeği ortaya çıkıyor. Zamana, bilime ve insana göre neyin “olağan”, neyin “olağanüstü” olduğu değişebiliyor. Bugün insanların bilimde ve teknolojiye geldikleri noktayı baz aldığımızda, dün olağanüstü olarak bilinen birçok şey bugün olağan konumda. Bugün olağanüstü diye bilinen şeylerin yarın, bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle olağan konuma indirgenmeyeceği ne malum? Buradan şu sonuç çıkıyor. Biz insanlar için “olağan” ve “olağanüstü” misali “zaman” gibi izafidir. Sonsuz ve sınırsız bir Yaratıcının karşısında insan sonlu ve sınırlıdır. Dolayısıyla sonsuz ve sınırsız bir Yaratıcının ürünü olan âlemde gerçekleşen her şeyi insanın idrak etmesi imkânsızdır. Nasıl ki gayb âleminin hakikat

²⁴⁴ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 267-268.

²⁴⁵ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 268-276.

olduğuna inanmakla beraber gayb âlemindeki şeyleri ve varlıkları algılayamadığımız gibi. Sözün kısası hârikulâde olarak bildiğimiz olaylar hakikatte vardır ve Yaratıcı'nın katında âlemin düzeni içinde gerçekleşmiş olağan işlerdir. Sonlu ve sınırlı bir varlık olan insan için ise illetini ve mahiyetini aklın idrak edemediği, âlemin düzenini sağlayan kanunları aşan olağanüstü durumlardır. Bundan dolayı da çoğu zaman insanoğlu bu hakikati ya inkâr etmiş ya da birtakım fizik ötesi güçlerin varlığına inanmıştır.

2.2.Mûcize

Çalışmamızın birinci bölümünde mucizenin sözlük ve ıstılahî manalarına, Kur'an ve hadislerde kullanım şekline kısaca değinmiştik. Burada ise mucizenin tanımı, mahiyeti ve nübüvveti ispattaki durumuna Şiblî Nu'mânî'nin görüş ve açıklamaları çerçevesinde ele alacağız. Bunu yaparken de diğer bazı önemli kelâmcıların bu konudaki görüş ve düşüncelerinden yararlanacağız.

2.2.1. Mûcizenin Tanımı ve Mahiyeti

Mûcize, kelâm tarihi boyunca nübüvvetin ispatı hususunda âlimlerin en çok üzerinde yoğunlaştığı delil olmuştur. Klasik kelim kitaplarında arada küçük nüanslar bulunsa da âlimler birbirine benzer tanımlar yapmışlardır. Mâturîdî'ye göre mucize, peygamberin Allah'ın izniyle diğer insanların gücü ve kudretini aşan nitelikte bir olayın meydana gelmesidir.²⁴⁶ Neseî, tanımı biraz farklılaştırarak mucizenin dünya hayatında, Allah'ın elçisi olduğunu söyleyen kişinin nübüvvetinin ispatı olarak, kendisini inkâr edenlerin bir benzerini yapmaktan acze düştükleri tabiatüstü bir olayı meydana getirmeleridir.²⁴⁷ Pezdevî'ye göre ise peygamberin doğruluğunun delilli olarak, diğer varlıkların yapma konusunda acze uğratan adet dışı olarak Allah'ın yarattığı olaylardır.²⁴⁸

Bu konuda İmam Gazzâlî'nin görüşü ise şöyledir: "Mûcize hissî, hayalî ve aklî olmak üzere üç çeşittir. Hissî mûcizeler çakıl taşlarının dile gelmesi, hayvanlarla konuşmak gibi olaylardır ki bu mûcize türü aynen vuku bulmuştur. Hayalî mucize sezgisel olarak meydana gelen mûcize türüdür. İnsanların rüyada gördüğü şeyleri

²⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/463, 7/198.

²⁴⁷ Neseî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1/469.

²⁴⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 148.

peygamberler direk olarak uyanıklık halinde görürler ki mûcizenin bu türünü oluşturur. Aklî olan mûcize türü ise eserin müessire delaletidir. Burada Gazzâlî, hissî mûcize kelimcilerin, aklî mûcize Mu'tezile'nin ve hayalî mûcize ise filozofların görüşü olduğunu söyler.²⁴⁹ İbn-i Hazm ise mûcize hakkında şöyle demiştir. Âlem sebep/illet merkezli bir düzen içerisindedir ve gerçekleşen her şey bu tabiat kanunu içinde gerçekleşir. Fakat bazen Allah, kudretini ve iradesini aşikâr etmek babından bu düzeni değiştirir. İşte Yüce Allah'ın gerçekleştirmiş olduğu bu hadiseye mûcize denir.²⁵⁰ Kısacası geleneksel kelâm âlimlerine göre mûcize, Allah'ın fiili olarak, peygamberde sadır olan ve inanmayan kesimin benzerini yapmaktan acze düştüğü hârikulâde olaylardır.

Yeni ilm-i kelâm anlayışına sahip yakın dönem kelimcileri, geleneksel kelâm anlayışından farklı olarak bu olaya yaklaşmışlardır. Başta Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve İzmirli İsmail Hakkı olmak üzere yakın dönem kelâmcılarına göre Allah tarafından ezelde konulmuş yasalar kainatta mevcuttur. Değişme olmayan bu yasalara "sünnet-i ilahiyye" denir. Bu düzen Allah'ın murat ettiği hikmet gereği bozulmadan devam etmektedir. Ancak bu durum Allah için zaruri değil mümkündür. Zira Allah, bu düzeni gerek gördüğü yerlerde değiştirebilir. Buna ilaveten tabiat kanunlarının Allah'ın kudret ve iradesini sınırlayamaz. Aksi takdirde âlem, Allah'ın müdahalesini kabul etmeyen ve kendi kendine çalışan bir makine konumunda olur. Dolayısıyla mûcize aklen mümkündür. Zira aksini gösteren bir delilde mevcut değildir. Dahası âlemdeki bilinen yasalara aykırı gerçekleşen mûcizeler için bilmediğimiz başka tabiat kanunlarının varlığına inanmakta gereksizdir. Çünkü mevcut âlemin düzenini belirleyen Allah, vuku bulmasını irade ettiği bir hârikulâde olay için yeni kanunlar va'z edebilir.²⁵¹

Kelâm konularını ele aldığı '*İlm-i kelâm-ı cedîd*' kitabında mûcize bahsine uzunca bir bölüm ayıran Şiblî, mûcize hakkında klasik kelâm kitaplarında yapılan genel tanımı tenkit etmiştir. Ona göre mûcizenin olağanüstü olması eleştirilebilir bir durumdur. Bu konuda o şöyle demiştir. "Şayet tabiat kanunlarını aşan hadiseler

²⁴⁹ Şiblî, *Gazzâlî: Hayatı, Eserleri, fikirleri*, 176-177.

²⁵⁰ *Gazzâlî: Hayatı, Eserleri, fikirleri*, 175.

²⁵¹ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 117.

meydana getirmek nübüvvetin ispatı ise, o vakit yaptığı hadisenin bir benzeri kendi zamanında meydana getirilemeyen kişileri peygamber kabul etmek gerekir.” Buna ilaveten mûcizenin hârikulâde olması gerektiğini savunmak, olayın illetsiz var olduğunu veya sebebin varlığıyla beraber sonucun gerçekleşmediğini söylemek olur ki bu durum hem tabiat düzenine, hem de insan aklına aykırıdır. Bu konuda Şah Veliyullah'ta benzer görüş dile getirmiştir. Oda mûcize olarak gerçekleşen olayın adet dışı olmadığını söylemiştir. Mûcize olarak telakki edilen olayların aslında sebepleri bilinmemesinden veya nadiren vuku bulmalarından dolayı insanlar nezdinde *hârikulâde* olarak algılandığını belirtmiştir.²⁵² Ayrıca Şiblî, sihirbazlarında aynı olayları gösterebileceğini iddia edenleri eleştirmiştir. Bu görüş kabul edildiği takdirde vuku bulan hadisenin sihir değil de mûcize olduğunu; dolayısıyla gerçek peygamberle sahtesini birbirinden ayırmanın mümkün olamayacağını söylemiştir.²⁵³

Şiblî'ye göre mûcize, peygambere mahsus, ilahi kanun içerisinde ve insanların muttali olamadığı bir sebep neticesinde vuku bulan hadisedir.²⁵⁴ Zira âlemde var olan düzen üzerinde kapsamlı bir araştırma yapıldığı vakit tabiat kanunlarının fitrat, sünnetullah ve halkullah çerçevesinde gerçekleştiği görülecektir.²⁵⁵ Yani Şiblî, mûcizenin hârikulâde olmasını reddeder. Çünkü ona göre âlemde gerçekleşen her şeyin, bilelim veya bilmeyelim bir illeti mevcuttur. Mûcize de bu âlem içerisinde gerçekleşen bir hadise olduğuna göre mutlaka Allah'ın koymuş olduğu bir sebebi vardır.

Ancak bu görüş doğru olması mümkün olmakla beraber yanlış olma ihtimalide vardır. Konusu geçtiği yerde belirttiğimiz gibi âlemde gerçekleşen her fiilin arkasında onu gerçekleştiren sebepler mevcuttur. Asırlar geçtikçe, bilim ilerledikçe hârikulâde sanılan birçok olayın sebepleri ortaya çıkmaktadır. Fakat mucizeyi bu tabiat kanunundan istisna etmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü mucizenin asıl failinin Allah olduğunu söylüyoruz. Peygamber eliyle gerçekleşen mucizenin mutlaka sebepler içerisinde meydana geldiği iddia edildiğinde, Allah'a yarattığı mucizeleri sebepler doğrultusunda gerçekleştirme zorunluluğu getirilmiş olur ki bu durum Allah

²⁵² Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Te'vîlu'l Ehâdîs* (Haydarâbâd: y.y., 1967), 25.

²⁵³ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 229-232.

²⁵⁴ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 233.

²⁵⁵ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 242.

için caiz değildir. Yani Allah murat ettiği vakit bir şeyi sebepleri neticesinde yarattığı gibi sebepsizde yaratabilir. Zira Hz. İsa'nın doğumuyla ilgili Kur'an'da; “*Meryem: “Rabbim! Bana bir erkek eli değmemişken benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi. Rabbi de: “İşte Allah, dilediğini böyle yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece «Ol!» der, o da hemen oluverir” buyurdu.*”²⁵⁶ buyruluyor. Dolayısıyla yaratılan mucizelerin âlemde bilmediğimiz sebepleri olabileceği gibi gerçekleştiği anda da yeni kanunlar konulmuş olabilir. Dahası sebepsiz ve kanunsuz Yüce Allah'ın ‘ol’ emriyle direk de gerçekleşebilir. Allah buna muktedirdir.

Yine ona göre mûcize, sadece peygamberlere mahsus hadiselerdir. Zaten konunun başında kısaca yer verdiğimiz gibi istisnai durumlar olsa da klasik kelâm âlimlerinin genel görüşü de bu yöndedir. Zira aksi durum vaki olduğu takdirde mûcizeyle, mûcize olmayanı; dolayısıyla da peygamberle, peygamber olmayanı ayırt edemeyiz. Dahası aksi durumda mûcizenin karşı tarafı acze uğratma vasfı gerçekleşmemiş olur. Ayrıca mûcize, mahza Allah'ın fiili olması hasebiyle peygamber olmayanın elinde de gerçekleştiğini iddia ettiğimiz takdirde Allah'ın yalancının yalanını tasdiklediği vaki olur ki Allah için bu durum caiz değildir.²⁵⁷ Serdettiğimiz bu tespitlerle beraber mucizenin her hâlükârda insan gücünü aşan bir durumdur. Yani ne kadar sebepler aşıkâr olursa olsun ve insanoğlu âlemdeki sebepler doğrultusunda ne kadar fiil yaparsa yapsın hiçbir zaman ve hiçbir şekilde mucizeyi gerçekleştiremez. Çünkü bir mucize ya âlemde ki düzene aykırı sebeplerin varlığıyla ya da sebepsiz olarak gerçekleşir. Her iki durumda da mucizenin gerçekleşmesi âleme müdahaleyi gerektirir. Buda ancak âlemi yaratan, kâinata hâkim olan güç ve kudret sahibinin yapabileceği işidir. İnsan ise olsa olsa bu kâinat düzeninin bir parçası olur. Mesela bir ölüyü diriltmek, ayı ikiye yarmak, parmaklardan su akıtmak, kayadan deve çıkarmak, bir sopayla koca denizi ikiye yarmak gibi mucizeler hangi sebepler doğrultusunda ve hangi insanın gücü dâhilin de olabilir. Dolayısıyla insanoğlunun kendi gücüyle gerçekleştirdiği olaylar büyü ve sihirden öteye geçmez/geçemez. Hâsılı mucize, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen bir olgudur, peygamberler dâhil hiçbir beşerin gücü dahilinde değildir.

²⁵⁶ Âl-i İmrân 3/47.

²⁵⁷ Bk. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 152.

2.2.2. Mûcizenin Peygamberin Doğruluğuna Delaleti

Mucize, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin genellikle nübüvvetini ispat konusunda başvurduğu delillerdendir. Kur'an-ı Kerim'de bu gerçek şöyle dile getirilmiştir. *“Doğrusu biz, senden önceki toplumlara da kendi içlerinden peygamberler gönderdik. Onlar da ümmetlerine apaçık deliller getirdiler. Fakat neticede bunlara inanmayıp günah ve isyâna dalan suçluların cezasını verdik. Çünkü mü'minlere yardım etmek, her zaman yerine getirmeyi üzerimize aldığımız kesin bir sözdür.”*²⁵⁸ Peygamber Efendimiz ise bu husus hakkında; *“Hiç bir peygamber yoktur ki Ona insanların imanına sebep olan mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen mucize ise, ancak bana vahyolunan bir vahiydir. Onun için kıyamet gününde ümmeti en fazla olan peygamber ben olacağımı ümit ediyorum”*²⁵⁹ Bununla beraber kelâm mezhep âlimleri mucizeyi, “nübüvete delaleti kât'i midir?”, “nübüvveti ispatta yeterli midir?” gibi sorular etrafında tartışmışlardır.

Bu konuda genel görüş mucize nübüvvetin delillerindedir. Şayet meydana gelen şeyin mucize olduğu kesin ise peygamberlik iddiasında bulunan kişinin peygamberliği ispatlanmış olup, itaat etmenin gerektiği yönündedir. Yakın dönem kelâmcıları da bu meselede geleneksel görüşe benzer bir yaklaşım içindedirler. Onlara göre mûcize, peygamber olduğunu söyleyen kimsenin peygamberliğini kabul etmeme ve inkâr etme hallerinde vuku bulur. Dolayısıyla bir kişi peygamberlik iddiasında bulunup mûcize gösterse, onun nübüvveti ispatlanmış ve böyle bir kişiye iman vacip olur. Bundan sebep peygamber olduğunu iddia eden bir yalancı şahsa Allah'ın mûcize vermesi, yalancıyı doğrulamak olacağından muhaldir.²⁶⁰ Allah, peygamberlerine mûcize vermekle hem onların nübüvvetini ispatlar, hem de âlemde yer alan düzenin kudreti ve iradesi altında olduğuna ve gerçekleşmesi imkânsız görülen şeylerin aslında hiçte öyle olmadığını gösterir.²⁶¹

Şibli'ye göre ise mucize nübüvvetin hakikati değil, alâmetidir. Bununla beraber peygamberlik iddiasında bulunan kişi mûcize gösterdiği vakit peygamberliğini ispat

²⁵⁸ Rûm 30/47; Ayrıca bk. Mâide 5/32; Nahl 16/43-44.

²⁵⁹ Buharî, Fezâilül-Kur'an, 1; Müslim, İman, 239.

²⁶⁰ Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd*, nşr. M. Reşîd Rızâ (Kahire: y.y., 1353), 84-86.

²⁶¹ Muhammed Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî* (Kahire: y.y., 1988), 155.

etmiş olur.²⁶² Yani Allah tarafından kendisine peygamberlik vazifesi verilen kişinin mutlaka mucize gösterme mecburiyeti yoktur. Ancak mucize gösterdiği takdirde ise peygamberliği kesinleşmiş olur ve insanların ona tabi olma zorunluluğu doğmuş olur. Bu görüşü doğrultusunda Şiblî, peygamberlik ile gösterilen mûcizeler arasında direk bir bağlantı olmadığını söyler ve bunu bir misalle açıklar. Nasıl ki mühendis olduğuna söyleyen bir kişinin, sözünün ispatı olarak yirmi gün aç ve susuz kalması -her ne kadar hârikulâde bir olay olsa da- iddiasına delil teşkil etmediği gibi; aynı şekilde peygamber olduğunu iddia eden kişinin elindeki asayı ejderhaya çevirmesi -her ne kadar hârikulâde bir olay olsa da- nübüvvetinin ispatına fazlada bir katkı sağlamaz.²⁶³

Ona göre durum böyle olmasına rağmen tarih boyunca insanlar, “peygamber olan kişinin mûcizevî olaylar göstermesi gerekir” yanılığında olmuşlardır. Mûcizeyi peygamberliğin gerekliliği olarak gören insanlar, kendilerine gönderilen elçilerden ya bir mûcize²⁶⁴, ya da ancak bir peygamberin yapabileceğini düşündükleri işler²⁶⁵ yapmasını istemişlerdir. Fakat Kur’an, beşeriyet gücünü aşan fiilleri peygamberin yapamayacağını²⁶⁶ ve peygamberliğin mûcizeye bağlı olmadığını²⁶⁷ vurgulamıştır.²⁶⁸

Hâsılı Şiblî, peygamberlikle mucizenin aynı şey olmadığını belirtmiştir. Peygamberliği hakikat, mucizeyi ise alamet çerçevesinde ele almıştır. Yani ikisi birbirinden bağımsız farklı şeylerdir. Dolayısıyla her peygamber olan mutlaka mucize göstermek zorunda değildir. Ancak mucize gösterilmiş ise peygamberliğin alametlerinden biri gerçekleşmiş ve peygamberliği kesinleşmiş olur. Bu görüşünden olsa gerek ki peygamberliğin ispatı için mucizeyi yeterli görmez. Dahası peygamberliğe delil olmada mucizenin ispat yönünün dolaylı olduğunu belirterek, daha güçlü delillerin varlığından bahseder.²⁶⁹ O, bu görüşünü destekler mahiyette Gazzâlî’nin “peygamberin doğruluğunu asanın ejderhaya dönüşmesinde veya ayın yarılmasında değil, yakîn ifade eden bilgide ara” ve yine Şah Veliyullah’ın “mûcize göstermek ve insanların taleplerine karşılık vermek peygamberliğin hakikati içinde yer

²⁶² Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 235.

²⁶³ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 234.

²⁶⁴ Yunus 10/20; Ra’d 13/7-27.

²⁶⁵ İsrâ 17/90-91.

²⁶⁶ En’am 6/50; A’raf 7/188.

²⁶⁷ Ra’d 13/7; Ankebut 29/50.

²⁶⁸ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 244-245.

²⁶⁹ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 247-248.

almayan harici işlerdir” sözlerini zikreder.²⁷⁰ Ayrıca ona göre peygamberliği ispatta mûcizeler aklî değil hissî delillerdendir. Mûcize meydana geldiği vakit hadiseye şahit olan insanların çoğu iman etmeyip aksine inkârlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla sadece mûcize, peygamberliği ispat etmede yeterli değildir.²⁷¹

3. Hz. Muhammed (S.A.S)’in Peygamberliğine Yaklaşımı

3.1.Hz. Muhammed (S.A.S)’in Peygamberliği

Soyu Hz. İsmail yoluyla Hz. İbrahim’e dayanan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)²⁷² beklenen son peygamberdir. Kur’an-ı Kerim’de yer alan, *“Muhammed, içinizden hiçbir erkeğin babası değildir. Fakat o Allah’ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkiyle bilmektedir.”*²⁷³ ve *“O Allah ki, ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları her türlü günah kirlerinden temizleyip arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir peygamber göndermiştir. Oysa onlar, daha önce apaçık bir şaşkınlık ve sapıklık içindeydiler.”*²⁷⁴ âyetleri bu hakikati apaçık belirtir. Peygamber Efendimiz ise bu husus hakkında; *“Benimle diğer peygamberlerin durumu bir ev inşa edip onu güzelce tamamlayan, lakin bir kerpiç yerini boş bırakan adama benzer. İnsanlar o eve girdiklerinde ‘keşke şu kerpiç de yerine konsaydı’ diye şaşırırlar. İşte o boş kerpicin yeri benim; geldim ve ben peygamberlerin sonuncusuyum.”*²⁷⁵ buyurarak tevhit dinini kemâle erdiren son peygamber olduğunu ifade etmişlerdir.

Kur’an’da geçen, *“Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat’ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah’ın size gönderilmiş bir peygamberiyim.”*²⁷⁶ ve *“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar.”*²⁷⁷ âyetleri Peygamber Efendimizin geleceğini Tevrat

²⁷⁰ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 246.

²⁷¹ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 247.

²⁷² a.mlf., *Son Peygamber Hz. Muhammed* (Siretî’n-Nebî), çev. Yusuf Karaca (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 1-2/119-120.

²⁷³ Ahzâb 33/40.

²⁷⁴ Cuma 62/2.

²⁷⁵ Buhari, Menakıb, 18; Müslim, Fedâil, 7.

²⁷⁶ Saf 61/6.

²⁷⁷ A’râf 7/157.

ve İncil’de müjdelendiği gerçeğini ifade ederler. Dolayısıyla Yahudi ve Hristiyanların son peygamberin geleceğinden haberdar olduklarını belirtir. Peygamber Efendimiz ise bir hadislerinde peygamberliği hakkında; “*Ben atam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Amine'nin rüyasıyım.*” buyurmuşlardır.²⁷⁸

Peygamber Efendimizin bi’seti döneminde tüm dünyada insanlık bir peygambere susamış durumdaydı. Hindular ve Mısırda firavunlara tapanlar yüzlerce ilaha, Hristiyanlar ise teslise inanıyorlardı. Sabiler yıldızlara tapıyorlardı. Mecusiler iki ilahın varlığına inanıyorlardı. Yahudiler tevhit inancına sahiptiler ancak ilahı insansı bir konuma indirmişlerdi. Arapların bazılarında ilah inancı hiç yoktu, bazıları birçok kızı olan bir ilah inancına sahipti, bazıları ise her gün farklı bir ilaha inanıyordu.²⁷⁹ Kısacası dünyanın her bölgesinde birçok din mevcuttu. Fakat hiç biri tevhit inancına sahip değildi. İnsanlar artık dünyanın akışıyla beraber sahip oldukları fitri ve güzel hasletleri de bir bir kaybediyorlardı. İşte insanlığın ve ahlakın yozlaştığı bir zamanda Yüce Allah rahmetinin bir tecellisi olarak Peygamber Efendimizi, evrensel mesajla, tüm insanlara gönderdi.

Nübüvvet zincirinin son halkası olan Peygamber Efendimizin getirmiş olduğu mesaj, evrensel olup kıyamete kadar devam edecek son dindir. Bununla beraber kendinden önceki tüm dinleri hükümsüz kılmıştır. Dolayısıyla İslam dışında başka bir din Allah katında kabul edilmeyecektir. Kur’an bu gerçeği şöyle belirtir. “*Şüphesiz Allah katında tek makbul din İslâm’dır...*”²⁸⁰ ve “*Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, şunu bilsin ki, aradığı din ondan asla kabul edilmeyecektir; o, âhirette de kaybedenlerden olacaktır.*”²⁸¹

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Peygamber Efendimizin nübüvveti Kur’an, sünnet ve icma ile sabittir. Peygamberliği geçmiş resûller ve kitaplar tarafından haber verilmiştir. Getirmiş olduğu din tüm insanları, hatta cinleri dahi kapsayacak şekilde evrenseldir ve kendi dışındaki tüm dinleri nesh etmiştir.

²⁷⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 127-128, Hadis No: 69650-17203.

²⁷⁹ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 277.

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/19.

²⁸¹ Âl-i İmrân 3/85.

Peygamber Efendimizden sonra nübüvvet kapısı kapanmıştır. Dolayısıyla Peygamber Efendimizden sonra kıyamete değin ne bir peygamber, nede bir din gelmeyecektir.

3.2. Nübüvvetinin İspatı

Tüm peygamberler, gönderildikleri topluma karşı nübüvvetinin ispatı için birtakım deliller sunmuşlardır. Bu bakımdan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)’den de nübüvvetinin ispatı mahiyetinde birçok mûcize sadır olmuştur.

Kelâm âlimleri, Peygamber Efendimizin nübüvvetinin en büyük ve ebedi delilinin Kur’an-ı Kerim olduğunda ittifak etmişlerdir. Nübüvveti evrensel olan ve kıyamete kadar sürecek bir peygamberin delilinin de evrensel ve kıyamete kadar genel geçer olması gerekir ki buda Kur’an-ı Kerim’dir.²⁸² Çünkü Peygamber Efendimizin yaşadığı dönemde Araplar fesahaf, belâgat ve edebiyatta yüksek bir konumdaydılar ve bununla meydan okurcasına övünüyorlardı. İşte böyle bir ortamda Peygamber Efendimize indirilen Kur’an-ı Kerim, fesahat ve belâgatiyle o insanları susturmuş ve “Eğer kulumuz Muhammed’e indirdiğimiz Kur’an’ın Allah kelâmı olduğunda şüphemiz varsa, haydi onun bir sûresinin benzerini de siz getirin! Şayet iddianızda haklıysanız, Allah’tan başka bütün şahitlerinizi yani dil ustalarını ve âlimleri de çağırın!”²⁸³, “Yoksa “Onu Muhammed uyduruyor” mu diyorlar? De ki: “Madem öyle, eğer bu iddiânızda samimi iseniz, haydi Kur’an’ın benzeri tek bir sûre getirin. Hatta Allah’tan başka yardıma çağırabileceğiniz kim varsa onları da çağırın!”²⁸⁴ gibi ayetlerle meydan okumuştur. Buna rağmen o zamandan bu zamana kadar ne bir kimse, ne bir topluluk çıkıp bunu gerçekleştirememiştir. Kur’an’ın değimiyle kıyamete kadar gerçekleştirilemeyecek olması²⁸⁵ onun en büyük mucize ve delil olduğunun ispatıdır. Peygamber Efendimiz ise bu hususta; “Her peygambere, kendi zamanlarındaki insanların inandıkları bir mucize verilmiştir. Hiç şüphesiz bana da Allah’ın vahyettiği (Kur’an-ı Kerim) mucize olarak verilmiştir.”²⁸⁶ buyurmuşlardır.

²⁸² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 311; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l ehvâ ve'n Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Bilnet Yayınları, 2017), 460; Aydın vd., *Sistemantik Kelam*, 315, 317.

²⁸³ Bakara 2/23.

²⁸⁴ Yunus 10/38.

²⁸⁵ Bakara 2/24.

²⁸⁶ Buhari, “Feza’ilu'l-Kur’an”, 1.

Peygamber Efendimizin diğerk mucizeleri arasında; “ayın ikiye yarılması, az bir yemek ile çok kişinin doyması, hurma kütüğünün inlemesi, devenin şikâyeti, isra ve miraç olayı, dağların ve ağaçların selam vermesi, parmaklarından su fişkırması, zehirli koyun etinin dile gelmesi, bulutların ona gölgelik yapması gibi hadiseler ile gelecekte gerçekleşecek olaylardan haber vermesi gibi olaylar zikredilir.²⁸⁷

Yeni ilm-i kelâm dönemi âlimleri ise konuya akılcı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu âlimlere göre Allah, Hz. Peygamberin nübüvvetini ilim ve akıl ilkeleri çerçevesinde tesis etmiştir. Nübüvvetine ispat mahiyetinde ona ilim, hikmet, hidayet ve Kur’an ihsan etmiştir.²⁸⁸ Bu anlayışta olan yakın dönem kelâm âlimleri mûcizeyi hissî/kevnî ve aklî/manevî şeklinde ikili tasnife tabi tutmuşlar ve hissî mûcizelere fazla önem vermemişlerdir. Onlara göre Kur’an apaçık olduğundan, Kur’an’la örtüşmeyen mûcizeleri savunmak gereksizdir.²⁸⁹ Bununla beraber hissî mûcizelere inanılır. Fakat bu türden mûcizeler dinin sıhhati ve insanları tebliğ için dayanak olamaz. Çünkü hissî mûcizeler, Peygamber Efendimizin nübüvvetine delil mahiyetinde değil, belki Peygamberimizin ve ashabın savaş ve saldırı gibi zor ve meşakkatli zamanlarında Allah’ın yardımudur.²⁹⁰ Ayrıca Hissî mûcizeler gözlem yoluyla bilinir. Bu da sadece mûcize gerçekleştiği vakit orada şahit olarak bulunanlar için geçerlidir. Ancak aklî delilleri oluşturan Kur’an merkezli mûcizeler bilimin ve tekniğin aşama aşama ilerlemesiyle idrak edilebilmektedir. Bu ise tüm zamanları kapsayan bir durumdur.²⁹¹ Dolayısıyla Peygamber Efendimizin risâletinin delili hissî mûcizeler değil, tüm zamanlarda geçerli, ilmi ve aklî delillere dayalı mûcizelerdir.²⁹²

Yeni ilm-i kelâm âlimlerinden olan Şiblî’de bu görüşü benimsediğinden olsa gerek ki Peygamber Efendimizin risâletinin ispatı mahiyetinde aklî deliller zikreder. Birinci delil olarak Peygamber Efendimizin durumunu ele alır. Buna göre Peygamber Efendimiz ne bir peygamberden, ne bir filozoftan ve nede bir öğreticiden hiçbir şekilde ilahiyat, ahlak, toplumsal usul ve medeniyet ilkeleri ile alakalı eğitim almamıştır. Daha

²⁸⁷ Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mûcize*, 228; Ahatlı, *Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, 240-248; Aydın vd., *Sistemik Kelam*, 317-318.

²⁸⁸ Reşîd Rızâ, *el-Vahyü’l-Muhammedî*, 35-36.

²⁸⁹ a.mlf., *Tefsîru’l-menâr* (Kahire: y.y., 1960), 3/293.

²⁹⁰ a.mlf., *el-Vahyü’l-Muhammedî*, 35-36.

²⁹¹ *el-Vahyü’l-Muhammedî*, 242.

²⁹² *el-Vahyü’l-Muhammedî*, 38.

da ilginç peygamberlikten önce bir harf dahi kimseden öğrenmemiştir. Yaşadığı toplumda sadece çan sesi ve putlara tapmaya şahit oluyordu. Durumu bundan ibaretken O, insanlar içerisinde birden ortaya çıkarak ahlak, ruhî arınma, ilahiyat, ahiret, toplumsal hayat ve medeniyet ilkeleri konularında konuşmaya ve insanları bilgilendirmeye başladı.²⁹³

İkinci olarak içinde yaşadığı toplumun durumunu ele alır. Buna göre Peygamber Efendimiz zamanında Mekke içerisinde savaşın, günahın, çirkefliliğin, zulmün, zorbalığın ve cehaletin baş gösterdiği; kanların aktığı bir ortamdı. Buna rağmen Peygamber Efendimiz sadakati, dürüstlüğü ve doğru ahlakı bu insanlara aşıladı. Netice itibarıyla başta buldukları hayatın tam tersi bir hayata, Allah'ın razı olacağı bir yaşama döndüler. Böyle bir işi Allah Rasûlünden başka kim yapabilir?²⁹⁴

Ayrıca ona göre Peygamber Efendimiz bir ilaha inanma, ilah arayışında bulunma gibi insanda bulunan fitrat neticesinde böyle bir iddiada bulunmamıştır. Şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı Peygamber Efendimizin insanlara bildirdiği İlahın özellikleri, çevresinde şahit olduğu insanların uydurması ilahlara benzerdi. Ancak Peygamber Efendimizin bildirmiş olduğu İlah, öyle bir İlah ki ne çevresindeki uydurma ilahlara, nede insanlara benzemiyor. Peygamber Efendimizin bildirmiş olduğu İlah, aklın idrakini aşan bir varlığa sahiptir. Yine o, Peygamber Efendimizin Hristiyan bir rahipten ders aldığı iddiasının asılsız olduğunu söylemiştir. Şayet bu iddia gerçek olsaydı Peygamber Efendimizin tebliğ ettiği din, Hristiyanlık dini ile örtüşürdü, bir devamı niteliğinde olurdu. Fakat bu son din, kendine münhasır hükümleri, inancı, haram ve helâlleri olan benzersiz bir yapıya sahiptir.²⁹⁵

²⁹³ Şiblî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 277.

²⁹⁴ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 277.

²⁹⁵ *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 277-278.

SONUÇ

Şiblî Nu'mânî, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında Hindistan'da yaşamış dönemin güzide âlimlerindendir. Çocukluk ve gençlik dönemlerini ilim öğrenmekle, kalan ömrünü ise öğrendiğini öğretmek ve kitaplar telif etmekle geçirdi. Hint alt kıtasında yeni ilm-i kelâmın öncülüğünü yaptı. Bu minvalde fikirler üretti ve birçok çalışmanın yürütülmesinde rol oynadı. Ona göre kelâm konuları çağın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden dizayn edilmelidir. Klasik kelâm kitaplarında yer aldığı halde asrın şartları ve problemleri bakımından hiçbir karşılığı olmayan konular çıkartılmalı, bunun yanında ihtiyaç görülen yeni konular kelâm ilmine dâhil edilmelidir. Ayrıca çağın ihtiyaçları ve terakkiyatı çerçevesinde kelâm konuları içeriklerinin gözden geçirilerek yeniden açıklanması gerektiği fikrini savunmuştur.

Şiblî, kelâm alanında yazdığı '*el-Kelam*' eserini, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla oluşturmuştur. Klasik kelâm kitaplarında yer alan bilgi bahsi yerine dinin mahiyeti ve fitrîliği konusuyla başlamıştır. Kitabın büyük bir bölümünü ulûhiyet ve nübüvvet konularına ayırmıştır. Ahiret ile ilgili konulara azda olsa değinirken, imamet konusuna hiç yer vermemiştir. En dikkat çekici nokta ise o zamana değin hiçbir kelâm kitabında yer almayan insan hakları, kadının konumu, miras ve amme hukuku gibi konuların kitapta yer almasıdır.

Bizde bu çalışmamızda dinin ikinci inanç konusu olan nübüvvet kurumunu Şiblî Nu'mânî'nin görüş ve açıklamaları çerçevesinde ele aldık. Yaptığımız çalışma sonucunda;

Şiblî, klasik kelâm geleneğinden kopmayarak, yeni ilm-i kelâm anlayışıyla nübüvvet meselesini yorumlamıştır. Nübüvvet meselesinin Abbasiler döneminde ortaya çıktığını; yapılan itirazların ise meselenin başından beri var olduğunu, ancak bazı ekleme ve değişiklikler yapılarak aynı itirazların asırlar boyunca süre geldiğini kaydetmiştir.

Şiblî'ye göre peygamberlik vehbîdir. Peygamberliğin hakikati, Allah'ın risâlet görevi için seçtiği kimseye vermiş olduğu "kuvve-i kudsiyye" adında ruhî bir güçtür.

Kendisinde bu güç bulunan kişi ahlaken olgunlaşmış ve diğer insanları da ahlaken olgunlaştırma kapasitesine sahiptir.

Şiblî, kelâm ile siyer arasında bağlantı kurmak istemiştir. Dinin sadece Allah'a imandan ibaret bulunmadığını, nübüvvetin de onun bir parçası olduğunu belirten Şiblî, peygamberin şahsiyeti ve hayatıyla ilgili muhtemel sorularla kelâm ilminin ilgilenmesi gerektiğini söylemiştir.

Şiblî Nu'mânî'ye göre âlemde bulunan her şey neden-sonuç, sebep-musebbep kuralı içerisinde var olmaktadır. Bu tabiat düzenine 'sünnetullah' ve 'halkullah' denir. Şiblî, İslam kelâm mezheplerinin geneli, belki tüm dünyanın âlemin bu düzen mekanizması içinde hareket ettiği hususunda ittifak halinde olduklarını; dolayısıyla bu düzeni aşan hârikulâde olayların vuku bulamayacağını söylemiştir. Şiblî'ye göre tabiat kanunları dışında gerçekleştiği sanılan hârikulâde olayların her biri, hakikatte bir sebebin sonucudur. Şu kadar var ki insanların künhüne vakıf olmadıkları sıra dışı sebeplerdir. Dolayısıyla herhangi bir şahıs veya mezhep hârikulâde olaylara değindiğinde, bundan kastettiği tabiat kanunlarını aşan değil, normal âdeti dışında gerçekleşendir. Bundan sebep klasik kelâm kitaplarında mûcize hakkında yapılan genel tanımı eleştirmiş ve mûcize'nin hârikulâde olamayacağını savunmuştur. Ona göre mûcize; peygambere mahsus, ilahi kanun içerisinde ve insanların muttali olamadığı bir sebep neticesinde vuku bulan hadisedir.

Şiblî Nu'mânî, mûcize üzerine kurulu bir peygamberlik anlayışını kabul etmez. Mûcize, nübüvvetin hakikati değil, alâmetidir. Ona göre nübüvveti ispatta mûcize delil olarak kullanılsa da, sadece bu delil peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğru olduğunu kesinleştirmez. Mûcize ile nübüvvet arasında doğrudan bir bağlantı kurulamayacağını; dolayısıyla başka delillere başvurulması gerektiğini ifade eder. Bununla beraber müşahede edilen olayın mûcize olduğu kesinse, bu kişinin peygamberliğini kabul etmek ve getirdiği hükümlere harfiyyen riayet etmek insanlara vaciptir.

Ona göre peygamberlik iddiasında bulunan kişinin hakikat mi yoksa sahtemi olduğunu bilmek için öncelikle inanç ve amel konusunda doğru prensipleri saptamamız gerekir. Bundan sonra bir kişinin insanları doğru inanca çağırıldığını ve

insanlarında onun sözlerinin tesiriyle batıldan hakka yöneldiğini gördüğümüzde, biliriz ki o hak peygamberdir ve ona tabi olmak vaciptir. İşte peygamberin bilinmesinde bu yol akla en yatkın ve şüphelerin en aza indiği yoldur.

Ayrıca Şiblî, konuyu açıklarken pozitivist bir yaklaşım sergilemiştir. Yani konu ile alakalı meselelere bilimsel ağırlıklı çözümler getirmiştir. Konuyu bilim ışığında açıklamaya çalışmıştır. Bu tutumunu, dönemin şartları ve anlayışından dolayı mazur görmek gerekir. Zira Şiblî'nin yaşadığı çağ pozitivistimin revaç bulduğu bir dönemdir. Dolayısıyla Şiblî'de, döneminde cereyan eden bu akımdan etkilenmiş ve meseleye biraz böyle yaklaşmıştır.

Peygamber Efendimizin nübüvvetinin ispatı hususunda, yeni ilm-i kelâm dönemi âlimleri konuya akılcı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu âlimlere göre Allah, Hz. Peygamberin nübüvvetini ilim ve akıl ilkeleri çerçevesinde tesis etmiştir. Bu anlayışta olan yakın dönem kelâm âlimleri mûcizeyi hissî/kevnî ve aklî/manevî şeklinde ikili tasnife tabi tutmuşlar ve hissî mûcizelere fazla önem vermemişlerdir. Onlara göre Kur'an apaçık olduğundan, Kur'an'la örtüşmeyen mûcizeleri savunmak gereksizdir. Yine onlara göre Hissî mûcizeler gözlem yoluyla bilinir. Bu da sadece mûcize gerçekleştiği vakit orada şahit olarak bulunanlar için geçerlidir. Ancak aklî delilleri oluşturan Kur'an merkezli mûcizeler, bilimin ve tekniğin aşama aşama ilerlemesiyle idrak edilebilmektedir. Bu ise tüm zamanları kapsayan bir durumdur. Dolayısıyla Peygamber Efendimizin risâletinin delili hissî mûcizeler değil, tüm zamanlarda geçerli, ilmi ve aklî delillere dayalı mûcizelerdir.

Yeni ilm-i kelâm âlimlerinden olan Şiblî'de bu görüşü benimsediğinden olsa gerek ki Peygamber Efendimizin risâletinin ispatı mahiyetinde aklî deliller zikreder. Bu çerçevede Peygamber Efendimizin ümmîliğinden ve içinde yaşadığı toplumun cehaletinden yola çıkarak, meydana gelen değişime dikkat çeker. Bunu ancak bir peygamberin yapabileceğini vurgular.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Risâletü't-tevhîd*. nşr. M. Reşîd Rızâ. Kahire: y.y., 1353.
- Adam, Hüdaverdi. "Nübüvvete Dair İki Mesele Nebî ve Resûl Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(1996), 75-90.
- Ahatlı, Erdinç. *Hız Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Ahmad, Anıs. "Şiblî Nu'manî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ahmed Asım Efendi, Ebû'l-Kemal es-Seyyid. *el-Okyânûsu'l-besît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-Mûhit ve'l-kâbüsi'l-vesît*. İstanbul: Matbaatu'l-Bahriyye, 1887.
- Akçay, Mustafa. "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/3 (2001), 200-245.
- Alıcı, Mustafa. "Şefaât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Âmidî, Seyfüddin Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *Ebkâru'l-efkâr fi usuli'd-din* thk. Ahmet Ferid Mezidi. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- _____ *Gayetu'l-meram fi ilmi'l-keîâm*. Kahire: y.y., 1978.
- Arslan, Ahmet. *İbn-i Haldun*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Aslan, Abdulgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Atay, Hüseyin. *Kelâma Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Aydın, Ömer. *Sistemâtik Kelâm*. ed. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları 2020.
- Aydın, Yaşar. *Gazâlî: Muhafazakâr ve Aydın*. Bursa: Arasta Yayınları, 2002.
- Aydınlı, Yaşar. *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Yayınları, 2000.
- Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir Tahir b. Muhammed Temîmî. *Usûlü'd-din*. İstanbul: Matbaat-ı Devle, 1968.
- Bahçeci, Muhiddin. *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler*. İstanbul: Türdav Yayınları, 1977.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1990.
- _____ *İslam Akâidi*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008.
- Birişik, Abdülhamid. "Urduca Kur'an Tercümelelerinin Tarihi Gelişiminde Batının Etkisi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 16/3 (2003), 375-390.
- _____ "Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kiteplerinde Görülen Muhteva Değişimin Nedenleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 23-24.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. ts.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/351-354. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- _____ *Kur'an Işığında Mûcize ve Peygamber*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Cürcanî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Çelebi, İlyas. *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdı Abdulcebbar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Çubukçu, İ. Agah. *İslam Düşünürleri*. Ankara: y.y., 1983.

- Dalkıran, Sayın. *Ahmet Fevzi Çorumî'nin el-Fezû'r-Rabbanisi Işığında Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnetin Şia Akâdesine Tenkitleri*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2000.
- Dergipark Akademik (DERGİPARK), "Dergipark" (10 Mayıs 2023).
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Te'vîlu'l-ehadîs*. Haydarâbâd: y.y., 1967.
- _____. *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Fıkhü'l-ekber*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: y.y., 1981.
- _____. *el-Âlim ve'l-müte'allim*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: y.y., 1981.
- Erinç, Sırrı. "Hindistan" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 18/69. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Esen, Muammer. *Kelâm Tarihi (Kelâm Ekolleri ve Görüşleri)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim. *Risâletun ilâ ehli's-sağr bi bâbi'l ebvâb*. thk. Abdullah Şakir el-Cüneydî. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmiyye, 1413.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Abdüsselam Serhan. Kahire: y.y., 1967.
- Fettah, İrfan Abdulhamid. "Ebû'l-Hasan el-Eş'ari" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/444-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- _____. *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*. çev. Saim Yeprem. İstanbul: Marife Yayınları, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhî. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2001.
- _____. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *Hakikat Bilgisine Yükseliş*. çev. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- _____. *el-Munkız mine'd-dalal* çev. Salih Uçan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1997.
- _____. *İhyâu ulumi'd-din*. çev. Ahmet Serdaroğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2001.
- Halil bin Ahmed, Ebu Abdurrahman. *Kitabü'l-ayn*. Beyrut: Müassasetü'l-A'lemi, ts.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. ts.
- Holzer, Hans. *The Handbook of Parapsychology*. Los Angeles: y.y., 1972.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *el-Mebde' ve'l-me'ad*. nşr. Abdullah Nûrânî. Tahran: İntişârât-ı Müessesesi-i Mütâlaât-ı İslâmî, 1363.
- _____. *Kur'an'ın felsefî Okunuşu (A'lâ Süresi)*. çev. Mesut Okumuş. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*. nşr. Muhammed Reşâd Salim. Riyad: Câmîatü İmam Mehammed b. Suûd, 1983.
- İbn-i Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- İbni Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Bilnet Yayınları, ts.

- İbni Manzûr, Cemalûddin Muhammed b. Mûkerrem. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1956.
- İnsani ve Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), "*Hindistan*" (03 Mayıs 2023).
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü'l-elfâzu'l-kur'an*. thk. Safvân Adnan Davudî. Şam: Dâru'l-Kalem, 2009.
- _____. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*. çev. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İslam Araştırmalar Merkezi (İSAM), "*İsam*" (10 Mayıs 2023).
- İşık, Kemal. *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980.
- Kadî Abdulcabbâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar bin Ahmed. *Mu'tezile'de Din Usûlü (el-Muhtasar fi usûli'd-din)* çev. Murat Memiş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- _____. *en-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Mahmut Muhammed Kasım. Kahire: Daru'l-Mısıryye, 1965.
- _____. *Şerhu'l-usûli'l-hamse-Me'tezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından mucize*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Karaman, Fikretin vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. haz. İsmail Karagöz. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Kaya, Mahmut. "Kindî, Ya'kub b. İshak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/41-48. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kelsey, Morton. "Miracle" *Encyclopedia of Religion*. ed. Mircea Eliade. New York: y.y., 1987.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Kelam Tarihine Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2022.
- Köse, Ali. "Hârikulâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/184-188. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kutlu, Sönmez. *Selefilîğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kutluer, İlhan. "*Berahime'den İbn Sina'ya Nübüvvetin İnkâr ve İspatı*" *Akıl ve İtikad İçinde*. İstanbul: İz Yayınları, 1998.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitabü't-tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2005.
- _____. *Te'vîlâtü'l-kur'an*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Kahire: el-Mecmea'el-Luġatu'l-Arabiyyetu, 1972.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. ts.
- Nedvî, Muhammed İkrâm. *Şiblî Nu'manî Allametu'l-Hindi'l-Edibu ve'l-Muerriġu'n-Nakidu'l-Eribu*. Dimeşk: Daru'l-Kelâm, 2001.
- Nedvî, Seyid Süleyman. *Hayatu Şiblî*. A'zamgarh: Mecma'Daru'l-Musannifin, 1988.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *et-Temhid li kavâidi't-tevhid*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- _____. *Tabsıratu'l-edille fi usulu'd-din*. thk. Claud Salame. Damas: y.y., 1990.
- _____. *Tabsıratu'l-edille fi usulu'd-din*. thk. Muhammed Enver Hamid İsa. Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyye, 2011.
- Öz, Mustafa. "Seyyid Ahmed Han" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 2/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özarlan, Selim. *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2010.

- Özbek, Durmuş. "Hârikulâde Olaylar ve İhanet/Hızlân". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/14 (2002), 89-109.
- _____. *Saduddin Teftazani ve Nübüvvet Görüşü*. Konya: Sebat Yayınları, 2002.
- Özcan, Azmi. (1998). "Hindistan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/75-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- _____. "Nedvetü'l-ulema" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 32/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özerverli, M. Saîd. "Gazzâlî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/505-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- _____. "Hârikulâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- _____. *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- _____. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- _____. "Selefiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- _____. "Şah Veliyullah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/262-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- _____. "Şiblî Nu'mânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- _____. "Yeni İlm-i Kelâm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Râzî Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hatib. *el-Metalibu'laliye mine'l-ilmî'l-ilahiye*. thk. Ahmed Hicazi es-Saka. Beyrut: Daru'l-Kutub el-Arabi, 1987.
- _____. *et-Tefsiru'l-kebir*. çev. Suat Yıldırım vd.. Ankara: Akçay Yayınları, 1988.
- _____. *Muhassal efkaru'l-mukaddimin ve'l-muteahhirin mine'l-ulemai ve'l-hükemai ve'l-mütekellimin*. çev. ve thk. Hüseyin Atay. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1978.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: y.y., 1960.
- _____. *el-Vahyu'l-Muhammedî*. Kahire: y.y., 1988.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça-Türkçe lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Sönmez, Bülent. *Peygamber ve Filozof*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şiblî, Nu'mânî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. Celal es-Said el-Hafnavi. Kahire: Mektebet'u-Dadik'u-İlim, 2012.
- _____. *Sefer-nâme-i Rûmu Şamu Mısr*. çev. Yusuf KARACA. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- _____. *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-nebî)*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- _____. *Gazali: Hayatı-Eserleri-Fikirleri*. çev. Yusuf KARACA. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- _____. *Makalatı Şiblî*. A'zamgarh: Mecma'Daru'l-Musannifin, ts.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

- Üzüm, İlyas. "Şia" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/116-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınevi, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/447-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- _____. "Fahrettin er-Râzî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- _____. "Hasan-ı Basri" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/305-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- _____. "Nübüvvet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- _____. "Peygamber" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- _____. "Şefaât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- _____. "Vahiy" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Yurdagür, Metin. *Kelâm Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (YÖK), "*Tez Merkezi*" (10 Mayıs 2023).
- Yüksel, Emrullah. *Kelâm Dersleri*. Erzurum: y.y., 1986.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *İthâfî's-sâdeti'l-müttakin bi şerhi esrâri ihyâ'i 'ulûmi'd-din nşr. Muhammed Ali Beyzavî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.